

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ
ім. А.В.НЕЖДАНОВОЇ

Затверджено

Вченою радою ОНМА ім. А.В. Нежданової
2 червня 2017 р. (протокол № 10)

Голова Вченої ради, доктор мистецтвознавства,
професор, ректор
Сокол О.В.

Кафедра філософії та гуманітарних наук

**«Сучасне українське суспільство:
історико-політологічний аналіз»**

Типова програма для магістрів

Код та найменування спеціальності	025 «Музичне мистецтво»
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціалізація	«Фортепіано», «Музикознавство», «Композиція», «Оркестрові струнні інструменти». «Оркестрові духові та ударні інструменти», «Народні інструменти», «Спів», «Хорове диригування», «Оперно-симфонічне диригування».

Підготовлена на основі принципів
Європейської кредитно-трансферної системи ЄКТС

Укладач програми: Стьопін А.О., доктор істор. наук, професор

Рецензенти: Гончарук Г.І., доктор істор. наук, професор.
Цвілюк С.А., доктор істор. наук, професор.

Програму обговорено та схвалено на засіданні кафедри філософії та гуманітарних наук ОНМА ім. А.В.Нежданової.
Протокол № 4 від 17.05.2017 р.

Затверджено та рекомендовано до друку
Вченою радою ОНМА ім. А.В. Нежданової
Протокол № 10 від 2.06.2017 року.

Тематика і зміст лекцій спецкурсу «Сучасне українське суспільство» відображає найновіші положення української історіографії, виданих останнім часом монографій і навчальних посібників, враховує відповідний досвід інших вищих навчальних закладів нашої країни. Викладання спецкурсу буде сприяти не тільки підвищенню певних знань про нагальні проблеми розбудови незалежної України, але й, що дуже важливо, допоможе сформувати у студента розуміння історичного процесу, збагнути його особливості і закономірності, засвоїти основи сучасного історико-політичного мислення, сформувати погляди справжнього українського патріота.

Структура програми навчального курсу «Сучасне українське суспільство: історико-політологічний аналіз»

Предмет: українське суспільство, розбудова незалежної держави

Пояснення до програми курсу:

Кредитно-модульні характеристики курсу	Освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика педнавантаження
<p>Кількість кредитів ECTS - 3</p> <p>Залікових (змістових) модулів - 2</p> <p>Тижневих годин - 2</p> <p>Екзамен (підсумковий модуль) – 2-й семестр</p>	Магістри, 3 семестри	<p>Курс – вибірковий</p> <p>2 семестр</p> <p>Лекції – 30 годин</p> <p>Самостійна робота – 60 год.</p> <p>Загальний обсяг – 90 год.</p> <p>Форми рейтингового оцінювання знань – виступи на семінарах, письмове контрольне тестування, реферати, колоквиуми, іспити тощо</p>

Курс	Семестр	Модуль 1	Ведення конспекту, відвідування лекцій	Модуль 2	Ведення конспекту, відвідування лекцій	Залік (підсумковий модуль)
1 маг	2	25	10	25	10	30
Залікові бали – 61 – 100 за семестр						

ТЕМИ	Кількість годин			
	Всього 90	з них		
		Лекції 30	СРС 60	Форми контролю
1. Вступна лекція до курсу		2	4	
2. Механізм самоорганізації українського суспільства		4	8	
3. Формування української політичної нації		2	4	
4. Проблеми українського державотворення		4	8	
5. Політика та її роль в самоорганізації народів		2	4	
6. Проблеми української політичної еліти		2	4	Модуль 1
7. Демократія як найважливіший принцип самоорганізації народів		4	8	
8. Роль українського менталітету в самоорганізації суспільства		2	4	
9. Культурно-цивілізаційні чинники самоорганізації українців		2	4	
10. Морально-етичні чинники в політичній діяльності		2	4	
11. Синергетичний потенціал української економіки		2	4	
12. Геостратегія України в сучасному світі		2	4	Модуль 2
Разом за семестр	90	30	60	залік

Тема 1

Вступна лекція: актуальність спецкурсу та його методологія

Даний спецкурс передбачає на основі історико-політологічного аналізу розглянути найяскравішу і найважливішу для нас сторінку в розвитку українського суспільства, яка бере початок від дня проголошення незалежності України вже понад чверть століття тому і продовжується сьогодні. Ми маємо проаналізувати повчальний досвід, усвідомити здобутки і недоліки, зрозуміти їх причини, щоб наша спільна з вами робота мала практичне значення і допомогла зрозуміти цей складний і, водночас, цікавий процес, визначити в ньому свою оптимальну поведінку.

1. Зміст і актуальність курсу.

Зараз, мабуть, немає у світі іншої держави, крім України, де так гостро стояло питання про необхідність глибокого і всебічного вивчення і розуміння свого суспільства, напрямків його розвитку. Нам це необхідно для того, щоб успішно вирішувати по-справжньому величезні і надскладні завдання, які постали перед Україною.

Внутрішньополітичні проблеми. Найголовніше полягає в тому, що ми маємо побудувати суверенну, цивілізовану, демократичну, успішну і заможну державу. Понад чверть століття тому ми проголосили незалежність, але замість передового ладу раптом виникла **олігархічна**, антинародна система, і ми ніяк не можемо вирватися з її палких обіймів. За часи Януковича і Азарова влада настільки знахабніла, що її антиукраїнський і антиєвропейський корупційний курс призвів до нового, небаченого ще досі масового політичного протесту, який назвали **Революцією гідності**. Вперше дійшло до того, що проти молоді була використана вогнепальна зброя, що призвело до загибелі героїв «Небесної сотні». Після такого страшного злочину переляканий Президент покинув країну. Докорінно змінилося керівництво країною і здавалося, що нарешті виникли сприятливі умови для конструктивного, успішного розвитку. Втім відбулося цілком несподіване.

Зовнішні проблеми. РФ – наша вчорашня метрополія – була дуже незадоволена нашим європейським вибором і втратою свого контролю над Україною. Вона пішла на нечуване – розпочала неоголошену **«гібридну» війну** проти того народу, якого називала своїм «молодшим братом». У лютому-березні 2014 р. вона анексувала Крим, а з квітня почала воєнні дії на Донбасі.

Агресію Росії щодо України не можна розглядати як подію локального значення, вона є глобальним геополітичним явищем, що торкається інтересів багатьох країн світу, наближаючи його до політики **«холодної» війни** і початку нової гонки озброєнь. Війна Росії проти України порушила всю систему міжнародних стосунків, яка склалася після Другої світової війни. Десятки угод зазнали краху, в тому числі Будапештський меморандум 1994 р., який передбачав гарантування безпеки Україні в зв'язку з її відмовою від володіння ядерною зброєю.

Стан гуманітарних наук. В таких складних умовах війни і величезних економічних проблем ми повинні добре розібратися в ситуації, використати інтелектуальний потенціал суспільства для того, щоб знайти ефективну відповідь на черговий виклик історії, виробити і здійснити курс на збереження суверенітету української держави, захистити її народ, цінності, культуру, протистояти пропаганді *«русского мира»*. Основний засіб у вирішенні цієї проблеми – широка освіта, **поліпшення викладання гуманітарних наук** і, насамперед, гуманітарно-українознавчого блоку: української мови, історії України, історії української культури, філософії, які можуть сприяти формуванню свідомих громадян.

Втім у спадок від імперії ми одержали дуже перекручену, догматичну і заідеологізовану систему викладання політичних наук, які були у полоні партійно-класової риторики, старих компартійних міфів та ідеологем. У вишах вивчали такі заполітизовані курси, як «Історія КПРС», «Науковий комунізм», «Марксистсько-ленінська філософія», «Науковий атеїзм», «Політична економія», «Теорія держави і права» і т.п. Політологію ще у 80-х роках вважали «західною наукою, яка обслуговує державно-монополістичний капіталізм» (Філософський

энциклопедический словарь. – М., 1989). Її розпочали вивчати у вишах тільки після проголошення незалежності України.

Втім ще і зараз не все добре з викладанням гуманітарних дисциплін. Влітку 2014 р. Було ухвалено **Закон про вищу освіту**, який, зокрема, надавав навчальним закладам автономію, розширював їх права, надавав можливість вільніше розпоряджатися своїми коштами, самостійно вирішувати питання щодо організації навчального процесу і обирати найбільш прийнятні для себе непрофільні предмети. І тут раптом, несподівано для багатьох, пролунали голоси про недоцільність взагалі вивчати у вишах деякі непрофільні гуманітарні дисципліни, в тому числі історію України і філософію. І це в той час, коли на протязі останніх десятиліть в широкій пресі постійно писали і говорили про погане знання українцями своєї історії та її повчальних уроків, про нашу неготовність протистояти російській пропаганді, як це особливо проявилось в умовах нинішньої «гібридної» війни. А тут несподівана капітуляція. Громадська думка від цього буквально «вибухнула». І проблема полягає не тільки в українській освіті, нагальна потреба розширення вивчення гуманітарних наук має глобальний характер. Широко відомо висловлювання французького вченого Клода Леви-Строса про те, що ХХІ століття буде добою гуманітарних наук, або його не буде зовсім.

Під тиском громадськості міністр освіти змушений був підписати спеціального листа «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін», яким дещо скорегував і пом'якшив рішення назрілої проблеми (<http://tyzhden.ua/News/131767>). Була збільшена кількість кредитів для гуманітарно-українознавчого блоку, який складався з української мови, історії України, історії української культури та філософії.

Здавалося б, питання вичерпане, але, як кажуть в Одесі, «неприємний осадок залишився»: деякі ВНЗ тільки частково виконали рекомендації. В той же час відомий економіст Ерік Райнерт наголошує: «Ваша довгострокова стратегія – освіта». І в таких умовах зневага до гуманітарної освіти – це не тільки наслідок, а в широкому історичному контексті – одна з основних причин всіх наших негараздів. В.Василенко – видатний правник і тонкий аналітик – з цього приводу рішуче наголошує: «На моє тверде переконання, збройна агресія Росії проти України ніколи не мала б місця, якби українська влада здійснювала україноцентричну гуманітарну політику з моменту відновлення незалежної державності України» («День», 22-23 січня 2016 р.).

2. *Методологія спецкурсу.*

Методологія науки (від метод і грец. λόγος — вчення) - *сукупність прийомів, принципів і методів дослідження*. Від обраного метода та інструментарію дослідження визначальним чином залежить зміст наукових праць і навчальних курсів. Так, історичні і політичні монографії, що були написані за радянські часи на основі марксистсько-ленінських підходів, принципово відрізняються від змісту сьогоденної літератури.

Втім на відміну від науково-теоретичної методології, яка опікується розробкою і накопиченням знань, зараз особливо виділяється ще і **практична**, яка безпосередньо пов'язана з формуванням компетенцій і навичок майбутнього спеціаліста, виробленням у нього необхідних методів, засобів і прийомів для досягнення мети, в тому числі і для успіхів у навчанні. Практична націленість методології для студентської аудиторії має особливе значення. Так, на думку російського фізіолога І. Павлова, «метод – самая первая, основная вещь... При хорошем методе и не очень талантливый человек может сделать много. А при плохом методе и гениальный человек будет работать впустую и не получит ценных, точных данных». Про це свідчить і педагогічна діяльність П.Столярського, який саме завдяки своєму методу досяг у 20-30-ті роки минулого століття небачених результатів у підготовці музикантів. Пишуть, що його випускники склали 90% серед лауреатів музичних конкурсів того часу.

Але повернемося знову до теоретичної методології. За радянські часи в Україні панував **формаційний** підхід, який впливав з марксистського вчення про класову боротьбу, диктатуру пролетаріату, насильницьке перетворення суспільства тощо. Врешті-решт, пройшовши через низку жахливих соціальних експериментів, численні війни, масові репресії і голодомори (тільки в Україні загинуло половину населення), він довів свою повну нездатність адекватно відображати реальне життя, ефективно відповідати на виклики часу і

привів суспільство до глибокої незворотної кризи. З розпадом Радянського Союзу ця методологія зазнала **повного краху** і була відкинута (втім в Росії і досі ще залишилися *неадекватні*).

В українському суспільстві навпаки, з проголошення незалежності все більше говорили про **цивілізаційний** підхід. Слово «цивілізація» (від лат. *civilis* – громадський, державний) може означати і велику спільноту людей зі своєю територією і культурою і певний рівень розвитку суспільства. Становлення сучасної цивілізації, яка отримала назву інформаційно-технологічної або **постіндустріальної**, почалося ще з середини минулого століття. За визначенням Данієля Белла, її основна особливість полягає в тому, що увага суспільства зосереджується на переході від пріоритету виробництва до надання послуг, більш широкого розвитку і використання науки, інформаційних технологій, Інтернету, до підвищення соціально-політичної свідомості і моралі людей, їх духовно-культурних цінностей тощо. Отже, увага переміщується із зовнішніх умов життєдіяльності людини на її саму, на забезпечення її матеріальних і духовних потреб. Тому етап інформаційної цивілізації називають ще **антропогенним**. Висловлюється думка, що саме сучасна антропогенна цивілізація є передумовою побудови суспільства соціальної справедливості, максимально орієнтованої на людину.

На основі цих оновлених уявлень і формуються сучасні методи, засоби і принципи дослідницької діяльності. В соціально-політичних науках, крім загальнотеоретичних прийомів і принципів - аналіз і синтез, індукція і дедукція, статистичний тощо, застосовуються такі найважливіші вимоги-константи, як об'єктивність, історичність, науковість тощо. Важливе місце серед них посідають більш конкретні методи вивчення: **біхевіористський** (англ. *behaviour* – поведінка), який пов'язаний з вивченням політичної поведінки особи чи окремих груп з допомогою соціологічних досліджень; **системний** підхід, **структурно-функціональний** аналіз, що дають можливість скласти уявлення про цілісність об'єктивного світу і суспільних систем; **діалектичний** метод, який стверджує об'єктивність і постійний розвиток світу; принци **прагматизму** – націленість на конкретний практичний результат; принцип **україноцентризму**, який останнім часом набуває особливої актуальності в нашій країні не тільки для українознавчих, але і всіх інших гуманітарних наук.

3. Синергетичний підхід.

Окремо потрібно сказати про сучасний метод **синергізму**, який за порівняно короткий час опанував дослідницьку сферу різних наук і зараз, як слушно пишуть сучасні науковці, претендує бути світоглядним орієнтиром ХХІ ст. На Всеукраїнській науковій конференції «Філософські проблеми синергетики» наголошувалось, що синергетика - це перш за все **«соціокультурне** явище, яке змінює уявлення про світ, способи мислення та засоби пізнання». Основні наукові терміни синергетики – «самоорганізація», «порядок», «хаос», «нелінійність», «випадковість», «прямі і зворотні зв'язки», «невизначеність», «нестабільність», «дисипативні структури», «біфуркація» тощо.

При синергетичному описі виникає уявлення про новий світ, який еволюціонує за нелінійними законами, тобто наповнений неочікуваними поворотами, пов'язаними з вибором шляхів подальшого розвитку. Нова концепція здатна описати процеси і явища не тільки природничих, але й суспільно-гуманітарних наук. Спираючись на неї, *розвиток суспільства* *предстає перед нами як процес його самоорганізації, який відбувається на основі нелінійних зв'язків, випадковості, багатоваріантності та інших принципів.*

Використання нових підходів тим більше необхідно, що в нинішній Україні відбувається ціла низка політичних процесів, які безпосередньо мають відношення до проблеми самоорганізації. Навіть війна у нас спирається на форми самоорганізації – рух волонтерства, участь воїнів-добровольців, підвищення патріотичної свідомості населення тощо. Ми можемо говорити, що в ці буремні часи зроблено відчутний крок на шляху формування української політичної нації, громадянського суспільства. Їх глибоке наукове осмислення і успішна реалізація просто неможливі без сучасної методології, без конструктивної і дієвої концепції синергетики.

Отже основні принципи і вимоги синергетичного підходу:

- принцип **самоорганізації** – це основне. Він пояснює соціальний розвиток, еволюцію суспільства через зусилля всіх громадян. «Хочеш змін – починай з себе!»
- **флуктуації** – це відхилення від стабільного розвитку, руйнування старого порядку, настання кризи. Але без цього розвиток неможливий. Кажуть, що у мудрих китайців слово «криза» записується з допомогою двох ієрогліфів «катастрофа» і «шанс»;
- принцип **біфуркації** – роздвоєння розвитку, наявність альтернативи, єдність і боротьба протилежностей. Тому перемога може залежити від випадковості, її важко передбачити, тому діє принци імовірності;
- **відкритість**, прямі і зворотні зв'язки підштовхують нас до широкої міжнародної співпраці, євроінтеграції, збереження природи (симбіоз);
- **дисипативність** соціальної системи полягає в тому, що її енергія поступово зменшується (ентропія – міра розсіювання тепла).
- **нелінійність** зв'язків, відсутність повної детермінації і оборотності процесів тощо. Тому людське життя, зміна поколінь та існування розуму утворили історію як «стрілу часу».

4. Прогностична функція методології.

У своїй книзі «До ефективних суспільств: Дорогокази в майбутнє» Б. Гаврилишин наголошує, що в сучасній методології науки використовуються три різні підходи, які водночас доповнюють один одного: аналітичний, рекомендаційний і **прогнозний**. Останній допомагає визначити ймовірність здійснення запропонованих змін, а в разі неможливості їхньої реалізації — передбачити найвірогідніші й найсприятливіші заходи.

Виходячи з цього, він дуже позитивно оцінює перспективи розвитку нашого суспільства. У серпні 2015 р. відповідаючи на прес-конференції на питання журналіста «Какої ви видите Україну в будувачем?» він наголосив: «Я бачу її країною, в економіку якої мудрі і багаті інвестували би кошти. Країною соціальною справедливості з політикою нової якості. Важливий **симбіоз** з біосферою, оточуючим середовищем, а не експлуатація, забруднення і руйнування. В усьому світі є тільки шість держав з такими ключовими характеристиками: Норвегія, Швеція, Німеччина, Австрія, Швейцарія і Польща, яка із соціалістичної країни перетворилася в одну з найбільш динамічних країн ЄС...»
http://focus.ua/country/334599/?utm_medium=referral&utm_source=lentainform&utm_campaign=focus.ua&utm_term=139780&utm_content=3636390

Щодо розвитку України різні науковці висловлюють такі прогностичні положення:

- Б.Гаврилишин наголошує, що процес **трансформації** України может быть запущен в течение шести-семи лет, но конечный результат мы получим примерно через пятнадцать лет;
- нова політична **еліта**: у владі вже почали з'являтися нові люди, цілеспрямована підготовка призведе по появи критичної маси високопрофесійних і моральних людей, які будуть здатні впливати на політичний курс в країні;
- процес **євроінтеграції**, особливо відкритий ринок з січня 2016 р., буде сприяти прискореному економічному розвитку країни, збереженню і зміцненню основних європейських цінностей (і протилежні думки – вільний ринок буде стримувати розвиток національної економіки, багаті країни тримають у бідності інші, бідні – Ерік Райнерт, відомий економіст, Норвегія; тому потрібно забезпечувати розвиток важкої промисловості);
- **модернізація** господарства і ліквідація системної корупції призведе до зростання інвестицій і підвищення в наступні роки ВВП до 8-10%, що дасть змогу за 20 років досягти середньоєвропейського рівня;
- **припинення війни** з Росією і подальша демократизація суспільства призведе до більш ефективного використання всіх ресурсів країни та удосконалення політичної системи управління.

Найголовніше для нас, що ми досягли останнім часом помітно вищого рівня в розумінні свого суспільства і свого місця в світі, що значно активізувало **самоорганізацію** українців. Євромайдан і несподівана війна з Росією і, в зв'язку з цим, значні економічні труднощі – все це дало нам додатково неоцінений досвід і розуміння складного соціально-політичного процесу і наше місце в ньому, значно підвищило почуття відповідальності і патріотизму, сприяло формуванню політичної нації і громадянського суспільства, появи добровільних батальйонів і численних волонтерів.

Використання новітніх методологічних підходів буде сприяти не тільки збагаченню, оновленню гуманітарних наук, а і формуванню у молоді **наукової свідомості** (замість буденної), активної політичної і громадянської позиції, звільнення від старих «совкових» ідеологічних міфів і стереотипів. Останнім часом ми ще більше переконались, що доля України – в руках українців, в руках нового покоління. Все це є необхідною передумовою наших подальших успіхів, конструктивного вирішення численних соціально-політичних проблем і зміцнення обороноздатності.

Додаткова література:

1. Баскаков, А. Я., Туленков, Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособие. — Киев, 2004. — 216 с. - http://chitalka.info/fn_20/fn_20index.htm
2. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества. – Луганск: Копицентр, 2005.– 200 с.
3. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации. — С.Пб.: Лань, 1999. — 480с.
4. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: доп. Рим. Клубові /- К.: "ПУЛЬСАРИ", 2009.- 248 с. - <http://nauka.in.ua/spaw2/uploads/files/HawrylyshynMaps.pdf>
5. Качуровський М. О., Наумкіна О. А., Цикін В. О. Синергетика: нове мислення: Навч. посіб. / Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка. — Суми : СумДПУ, 2004. — 128с.
6. Кримський С. Смысл постистории // «Дзеркало тижня». – 2010. - 20 лютого. - <http://dt.ua/articles/59253>
7. О कोरोков В. Б. Синергетика - нова світоглядна парадигма: Посібник / Дніпропетровський національний ун-т. — Д.: РВВ ДНУ, 2004. — 32с.
8. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури. – Луцьк: Вежа, 2008.– 696 с. http://www.alexandria.org.ua/component/option,com_docman/task,cat_view/gid,223/Itemid,42/?mosmsg=%C2%FB+%EF%FB%F2%E0%E5

Тема 2

Механізм самоорганізації українського суспільства.

Роль держави

Завдання даної лекції полягає в тому, щоб визначити і розглянути механізм, який безпосередньо забезпечує процес самоорганізації будь-якого суспільства. Його соціальна роль настільки значуща, що він визначає врешті-решт історичну долю народу, всі його здобутки і втрати. Українцям, незважаючи на всі труднощі вітчизняної історії, вдалося зберегти основи власного механізму самоорганізації (МС) і здатність до самоідентифікації. Певний непростий крок в його подальшому формуванні і вдосконаленні здійснено за останні чверть століття. З проголошенням незалежності України, незважаючи на всі соціально-політичні і економічні труднощі, постає нова політична нація, процес її консолідації прискорився з початком боротьби проти воєнної агресії Росії.

1. Визначення і роль МС.

Як вже наголошувалося, **синергетика** розглядає великі людські спільноти як відкриті нерівноважні системи з нелінійними зв'язками, що функціонують на основі самоорганізації з притаманними їй методами багатоваріантності, альтернативності і випадковості. Отже, найголовніше в синергетичному підході до суспільства – його здатність до самоорганізації, результати якої визначаються ефективністю діяльності механізму, що забезпечує реалізацію цього процесу.

МС суспільства – це є система методів і засобів перетворення розрізнених зусиль окремих громадян на спільну потугу з метою розвитку і удосконалення соціуму. В нашу

епоху в розвинутих країнах головним елементом і, одночасно, основним стрижнем всієї системи є народ, точніше політична нація. Важливими складовими є **держава** з її численними сучасними інституціями – інститутом президента, парламентом, урядом, органами місцевого самоврядування, податковою інспекцією, силовими структурами, політичними партіями і громадськими організаціями, політичною і культурною елітою тощо. Значний вплив на функціонування МС має національний характер народу (**менталітет**), рівень його соціонормативної і політичної **культури**, основні цінності, моральні чесноти, а також особливості економічно-господарської діяльності тощо.

В історії відомі **насильницько-примусові** і сучасні демократичні методи. Витоки державності у стародавні часи найчастіше були пов'язані з діяльністю князя та його озброєної дружини щодо приєднання («примучування») сусідніх племен і народів, збирання данини. Особливо велика роль належить воєнним діям – **війна** просто переслідувало людство на протязі всієї його історії. Не випадково деякі науковці наголошували, що «насилля – це повивальна **бабка історії**». Війни, особливо Перша і Друга світові, відіграли дуже значну роль у формуванні сучасної цивілізації, політичної карти світу і МС народів. Після появи ядерної зброї масового знищення лідерам країн поки що вистачає мудрості і гіркого досвіду минулого, щоб відмовлятися від застосування воєнної зброї і вирішувати переважну більшість міжнародних проблем політичними методами.

Все це сприяло поширенню **демократичних** принципів не тільки на міждержавному рівні, але і у внутрішньополітичному житті націй-держав, що призводить до широкого використання виборчих процедур і залучення населення до державного управління, активізує і удосконалює МС суспільства, робить народ справжнім суб'єктом історії. За таких умов відбувається відомий синергетичний ефект, який стає важливим і сильним поштовхом у розвитку і удосконаленню народів. Прикладом для нас тут може бути «японське диво», що особливо проявилось у 50-60-ті рр., піднесення економіки так званих «азійських тигрів» (країни Південно-Східної Азії - Сінгапур, Сянган, Південна Корея, Тайвань) чи сучасне «китайське диво», яке вже вивело економіку Піднебесної за обсягом ВВП на друге місце у світі після США (а у кінці ХХ ст. вона перебувала на сьомому місці). Саме завдяки демократичному, більш ефективному МС сталися всі досягнення цивілізованих країн «золотого мільярду» - Європи і Америки. Вони зараз переживають не кращі часи, але набутий досвід демократичного і ефективного політичного і фінансово-економічного самоуправління є важливою запорукою подолання тимчасових перешкод.

Наближення України до стандартів сучасного демократичного МС співпадає з культурно-цивілізаційним вибором українців, бо вони завжди були «одвічними демократами» і географічний центр **Європи** розташований саме у нашій країні. Договір про асоціацію з ЄС, долучення до близької для нас демократичної передової цивілізації дає нам такі переваги:

- поширення співробітництва з великим і цивілізованим європейським ринком, залучення більш високих стандартів життя і передових технологій, створення ефективної економіки, підвищення добробуту населення;
- демократичні методи і принципи життя забезпечать права, свободи і гідність громадян, які в Європі всі рівні «від народження». Але це, в свою чергу, буде сприяти визнанню і підтримки українського суверенітету;
- поєднання внутрішньої самоорганізації українського суспільства (мобілізація і оновлення армії, активність воїнів-добровольців, поширення волонтерського руху тощо) з активною міжнародною підтримкою України забезпечать її суверенітет і будуть сприяти припиненню російської агресії, подоланню економічних труднощів.

Отже, на цих прикладах і месиджах ми можемо переконатися в тому, що **роль** МС в житті суспільства просто неможливо переоцінити, він визначає всі наші здобутки, досягнення і навіть, якщо трапляються, прикрі помилки. За великим рахунком саме МС кожного народу формує особливості його історичної долі.

2. Історичні типи МС українців.

Теорія самоорганізації і практика державотворення переконливо доводять, що державність, особливо на початковому етапі, формується переважно зверху, за ініціативою

політичної еліти, але з обов'язковим урахуванням державотворчого досвіду народу, рівня розвитку його соціонормативної культури і менталітету.

На принципах самоорганізації і з урахуванням набутого на Середньому Подніпров'ї досвіду державотворення виникає Полянське князівство на чолі з напівлегендарним Києм. Поступово воно стає ядром нової держави, яка мала одержала назву **Руська земля** (вперше згадується **852** року). Нова країна ще за часів Аскольда стає важливим суб'єктом європейської історії. Синергетичний ефект від самоорганізації полян і об'єднання навколо них сусідніх племен був настільки значним, що вже в середині IX ст. Київська держава динамічно виходить на міжнародну арену, здійснює звитязні походи на Візантію – передову і найміцнішу країну Європи, з допомогою «грецької місії» відбулося перше хрещення князівської верхівки. Не випадково російський історик В. Ключевський наголошував, що «русська держава була заснована діяльністю Аскольда... з Києва, а не з Новгороду, пішло об'єднання слов'ян».

За таких умов нові претенденти на київський престол, які прийшли з півночі та здійснили у 882 р. по суті насильницький державний переворот, не здатні були запропонувати якісь інші культурно-цивілізаційні цінності чи методи організації і повністю перейшли на традиції Києва, беззастережно визнавши його культурно-політичну зверхність, назвавши «**матір'ю городів руських**». Надалі ми спостерігаємо в процесі самоорганізації продовження і поглиблення саме тих культурно-цивілізаційних та державотворчих тенденцій, які були закладені ще за часи діяльності Аскольда.

За добу правління князя Володимира Великого відбулося зміцнення і удосконалення МС, його слов'янізація: в країні була проведена низка реформ, набагато покращилось державне управління підлеглими землями, військовою дружиною, 988 р. почалося запровадження християнства (втім, без візантійського цезаропапізму), тривав важливий процес запозичення античної спадщини тощо. Виходило, що з трьох складових праукраїнської культури – християнство, античність і етнічні традиції – дві були **загальноєвропейськими**. Якщо до цього додати, що українці-русини жили практично у центрі географічної Європи і мали характерні для європейських народів риси національного характеру (менталітету), то можна зробити висновок, що вони ще в добу Середньовіччя були цілком європейським народом. Як і в інших європейських країнах, в Київській Русі зростала роль права, особливо після появи «Руської правди».

Важлива особливість середньовічного МС полягала в тому, що він не забезпечував створення і тривале існування міцної централізованої імперії. Одна з причин полягала в тому, що український селянин був **одвічним демократом**, індивідуалістом, який не прагнув до колективістських форм життя. До того ж розвиток людської цивілізації доводив, що ефективний механізм самоорганізації може виникнути тільки на національно-етнічній основі, сучасна цивілізована держава завжди має національний характер, вона є природною формою існування нації. На українських землях не прижився ні імперський характер держави, ні цезаропапізм - поєднання світської і духовної влади, як це сталося згодом у Москві.

Під впливом об'єктивних процесів етногенезу на території Київської Русі і прилеглих до неї земель відбувається посилення **поліцентризациї**, тобто утворення окремих державних утворень і формування нових молодих етносів – так, крім русинів-українців, з'являються білоруси, великоруси і новгородці. Втім окрема Новгородська республіка у 15 ст. була завойована і жорстко підкорена Московією. Отже, представникам династії Рюриковичів не вдалося утворити на українських землях міцну імперію – народ мав не той менталітет, натомість у Московському царстві справа пішла вельми успішно, затвердженню там авторитарної влади посприяло і тривале татаро-монгольське панування.

Принципово важливе значення для вітчизняної історії мала поява **Галицько-Волинського князівства**, яке стало першою етнічно українською державою, природно успадкувало спадщину Київської Русі і основні риси механізму самоорганізації народу, об'єднували ті ж самі землі, населення і культуру. Європа так і сприймала Галицько-Волинське князівство як одну з форм Давньоруської держави, називаючи її Великим Руським князівством чи королівством. Коронування Римським папою в цей час Данила Галицького і

надання йому титулу короля можна вважати свідченням високого авторитету української держави серед європейських країн і певною вдячністю за рішучий опір татаро-монгольській орді в її поході до Європи.

Цікава ситуація з точки зору самоорганізації українського народу склалася в литовсько-польську добу нашої історії. Приєднання українських земель до **Литви** здійснювалось мирним шляхом в процесі їх звільнення від татар, тому українці не чинили опору, вважаючи литовську окупацію найменшим злом. Багато литвинів прийняли християнську віру, українську мову зробили офіційною, державною. До того ж українські і білоруські землі склали 9/10 всієї території князівства. Таким чином, все це свідчило про переважання у складі Литовсько-Руської держави саме слов'янського елемента і створювало досить сприятливі умови для функціонування українського МС, розвитку українських традицій державності і культури. Соціально-політична ситуація змінилася після утворення 1569 р. Речі Посполитої, до складу якої увійшли і українські землі. Були знищені залишки української державності, посилювалося соціальне і національне пригнічення, селянство було практично закріпачено, поширилося зневажливе ставлення до української культури і мови, нав'язувався католицизм.

У відповідь на пригнічення з боку поляків український народ піднявся на боротьбу за свою свободу і в процесі його самоорганізації сталося унікальне явище вітчизняної історії – сформувалася нова могутня сила національно-визвольної боротьби – **українське козацтво**. В умовах Хмельниччини механізм самоорганізації багато в чому мав воєнно-демократичний характер і позначився небаченою активністю населення. Саме ця обставина надала українському суспільству, принаймні в перші роки визвольних змагань, високий рівень організованості і піднесення, що створило реальні можливості для адекватної відповіді на виклик історії та вирішення найважливіших і найскладніших завдань – відірватися від Речі Посполитої і утворити власну **Козацько-Гетьманську державу**. Під час Визвольної війни козацтва потенціал життєвої енергії та пасіонарності, рівень організації та загального піднесення українців був таким значним, що вони здійснили, за висловом М. Грушевського, ту **«величезну революцію»**, що стала підставою Нової Європи і переписувала карту Східної Європи».

На цьому етапі у процесі самоорганізації домінували воєнні форми і методи МС у поєднанні з певними **демократичними традиціями**, про наявність яких свідчить і практика обрання гетьмана і козацької старшини, і функціонування Литовського статуту та Магдебурзького права, і, нарешті, основні принципи Конституції П. Орлика, яка, хоч і не стала по-справжньому чинною, свідчила про досить високий рівень політичної культури народу та його провідної верстви.

Втім втручання Російської імперії у справи Гетьманщини незабаром призвели до того, що у механізмі самоорганізації українців проявилась наслідки їх традиційного **індивідуалізму**, які найчастіше пов'язували з прислів'ями «моя хата скраю» («хуторянство») чи «два козака – три гетьмани». Постійний тиск Російської імперії викликав внутрішньополітичний розбрат і гостре протистояння різних політичних сил, що стало ознакою тої драматичної доби в історії України, яку не випадково називають **«руїною»** і яка призвела майже до повної втрати завойованої раніше свободи, до розподілу українських земель між двома сусідніми державами – Польщею і Росією.

Потрібно наголосити, що навіть у непростих умовах існування напівзалежної і розділеної Козацько-гетьманської держави український народ спромігся в процесі самоорганізації проявити свої неабиякі творчі можливості в розвитку національної культури і державотворення. Сучасні науковці вважають, що в середині XVII ст. «творилася нова держава з оригінальними **демократичними формами** правління, організації законодавчої та виконавчої влади, які мали яскраво виражені національні риси». Незважаючи на свій напівавтономний статус, Гетьманщина проіснувала майже півтора століття, демонструючи певну дієвість українського МС і значні успіхи в різних галузях громадського життя. Її освіта, культура, церковні справи досягли високого, дійсно європейського рівня розвитку і справляли великий вплив на проведення петровських реформ в Росії. Тут не було кріпацтва, земля вільно передавалась у спадок, демонструючи переваги фермерського землеволодіння над поміщицько-кріпосницьким, не існувало ні релігійного, ні національного гніту. Це було

унікальне досягнення України, вона по суті стала **першою в Європі демократичною республікою**. Все це поєднувалося з високим рівнем освіти та духовної культури, який був на той час набагато вищий, ніж у Московії, чим і визначилися вагомі культурні впливи українців на своїх північних сусідів. Про все це переконливо і докладно розповідає у своїй монографії П.Голубенко, наголошуючи слідом за М. Драгомановим на тому, що в той час «українські культурні діячі були **головною силою** в заходах Петра, спрямованих на піднесення освіти і європеїзацію Московії».

На жаль, в подальшому події розгорталися таким чином, що Москва поступово «висмоктала» українські культурні ресурси. Почався процес поступового, але неухильного **обмеження** прав і свобод українців аж до повної ліквідації залишків їх державності у кінці XVIII ст. – нищення гетьманства, Запорозької Січі і козацтва, закріпачення селян тощо. Механізм самоорганізації українського народу фактично припинив своє існування. Маючи на увазі цей період, М. Грушевський писав, що внаслідок російської імперської політики Україна «була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом в глухий кут великоросійської культури і життя. Все українське життя було **вивернуте з своїх нормальних умов**, історично і географічно сформованої колії і викинено на великоруський ґрунт, на потік і розграблення».

На початку XX ст. спостерігається нова спроба народу стати господарем своєї власної долі, відновити національний МС в повному обсязі, тобто на рівні утворення незалежної держави. Йдеться про **Українську революцію 1917-1921 рр.**, коли була проголошена незалежність Української Народної Республіки при широкій підтримці майже всіх політичних сил. Разом з тим процес соціальної самоорганізації складався дуже повільно і суперечливо. Його державно-інституційний механізм, особливо на першому етапі, мав чітко виражений політико-ідеологічний характер, було багато декларативності, не вистачало досвіду, організованості та елементарної прагматичності. Звідси і відсутність дієвої вертикалі виконавчої влади; і недооцінка питання про створення національної армії, що призвело до нездатності захистити завоювання революції; і невдалі воєнно-політичні союзи з європейськими країнами тощо. Через недоліки власної політичної самоорганізації і надмірний зовнішній тиск з боку Росії (і більшовицька, і денікінська армії неодноразово захоплювали владу і руйнувала все на наших землях) Україна в черговий раз була підкорена. Вона була включена до складу утвореного СРСР, почалася жорстока доба сталінщини з її насильницькими соціальними експериментами, війнами, масовими політичними репресіями, голодоморами, нищенням національної культури тощо.

В таких умовах припинився будь-який прояв самоорганізації українців. Тільки під час Другої світової війни була здійснена ще одна чергова спроба відновити незалежну Україну, і вояки ОУН-УПА на протязі понад десятиліття боролися за реалізацію цієї мети. Певне політичне пожвавлення українського визвольного руху відбулося і у 60-80-ті рр., коли нова українська опозиція виступила за державну незалежність і додержання прав людини.

3. Сучасний МС українського суспільства.

Розпад СРСР відбувся у 1991 р. саме через неефективність його механізму самоорганізації – відсутність демократії, ринкової економіки, суверенітету народів, що врешті-решт призвело до їх відставання від цивілізованих країн на цілу епоху. В таких умовах зупинити об'єктивні тенденції і прагнення народів до нормального вільного життя, до відповідної соціально-політичної трансформації вже було неможливо. Повною мірою проявився «інстинкт» (по Бердяєву) кожної нації до утворення своєї держави, що і проявилось в «параді суверенітетів» всіх республік.

В таких умовах проголошується суверенітет України, починає формуватися її державний механізм самоорганізації з урахуванням національних інтересів, на основі демократії та ринкових відносин. Проблем було дуже багато – впровадження ринкової економіки, гіперінфляція, створення власної грошової одиниці, корупція, гальмування реформ, зубожіння населення тощо. Втім чи не найважливішим недоліком був брак національної еліти, роль якої з великим задоволенням виконувала вчорашня партійно-комсомольська номенклатура, «червоні директори», але на роль відповідального провідника народу була

нездатна за визначенням. Зрозуміло, що останній факт призвів дуже швидко до формування української багатой олігархії, яка разом з горе-політиками взяла під контроль всю державу.

Це призвело до швидкого зниження добробуту населення - багатії багатіли, а бідні бідніли, зростало незадоволення, поширились масові виступи проти злочинної антинародної політики влади. Коли до цього додалася ще і фальсифікація на президентських виборах, стався перший Майдан 2004 р. Він сам по собі є показовим прикладом життєздатності нації, її спроможності до самоорганізації і зміни влади, затвердження нового політичного курсу, тобто спробою вийти на інший аттрактор соціально-політичного розвитку. Втім особливих змін і реформ не відбулося, «помаранчева» команда виявилася ще дуже слабкою і не здатна була по-справжньому очолити поступ суспільства. Серед людей запанували настрої розладу і розчарування, з'явилася ностальгія за «сильною рукою», що врешті-решт стало передумовою для небажаного історичного «відкоту».

Останній факт безпосередньо торкається МС, і обраний у 2010 р. новий президент вже за кілька місяців утворює в Україні сильну вертикаль влади, підпорядковуючи їй і Верховну Раду, і Кабмін, і всю судову систему. Утвердилася жорстка авторитарна влада, для поширення повноважень президента навіть була змінена Конституція, по всій країні відбувся тіньовий перерозподіл власності. Не відчувала меж антиукраїнська політика депутатів Верховної Ради, які ухвалили злочинні Харківські угоди, прийняли «мовний закон» Колесніченко-Ківалова тощо. Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння народу, була відмова від підписання Угоди про асоціацію з ЄС, над узгодженням якої до того працювали майже цілий рік.

21 листопаду 2013 р. розпочинається Євромайдан, який став додатковим свідченням здатності українського народу до демократичної самоорганізації. Влада застосувала силу і побила вночі студентів кийками. Це обурило населення, на другий день на вулиці вийшли мільйони людей, протести набули широкого, масового і довготривалого характеру. Революція тривала три холодних зимових місяці. Найганебнішим стало те, що злочинна влада раптом наважилася на використання проти мирних протестувальників стрілецької зброї і снайперів, внаслідок чого загинула «Небесна сотня» молодих героїв. Справедливе обурення народу не мало меж. Навіть старий склад Верховної Ради засудив використання вогнепальної зброї. В зв'язку з цим тодішній президент із своїм найближчим оточенням змушений був терміново покинути країну.

Особливість історичного моменту полягає в тому, що в наш внутрішній процес самоорганізації народу раптом втрутилася зовнішня сила – наша вчорашня метрополія. Росія не могла спокійно перенести заміну в Україні проросійської влади і рішилася на нечуване – у лютому-березні анексувала Крим, а з квітня почала збройну агресію на сході України. Так почалася «гібридна війна» проти нашого народу, яка порушила всі наші плани і можливості самоорганізації, призвела до гибелі людей, руйнування інфраструктури, величезних економічних труднощів. Безумовно українці самоорганізувались і мобілізувались, з'явилися воїни-добровольці і широкий рух українського волонтерства, який допомагає армії. Але запорука нашої неодмінної перемоги ще в тому, що практично всі цивілізовані країни підтримують суверенітет України і запровадили проти Росії відповідні санкції.

Насамкінець, аналізуючи останні політичні процеси і соціологічні опитування, варто наголосити, що більшість населення країни очікують на поступовий прихід до влади **молодих**, більш достойних, енергійних і відданих народу політиків. Б. Гаврилишин раніше наголошував, що таке завдання може бути вирішене в наступні 8-10 років. Але соціально-політичні процеси в Україні прискорюються. Існує думка, що саме на сьогоднішніх студентів, представників нового покоління, припаде пік реформаторської діяльності в українському суспільстві і становлення нового, демократичного, а тому і більш ефективного МС, який забезпечить відновлення державних кордонів, відкриє перспективу новому культурному і економічному відродженню країни.

Література

1. Гаврилишин Б. Дорогокази в майбутнє: до ефективніших сусп-в: доп. Рим. клубові [пер. з англ. Л. Лещенко]. - К.: Основи, 1993. - 238 с. - Пер. изд.: Road Mars to the Future / Hawrylyshyn B. - Oxford (et al.), 1980.

2. Омельченко Н. О. Соціальний хаос: самоорганізація соціальних систем: монографія / Державний вищий навчальний заклад "Запорізький національний ун-т" МОН України. — Запоріжжя: ЗНУ, 2008. — 200 с.
3. Якимчук Л. «Майдан – це пілотна модель ідеальної держави, якої в нас ніколи не було»: Утопія та антиутопія протесту очима письменників // День. - 2014.- 7-8 лютого.
4. Бевзенко, Любовь Дмитриевна. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций [Текст] / Л. Д. Бевзенко; НАН Украины, Ин-т социологии. - К., 2002. - 436 с.
5. Україна Incognita. ТОП-25 / За заг. ред. Л.Івшиної. – К.: ПрАТ «Укр. прес-група», 2014.- 384 с.

3. Формування української політичної нації

Сучасна суспільна самоорганізація – це складний багатоплановий процес, який має свої методи, принципи і чинники (рушійні сили). Головним суб'єктом, певним диригентом і одночасно найважливішим виконавцем в цьому процесі стає народ – етнічна і політична нація. Саме вона здійснює найважливішу функцію – **державотворчу**, що забезпечує побудову національної держави.

1. Актуальність питання.

Особливу актуальність для українців проблема формування нації набуває тому, що у 1991 р., коли перед нами повстало завдання розбудови незалежної держави, сучасної консолідованої нації у нас ще не було – етнічна спільнота була незавершеною і багато в чому зруйнованою («надломленою»), постгеноцидною, постколоніальною, а формування політичної нації було ще попереду. В зв'язку з цим академік І.Дзюба у своїй книзі «Нагнітання мороку» (2011 р.) написав жакливі, втім, мабуть, справедливі слова: «Маємо страшну картину – у нас **немає нації**». За проведеними соціологічними дослідженнями тільки 56% населення називали себе патріотами держави, четверта частина суспільства вважає себе мешканцями певного регіону. Втім ці кількісні показники іноді дуже швидко змінюються. Проведені в наступному році після футбольного чемпіонату Євро-2012 опитування показали, що патріотами України є 82% населення, а після Євромайдану у 2014 р. взагалі цей показник піднявся до 86%.

Втім не будемо ні перебільшувати, ні применшувати значення цих показників, адже ми добре відчуваємо стан нашого суспільства. Зараз перед ним стоїть надважливе завдання – формування модерної української політичної (громадянської) нації, яка об'єднає всіх громадян країни, незалежно від їх етнічного походження, забезпечить подолання політичних і культурних розбіжностей між Сходом і Заходом країни, буде сприяти формуванню нової генерації українців-патріотів, що захистити країну від агресії і провести назрілі реформи.

2. Етногенез європейських народів.

Розібратися в цій надскладній проблемі нам може допомогти ретроспективний (історичний) підхід. Етногенез сучасних європейських народів, їх походження і розвиток беруть свій початок від доби середньовіччя. Річ у тому, що переважна більшість сучасних європейських етносів під впливом єдиних культурно-історичних процесів, в тому числі розпаду Римської імперії, сформувалася саме в добу раннього середньовіччя – в V-VII ст. (французи, німці, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки, **українці** та ін.). Спочатку всі вони пройшли племінну фазу розвитку, а у IX-X ст. добу створення власних держав. В цей же час виникає і давньоукраїнська держава «Руська земля» чи «Русь», про що у літописця Нестора повідомляється під 852 р.

Науковці згодом назвали цю слов'янську державу – Київська Русь. Вона була розташована на Подніпров'ї, на шляху «із варяг у греки». Осердям її стала Київщина, регіон Середнього Подніпров'я, де на власній, слов'янській основі сформувався народ **русь чи русини**, який мав значну державотворчу потугу (предки українців). На Новгородщині – на другому кінці торгового шляху - сформувався теж в основному на слов'янській основі етнос, який літописець Нестор назвав «словенами». А про білорусів пишуть, що їх формування відбулося **не на власній** слов'янській основі, а за рахунок колонізації місцевих народів

летто-литовців. І називалися вони спочатку «литвини» (Полоцьке, Туровське, Смоленське князівство).

Нинішній **російський** етнос виник на декілька століть пізніше на Суздальщині, яка згадується з XI ст. Цілком слушно видатний російський історик В.Ключевський писав: «Великорос вийшов на арену історії лише з князем Андрієм». Мається на увазі володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський, який 1169 р. здійснив військовий похід проти Києва, зруйнував і пограбував його, але не залишився тут правити. Історики стверджують, що таким чином він прагнув звільнитися від опіки метрополії, тобто Київської Русі. У формуванні московитів як етносу теж були свої значні особливості: етнічним субстратом (на 80-90%) для них стали місцеві жителі угро-фіни, яким силою були нав'язані влада, культура і мова. Оце «нав'язування» і «примучування» мало серйозні наслідки, які науковці називають «**етнічним надломленням**», коли у пересічних громадян формується покірність до влади і держави. Вважається, що не менший вплив на московитів справила монголо-татарська навала: за два с половиною століття відбулися значні зміни в суспільному і державному устрої тодішніх руських князівств, в результаті більшість з них були включені до складу царства Ординського, поглибилась рабська психологія народу і водночас посилювались авторитарні, імперські амбіції князівської еліти, змінився її менталітет на генетичному рівні. Професор П.Кралюк наголошує, що у росіян «стереотипним став образ деспотичного правителя (царя-батюшки) як «начальника держави» (День. – 2014. – 20 лютого). Саме ці обставини, на думку науковця, сприяли затвердження **авторитарних** режимів в сьогоднішній Білорусії і РФ. До речі в Росії завжди панували і ніколи не переривались традиції міцного абсолютизму, самодержавної чи тоталітарної влади, серед еліти і багатьох пересічних громадян панувала імперська ідея, прагнення керувати сусідніми народами.

Щоправда, український народ теж пережив явище «етнічного надлому», став пост-геноцидним суспільством. Особливо глибоко це проявилось за часи радянської влади, коли відома українська еліта і половина українського населення були **фізично винищені** в результаті численних війн, масових політичних репресій і голодоморів. Решта українців зазнали глибокої ідейно-політичної «*обработки*», масової русифікації і комунізації, наполовину втратили свою ідентичність і перетворились на рабів, слухняних гвинтиків тоталітарної системи. Національні риси і здатність до самоорганізації краще зберегли українці західних регіонів, які жили у більш ліберальних умовах Австро-Угорської імперії.

3. Формування європейських націй.

На межі 18-19 ст. відбувся новий поштовх у розвитку європейського етногенезу, що було пов'язано з важливими соціально-політичними, культурними і економічними змінами нової доби - **Нового часу**. (До того ж не можна забувати, що європейські країни засвоїли позитивні наслідки доби Реформації, Відродження та Просвітництва. Сталася промислова революція, що дала початок індустріальному суспільству. Відбулася Велика Французька революція, яка урочисто проголосила «Бастилія впала! Хай живе нація!», і Наполеонівські війни проти застарілих монархічних режимів. Всі ці події спричинили до посилення процесу самоорганізації, росту національної самосвідомості народів, сприяло формуванню нових спільнот - націй.

Поняття **нації** (нім. Volk), як важливої ідеї, з'явилося у XVIII столітті в роботах німецького філософа Й.Гердера. Під цим терміном він мав на увазі більш високий рівень розвитку етносу (народу), який *організований в національну державу, більш консолідований і об'єднаний спільним господарським життям, має свою ідентичність, особливу ментальність, національну культуру і мову*. Вже це визначення свідчить про велику роль нації в процесі самоорганізації всього суспільства і державотворення, яка, за словами Й.Гердера, є **могутньою силою** розвитку історії.

В колоніальній Україні місцева інтелігенція спочатку збирала фольклор, досліджувала і писала історію народу, засновувала товариства, в тому числі Кирило-Мефодіївське братство на чолі з М. Костомаровим, а потім зайнялася активною культурно-просвітницькою діяльністю, що сприяло формуванню національної свідомості у населення. Отже XIX ст. пройшло під гаслами **національно-культурного відродження** і творення сучасної нації. До цієї справи долучилися і класики української літератури – Тарас Шевченко, Іван Франко,

Леся Українка, Іван Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Борис Грінченко та інші.

XX ст. було продовженням **тріумфу** національної ідеї. Внаслідок Першої світової війни розпалися чотири імперії і виникли нові незалежні національні держави – Польща, Угорщина, Австрія, Чехословаччина, Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія та ін. Серед них були Україна і Західна Українська Народна Республіка, які проголосили свою незалежність у 1918 р. під час Національно-демократичної революції, але їм не вистачило сил утримати свій новий статус під ударами агресивної більшовицької імперії.

Втім продовження українських національних рухів і процесу націотворення ми спостерігаємо і у наступні десятиліття у складі радянської імперії. Про це свідчить процес «українізації» у 20-ті роки, проголошення відновлення Української держави у 1941 р. і тривала боротьба УПА за її незалежність проти радянської влади, діяльність українського опозиційного руху у 60-80-ті роки тощо.

4. Сучасний етап українського націотворення.

Після проголошення у 1991 році незалежності України, перед нею постало чимало викликів і труднощів: не було нової української еліти, при владі залишилася стара партноменклатура, сталася небачена гіперінфляція, не на користь пересічних громадян була проведена приватизація заводів і фабрик, розквітла корупція, гальмувалося проведення реформ тощо. Як вже наголошувалося, одною з основних причин названих проблем було те, що на початку 90-х рр. формування етнічної української нації ще не завершилося, а політичної - ще не почалося.

Поняття **«політична (чи громадянська) нація»**, яка включає до свого складу всіх громадян держави, незалежно від їх етнічного походження. Зрештою зараз політична теорія визнає націю як «політичну спільноту, яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їхніх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Спільна державна мова, спільні символи, спільна лояльність до держави та її законів, спільні інтереси і надії на майбутнє стають новітніми сутнісними характеристиками нації, створюють її синонімічні доповнення – «політична нація», «нація-держава» [Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 396.]

Проте, потрібно мати на увазі, що саме титульна нація є єдиною соціально-політичною силою, яка по-справжньому зацікавлена у створенні і розвитку своєї держави. Деякі науковці спеціально наголошують на **державотворчій ролі** титульної нації – вона стає ініціатором формування національної держави, дає їй назву, забезпечує суверенітет, основу культурної складової, напрямки політичного курсу і пасіонарні стимули самоорганізації. До речі, між нацією і державою існує діалектичний взаємозв'язок: нація формує державу, яка після цього в свою чергу сприяє подальшому зміцненню і розвитку самої нації, перетворюючи її з часом на політичну категорію, на консолідоване громадянське суспільство. Такий процес, напружений і складний, загострений і прискорений останніми воєнно-політичними подіями, ми спостерігаємо зараз в Україні.

Незважаючи на всі труднощі і недоліки, нова українська спільнота все-таки поступово формується: в школах і вишах викладається українська мова, розроблений і вивчається курс «Історія України», вийшло друком чимало українських книг, сформувалися демократичні основи суспільства, стали нормою альтернативні вибори тощо.

Цікавою традицією і дієвим методом самоорганізації народу і формування української політичної нації стало проведення **Майданів**. Пасіонарний вибух 2004 р. – «Помаранчеву революцію» – народи світу сприйняли як появу нової демократичної нації, паростки нового громадянського суспільства. Вона породила багато надій у пересічних громадян, які рішуче почали вставати з колін. На жаль, добрі очікування не справдилися, помаранчеві лідери, що прийшли до влади і відіграли роль перехідної еліти, не проявили належної відповідальності і професіоналізму, не змогли між собою домовитися, в суспільстві поглибилось політичне протистояння між Сходом і Заходом. Врешті-решт, помаранчеві політики остаточно втратили свій авторитет і позбулися влади.

Після президентських виборів 2010 р. відбувся «відкот» від попередніх демократичних позицій. Особливе значення тут мали затвердження авторитарного режиму, незаконна зміна Конституції, політика поступового дрейфу у бік Росії, укладення Харківських угод, широкомасштабна акція «Русский мир», прийняття «мовного закону», що поєднувалась з жорсткою вимогою РФ увійти до Митного союзу під керівництвом Москви і передати їй український нафтопровід та, нарешті, відмова від проголошеного курсу на євроінтеграцію. Всі ці політичні заходи здійснювалися на фоні посилення економічної кризи в країні, небаченої корупції, переділу власності і «дерібану» бюджету. Колишній прем'єр-міністр визнав, що країна наближається до дефолту. В таких умовах авантюристична політика українського керівництва відмовитися від курсу євроінтеграції викликала глибоке обурення народу і стало причиною масштабних протестних виступів.

Новий **Євромайдан** у Києві тривав три місяці, масові виступи відбулися по всій країні. Він принципово відрізнявся від попереднього Майдану, по-перше, тим, що в ньому активну участь взяла молодь, студенти - представники нової генерації. По-друге, протестувальники виступали не за підтримку окремих лідерів, а за ідеї і цінності, найголовнішими з яких були – продовження євроінтеграції та забезпечення людської гідності людини. Не випадково в українській Вікіпедії новий масовий протест назвали Революцією гідності. Третя особливість його полягала в тому, що через brutальне використання вогнепальної зброї, яку застосувала влада проти маніфестантів, загинули герої «Небесної сотні».

Гостре протистояння на Майдані закінчилося 21 лютого 2014 р., коли між політиками була укладена відповідна угода. «Беркут» та інші силові структури були відведені, президент спішно виїхав за межі держави. Натомість Верховна Рада діяла завзято і енергійно, був затверджений новий перехідний уряд, почалося відновлення державного управління, процес стабілізації країни. Втім це не вписувалося в плани нашого північного сусіда, він втрачав геополітичний вплив на Україну. Тому за ініціативою В.Путіна 1 березня Рада Федерації РФ приймає жакливе рішення про використання Збройних сил Росії на території України «для нормалізації суспільно-політичної ситуації в цій країні» - <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25281825.html>. Навіть в самому офіційному формулюванні добре видно, що агресія Росії була елементарне втручанням у справи іншої країни, яке розгорталосся за «абхазьким сценарієм».

В таких складних умовах ще переконливіше видно, що нинішні події – і антиукраїнська політика попереднього керівництва, і Євромайдан та його завоювання, і навіть сьогоднішня агресивна політика Росії – безумовно позначились на прискоренні формування модерної української політичної нації, відбувається непростий процес консолідації і об'єднання всього українського суспільства задля захисту своєї держави, загальнолюдських цінностей свободи, злагоди, достатку, забезпечення гідності, прав і свобод людини.

Література

1. Бранский В.П. Социальная синергетика и теория нации. – СПб.: Акмеол, Академия 2000 – 280 с.
2. ДЗЮБА І. Нагнітання мороку: від чорносотенців ХХ ст. до українофобів початку ХХІ ст. – К.: Видавн. дім "Києво-Могилянська академія", 2011. – 520 с. - www.ukrlife.org/main/evshan/dzyuba.html
3. МОНАСТИРСЬКИЙ В. Націоналізм: чим він є — злом чи добром? // День. – 2011. – 15 квітня.
4. Рудич Ф. Політична нація України: передумова утвердження єдиної держави / Віче. - 2010. - №21. - <http://www.viche.info/journal/2267/>
5. Кралюк П. Міф про три «братерські східнослов'янські народи» / День. – 2014. – 20 лютого.
6. Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / За загальн. ред. Л. Івшиної. – К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2011. – 800 с.

Проблеми українського державотворення.

Для сучасного українського суспільства питання державотворення набули особливої ваги. Адже справа не тільки в тому, що перед ним стоїть складне завдання створити з багатовікової колонії незалежну, суверенну державу, але й при цьому мається на увазі розбудова принципово нового для нас, колишніх радянських людей, державного утворення – демократичної країни з ринковою економікою, передовими технологіями, освіченим і організованим населенням.

1. Роль держави в самоорганізації людства.

Сучасна наука тлумачить термін «державна» як форму політичної самоорганізації етносу (нації) на основі системи владних відносин (установ та інституцій влади) для здійснення управлінських функцій в суспільстві. Титульна, державотворча нація виступає ініціатором створення держави і поступово втягує в процес її розбудови все населення, що проживає на даній території. Таким чином формується нова, політична нація, яка об'єднує практично всіх громадян держави. Виникає одне ціле утворення – нація-державна, state-nation. Стародавні держави (Єгипет, Вавилон, Індія, Китай тощо) виникли у III-IV тисячолітті до н.е. Деякі автори висловлюють думку, що у VII ст. до н.е. на сучасних українських землях існувала прадавня державна Аратта.

Світова наука за тривалий час свого існування розробила чимало теорій про походження держави. Теологічна концепція пов'язує її появу з Божим провидінням; патріархальна (Конфуцій, Р. Філмер) стверджує, що це результат розвитку сім'ї; теорія суспільного договору (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо) своєю назвою вже підкреслює, що державне утворення виникає в процесі «боротьби всіх проти всіх» на основі договору населення з правителем; психологічна теорія вважає, що люди мають природну потребу комусь підкорятися; концепція насильства прагне переконати нас у тому, що державна виникає на основі завоювання і підкорення сусідніх народів; марксистська – пов'язує появу держави з виникненням класів і вважає її засобом здійснення диктатури пануючого класу. Здається, найближче до розуміння сучасної держави стоїть синергетичний підхід, якій розглядає її як результат соціально-політичної самоорганізації етносу. На практиці виходить, що державна є природною, єдиною, універсальною і ефективною формою існування будь-якого більш-менш розвинутого народу, засобом налагодження нормального життя спільноти.

Головні ознаки державності: суверенітет політичної влади (нічим не обмежений), управлінський апарат, контроль над територією, збройні сили, національна економіка, державна мова, національна культура, патріотично налаштоване населення тощо.

Щодо функцій сучасної держави в розвитку суспільства, то тут досі немає єдності думок. Зрозуміло, що основне призначення держави полягає в тому, щоб забезпечити процес культурно-політичної самоорганізації нації, налагодження її повсякденного життя, розвитку економіки, освіти, науки, культури, зміцнення оборони тощо. Втім в процесі розвитку історії і нагромадження досвіду функції держави змінюються, удосконалюються і значною мірою залежать від поглядів політичної сили, що прийшла до влади. Як вже наголошувалося, марксизм, зводячи все до класової боротьби, вважав головною функцією держави – придушення повалених класів. Представники соціального лібералізму (Дж. Кейнс та ін.) вважають, що державна повинна регулювати економічне життя, здійснювати фінансові і соціальні функції. Представники неоконсервативної течії (тетчерізм, рейганоміка) виступають за сильну державну політику, але проти економічного і соціального регулювання, яке, на їх думку, породжує патерналізм, утриманську психологію і процвітання бюрократизму. Сучасні «плюралістичні демократи» вбачають в центральній владі координатора зусиль різних політичних сил і арбітра їх політичної конкуренції.

Досить важливим є питання про політичні режими в державі і систему влади. Для нас особливо актуально сьогодні згадати про деспотизм, авторитаризм, тоталітаризм, лібералізм, диктатуру, демократію. Науковці стверджують, що історія людства закономірно розвивається по шляху від деспотичних, авторитарних режимів до все більш широкій демократії.

2. Етапи розвитку української державності.

Для стародавніх слов'ян-українців утворення держави завжди було важливою метою і водночас засобом подальшої самоорганізації. Протягом тривалого часу, довгими століттями племена Наддніпров'я проявляли прагнення до взаємодії в різних сферах громадського життя, координації своїх зусиль, більш тісної консолідації, що стало необхідною передумовою для їх об'єднання, в тому числі і за участю озброєних князівських дружин.

Практика державотворення переконливо доводить, що державність, особливо на початковому, стародавньому етапі, формується переважно зверху, за ініціативою політичної еліти, але з обов'язковим урахуванням державотворчого досвіду народу на даній території, рівня розвитку його соціонормативної культури. На землях України свій певний внесок у державотворчий процес зробили ще стародавні кочові племена і народи - скіфи, сармати, греки, готи, а також слов'янські племена антів, яких М. Грушевський слушно вважав „генетичним корінням українського народу”. Їх державні чи скоріше напівдержавні (протодержавні) утворення були недовговічні і через одне-два століття сходили з історичної сцени, але набутий при цьому досвід спільного життя залишався у спадок новим поколінням і народам, що сформувалися тут чи прибули з інших земель. Вони вбирали у себе культурні здобутки попередніх поколінь, забезпечуючи елементарну і природну спадковість соціального розвитку. На цій основі Антська держава досягла свого найбільшого розвитку в VI-VII ст. н.е.

В подальшому впродовж своєї багатовікової історії український народ мав такі різні форми державності:

Київська Русь (штучна назва, що запроваджена науковцями у XVIII ст.) – праукраїнська держава, середньовічна монархія з елементами федералізму, яка існувала з IX до середини XIII ст. Літописець Нестор стверджував, що початок відліку існування цієї держави під назвою Руська земля потрібно починати з 852 р.;

Галицько-Волинське князівство, Королівство Русі – прямий спадкоємець Київської Русі, перша етнічно українська держава, феодальна монархія західноєвропейського типу (князь і сильні бояри), існувала в XII-XIV ст.;

Литовсько-Руська держава – у XIV-XVI ст. вона по праву належала двом народам: в управлінні панували литовці, але в культурному і громадському житті домінували праукраїнці, які мали більш високий рівень розвитку і склали абсолютну більшість населення держави (9/10). Був навіть нетривалий час (1432-1435 рр.) коли фактично існувало дві окремі держави - власне Литва і Велике князівство Руське. Перше очолював Сигізмунд, а друге – Свидригайло, якого проголосили Великим князем Руським (Київським);

Козацько-гетьманська держава (Гетьманщина) – українська військово-козацька республіка, яка існувала з середини XVII до кінця XVIII ст. Найважливіша її особливість – досить високий рівень демократії, що визначалося, насамперед, діяльністю козацької ради, яка обирала гетьмана і старшину, вирішувала найважливіші питання громадського життя. У 1710 р. відбулося прийняття козацькою радою першого основного закону – Конституції Запорозького війська, запропонованої гетьманом П. Орликом. Наприкінці XVII ст. напівавтономна українська держава була повністю ліквідована російською імператрицею Катериною II;

Українська Народна Республіка, яка існувала в 1917-1920 рр., була утворенням європейського типу, де затвердився демократичний режим, працював парламент, який називався Українською Центральною Радою, була прийнята Конституція, існувала багатопартійність і політична опозиція. У 1920 р. після третього походу російських червоноармійців вона була зруйнована і на українських землях на 70 років запанувала радянська влада.

УРСР – 1920-1991 рр. напівавтономне, залежне від Москви утворення, яке мало певні ознаки державності – Верховну Раду, Кабінет міністрів, місцеві органи управління, які підкорялись відповідним партійним комітетам комуністів. В період сталінщини зазнала величезних випробувань – надумані соціальні експерименти, насильницька колективізація і розкуркулення, масові репресії особливо серед культурної інтелігенції, неодноразові голодомори з жахливими наслідками, депортації населення західних регіонів тощо.

Таким чином, на основі цього переліку можна зробити висновок, що український народ має чималий досвід державотворення. Втім, майже завжди для утримання своєї держави йому не вистачало пасіонарної енергії і самовідданої готовності до рішучого її захисту. Про це переконливо писав В. Липинський: „Держави ми не маємо тому, що ми не уміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілім нашім громадянстві розбудити і це хотіння відповідним методом його організації, своїми власними силами здійснити”. До цього можна додати, що для утворення української держави на різних етапах історії надзвичайно несприятливими були і зовнішні умови. Наші сильні сусіди не визнавали природного права українців на незалежне існування і доклали багато зусиль для їх підкорення і асиміляції. З боку вчорашньої метрополії аналогічні тенденції проявляються і на сучасному етапі.

3. Розбудова незалежної Української держави.

Сучасна форма української державності – незалежна Україна виникла у 1991 р. Спочатку вона була президентсько-парламентською республікою. В країні з'явилася багатопартійність, альтернативні вибори, свобода слова – перші ознаки демократії. У 1996 р. відбулося прийняття нової Конституції, яка проголосила Україну суверенною, правовою, соціальною, демократичною державою. В країні затвердилась багатопартійність і сильна опозиція. Втім за часи президента Л. Кучми тут затвердилась досить централізована, практично авторитарна влада, яка спиралася на олігархічні клани.

З 2004 р. внаслідок масового незадоволення населення і Помаранчевої революції влада перейшла до сил національно-патріотичної орієнтації, відбулося поступове розширення демократії, перехід до парламентсько-президентського правління. Втім нове керівництво не зуміло використати пасіонарну піднесення народу та його прагнення до демократичної самоорганізації. Політичне життя в країні позначилося загостренням політичного протистояння між різними політичними силами, між Сходом і Заходом, почалося протиборство між окремими діячами вищого керівництвом, проявилися найгірші риси українського менталітету – упертість, небажання і невміння домовлятися. Навіть перевибори Верховної ради і неодноразові зміни складу Кабінету Міністрів не дали позитивних результатів, рейтинг «помаранчевої» влади було розпорошено.

За таких обставин відбулися нові президентські вибори 2010 року, переможцем яких став В. Янукович. Особливість його політики полягала в тому, що за короткий термін не без порушень була створена сильна вертикаль виконавчої влади, Конституційним судом скасовані зміни до Конституції, в руках президента була сконцентрована влада не тільки над Кабінетом міністрів, але й над Верховною Радою, судовою системою та іншими державними інституціями. Реформи, які розпочалися в цей час, найчастіше викликали незадоволення населення, спостерігалася інфляція і зростання цін, зниження матеріального добробуту населення. Розпочався тиск на опозицію, в тому числі із застосуванням судової системи, спостерігалось обмеження прав людини на свободу зібрань і виступів, на свободу слова, натомість повною мірою проявляються антидержавні, українофобські тенденції і явища в політиці влади та в інформаційно-культурному просторі.

Політичні аналітики стверджують, що наведені факти є ознакою формування в країні основ авторитарного режиму. За термінологією синергетичної концепції Україна зараз у своєму розвитку досягла своєї точки біфуркації, тобто перед нею стоїть дилема – чи вона залишиться вірною демократичному вибору і продовжить шлях до Європи, чи схибить на авторитарний шлях і поверне до Митного союзу з Росією. Тоді почнеться розбудова СРСР-2, що можливо тільки за умов утвердження жорсткої авторитарної влади (чи диктатури) в Україні. І тут постає питання, яке обговорюють зараз політологи, – чи взагалі можливе існування в нашій сьогоднішній країні авторитаризму? (Це питання може бути предметом обговорення на наступному семінарі)...

Попередні рядки були написані влітку 2013 р. З того часу минуло багато часу, відбулося багато подій. І наша історія сама відповіла на поставлене вище питання. Спроба затвердити авторитарну владу в Україні, відмовитися від західноєвропейської орієнтації і знову повернутися до Москви та її митного союзу призвело восени того ж року до глибокої соціально-політичної кризи, яка породила Євромайдан 2013-2014 рр., який слушно назвали

Революцією гідності. Його особливість полягала ще в тому, що він тривав три зимових місяці, а найголовніше в тому, що злочинна антиукраїнська влада наважилась на те, щоб застосувати проти протестувальників вогнепальну зброю. Так з'явилися численні жертви, «Небесна сотня», що складалася з молодих героїв, які віддали життя за свободу своєї країни...

Росія не могла погодитись з тим, що втрачає контроль над Україною, і тому в лютому 2014 р. почала проти неї справжню військову агресію – анексувала Крим і розпочала війну на Донбасі, яка триває вже понад трьох років. Загибло понад двох тисяч українських військових, багато мирних жителів позбулися своїх домівок, окуповані райони переживають справжню гуманітарну кризу, розорення і руйнування. І тут на порядок денний знов виходить держава Україна, яка має об'єднатися і змінитися таким чином, щоб протистояти ворогу. Отже роль української національної держави для збереження свого народу набуває в наш час особливої актуальності.

Основні поняття і терміни:

- *тоталітаризм* – політичний режим, при якому влада повністю (тотально) підпорядковує суспільство, використовуючи силові методи, зокрема репресії;
- *унітарна держава* – єдина, що не має в своєму складі інших самостійних державних утворень;
- *теологія* – богослов'я, вчення про божественне походження світу;
- *патріархальний* – 1) властивий патріархату; 2) застарілий, традиційний, консервативний;
- *лібералізм* – політична течія прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і дотримання прав людини при обмеженні сфери діяльності держави;
- *федерація* – об'єднання декількох державних утворень в одну союзну державу.

Тема 5

Політика як засіб самоорганізації суспільства

Політика, політична діяльність є визначальним чинником природно-історичного процесу, який забезпечує самоорганізацію суспільства, розвиток його державних форм, культури, економічної та гуманітарної сфери. Без перебільшення можна сказати, що саме політика визначає історичну долю народу, всі його здобутки і прорахунки. Втім іноді можна почути, що політика – це «брудна справа», якою не варто займатися. З цього приводу американський вчений П. Меркл наголошував, що в найкращому своєму прояві політика – це шляхетне прагнення до справедливості і розумного порядку, тільки в найгіршому своєму варіанті вона стає корисливою жадобою до безмежної влади, слави і багатства.

1. Визначення і роль

Політика є об'єктом політичної науки і достатньо складним, багатоплановим суспільним феноменом. До теперішнього часу не існує її однозначного тлумачення. Виникло це явище ще на початкових стадіях розвитку людства у відповідь на потребу управління спільними справами. Втім в процесі історії політика зазнавала докорінних змін. З поступовим розвитком і вдосконаленням політичної сфери зміст поняття «політика» і самого явища помітно трансформуються. Представники різних історичних епох – Конфуцій і Аристотель, Макс Вебер і Збігнев Бжезинський – по-різному визначали цей феномен. Якщо раніше політика була діяльністю досить обмеженої частини суспільства – політичної еліти, то, починаючи з XIX ст., вона стає більш демократичною, виникають конституції і парламенти,

в політичну діяльність з допомогою виборів та інших різних демократичних процедур втягуються все більш широкі верстви населення.

Науковий термін «політика» походить від грецьких слів *polis* – місто-держава і *politike* – мистецтво управляти державою. Зараз під поняттям «політика», насамперед, мається на увазі *засіб самоуправління суспільства, коли на основі владних відносин відбувається об'єднання і координація зусиль всіх громадян*. В сучасній літературі можна зустріти визначення, в яких особлива увага акцентується на боротьбі різних політичних суб'єктів за здобуття або утримання влади як знаряддя регулювання і формування процесу самоорганізації суспільства. Під терміном «політичні суб'єкти» маються на увазі, насамперед, різні політичні партії і суспільні організації, суспільство в цілому, його різні прошарки і навіть окремих політиків і громадян.

Якщо говорити про **мету** політичної діяльності, то кожний політичний суб'єкт в процесі боротьби і суперництва прагне до опанування важелів **влади**, щоб з її допомогою здійснити свої наміри, програми і обіцянки виборцям. В результаті політичної діяльності – проведення виборів, використання засобів агітації, публік рилейшнз, мас-медіа, а також різноманітних політичних процедур і управлінських заходів – відбуваються важливі процеси формування влади, політичної самоорганізації суспільства, становлення його громадських інститутів, консолідація політичної нації тощо.

Структура політичної сфери, її внутрішня організація складається з різних політичних інститутів, зокрема держави, партій і громадських організацій; політичної свідомості, культури і навичок політичної діяльності населення; форм і методів організації політичного процесу. Цікаво, що в англійській мові є спеціальні терміни, які визначають різні елементи політичної сфери: *polity* – форма політики, організаційна структура (держава, партії, закони та ін.); *policy* – зміст політики, цілі, проблеми; *politics* – політика, політичний процес, політична діяльність.

2. Методи і засоби політики

Серед основних **методів і засобів** сучасної політики насамперед, потрібно назвати метод **політичної боротьби** за владу, якою зайняті всі політичні сили в процесі своєї діяльності. При цьому для досягнення перемоги використовуються різні, іноді не дуже привабливі засоби, в тому числі сучасні політтехнології, «чорний» піар, штучно організовані і проплачені мітинги, політичну агітацію, зміст якої дуже часто спрямований на приниження опонента, тощо. Більшість пересічних громадян прагнули б бачити в політиці не стільки гостру боротьбу і протистояння, скільки **цивілізоване суперництво** різних соціально-політичних і економічних програм щодо перспектив розвитку суспільства, підвищення матеріального добробуту населення, відродження культури.

Не менш важливим методом політики слід вважати практику **компромісів**, взаємних поступок, узгоджень і домовленостей. Широке впровадження такої практики особливо актуально для України, політична еліта якої постійно демонструє свою нездатність домовлятися і виробляти спільний політичний курс. Нерідко трапляється, що незріла політична еліта тільки поглиблює культурно-політичні розбіжності між населенням різних регіонів, «розбиває» (вираз належить В. Липинському), розколює суспільство, використовуючи ситуацію для завоювання голосів свого електорату. Таке становище принципово відрізняється від практики європейських країн, де еліта завжди має інтегративний, патріотичний характер, використовує принципи компромісу і консенсусу (консенсусна демократія), турбуючись про об'єднання, консолідацію власного суспільства і зміцнення держави.

Одним з основних засобів формування органів влади в демократичному суспільстві вважаються конкурентні, **альтернативні вибори**, які за часи незалежності одержали поширення в Україні. Важливо забезпечити, щоб вони проходили чесно, прозоро, без використання адмінресурсу і порушень законодавства. Українці вже мають прикрий досвід, коли масові і грубі фальсифікації на президентських виборах 2004 р. призвели до масового політичного вибуху у суспільстві.

Звичним методом політичної діяльності з метою реалізації поставлених цілей в усі часи було використання **владних важелів** через державні інституції, парламенти, президентів, кабміни, місцеві адміністрації тощо. Втім в країнах сучасного пострадянського простору є чимало випадків, коли значення адміністративних методів занадто перебільшується і вони починають замінити суто демократичні процедури. Наприклад, у Москві склалася традиція штучного приведення до найвищої влади кандидатів, ігноруючи вирішальну роль у цій справі демократичних процедур виборчого процесу. Зрозуміло, що це викликає незадоволення населення.

3. Функції політики.

Головне призначення політики полягає в тому, щоб забезпечити політичну самоорганізацію суспільства, його успішну життєдіяльність в сучасному світі. Серед її конкретних функцій можна назвати наступні:

- **конкретне управління** державою і суспільством, розв'язання на компромісній основі конфліктів і суперечностей, керуючись відомим принципом «політика – це мистецтво можливого»;
- **консолідація та інтеграція** суспільства за допомогою узгодження інтересів різних соціальних груп, компромісної співпраці влади і опозиційних сил;
- **виховна** – турбота про освіту і виховання молодих людей, соціалізацію особи, активне включення кожного в політичний процес, формування у людей наукового політичного мислення;
- **вдосконалення** форм, методів та інститутів політичної діяльності на основі інноваційного підходу, підвищення її ефективності, проведення реформ тощо.

Слід підкреслити необхідність забезпечити тісний **взаємозв'язок** і взаємодію політики з іншими сферами життя суспільства. Особливо це стосується **економіки**, яку за радянських часів взагалі вважали «головною політикою». Спостерігається її тісний взаємозв'язок з правом, законодавчою базою і судовою практикою. Втім іноді суди стають засобом розправи чинної влади із своїми політичними опонентами. В зв'язку з цим і зараз актуальною залишається проблема забезпечення в суспільстві **верховенства** права, підвищення авторитету і незалежності судів.

Для українців все більш актуальним стає питання підвищення рівня **моралі** в політиці. На жаль, сучасні політичні відносини формуються часто-густо на основі негативних традицій минулого, коли політика повністю суперечила елементарним принципам людської моралі. Йдеться не тільки про сталінські репресії, голодомори і табори, але і про пізніший, брежнєвський період, коли тоталітарна держава своєю аморальною політикою грубо зневажала людську гідність, не забезпечувала громадянину елементарних прав і свобод.

4. Основні концепції політики.

Погляди на політику, її теоретичні концепції мають конкретно-історичний характер і постійно розвиваються. Так, у I тисячолітті до н.е. був широко поширений **теологічний** підхід, відповідно до якого стверджувалося, що «влада – від Бога», що він є джерелом і регулятором політики, а людина – простий виконавець Божої волі. За часів Платона і Аристотеля відбулася деяка раціоналізація політичних концепцій. Проте в середньовіччі філософ і теолог Фома Аквінський продовжував стверджувати, що політика і влада – це об'єднання божественних сил і колективної діяльності людей.

Натуралістичний підхід пріоритетом в політиці вважав природні чинники – навколишнє середовище, географічне розташування, клімат, природні ресурси тощо. Французький політолог Ж. Боден стверджував, що політична поведінка людей залежить від клімату: холодний – демократія або обраний монарх, помірний – спадкова монархія, теплий – деспотія. Цей підхід, на жаль, дещо спрощує і не завжди переконливо пояснює закономірності політичного життя. Ще більшою вадою відрізняється **соціально-економічна** концепція, яка належала марксизму і полягала у тому, що політика визначається економікою, є «концентрованим виразом економіки». Історія виявила неспроможність цього підходу, який призвів нас до застійного, тоталітарного суспільства, що знищувало своїх власних громадян і відстало у своєму розвитку від цивілізованого світу на цілу епоху.

Зараз в розвинутих країнах світу практично повсюдно затвердилася **демократична** або **ліберальна** теорія політики, авторами якої стали Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо. Вона стверджує, що джерелом політики і влади є народ, політика визначається не надприродними силами, а інтересами і потребами людей. Всіх примирити намагається модний нині **синергетичний** підхід, який претендує на універсальність і вважає політику важливою функцією системи-суспільства, що зазнає впливів різних чинників – і природних, і соціальних, і культурно-цивілізаційних, і навіть релігійної традиції, не говорячи вже про суб'єктивну складову – міру харизми, пасіонарності та ідейно-психологічної підготовки провідних політичних лідерів. Саме з цих позицій політика стає найважливішим засобом самоорганізації будь-якого народу.

5. Напрямки сучасної української політики.

В роки незалежності України сформувалися нові, принципово інші принципи і основи політики, які відзначаються прагненням до демократизму, гуманістичною спрямованістю і сучасним розумінням патріотизму тощо. Зміст української політики пов'язаний з конкретними **завданнями** даного етапу історичного розвитку і зводиться до наступних положень:

- Євромайдан 2013-2014 рр. створив умови для розбудова по-справжньому **незалежної** держави, проведення політичних і соціально-економічних реформ;
- під час воєнної агресії Росії несподівано актуальною стала **боротьба українців за збереження територіальної цілісності** своєї держави, посилення обороноздатності армії і Національної гвардії, консолідація суспільства, залучення США і ЄС до надання Україні необхідної допомоги і посилення відповідного тиску на РФ (санкції);
- **прискорення розвитку економіки**, проведення реформ для її модернізації, боротьба з корупцією, тінізацією бізнесу і високим рівнем енергозатрат. Актуальність цього напрямку значно підсилюється сучасним воєнним і економічним тиском Росії;
- подальша **демократизації** влади і суспільства, проведення справедливих і відкритих виборів президента і парламенту, підвищення загальної ефективності діяльності державних структур;

• культурно-цивілізаційний курс на **євроінтеграцію** останнім часом, як слушно наголосив Президент Петро Порошенко, став по-справжньому **національною ідеєю** українців, підписання Угоди про асоціацію з ЄС відкрило нові можливості для тісної співпраці з передовою цивілізацією, затвердження в суспільстві загальноєвропейських цінностей, подальшого розвитку демократії, піднесення економіки, запровадження передових технологій тощо. Найважливіша проблема тут – подолання політичного і воєнного опору РФ, яка не залишає зусиль завадити нам і затягнути у свій Митний союз.

Крім того, перед українськими політиками в процесі розбудови незалежної держави виникла ціла низка інших, не менш важливих проблем. Актуальним залишається питання підвищення рівня добробуту населення та **подолання бідності** (у нас середня зарплата у 2013 р. була 280 дол., у Білорусії – 600, Литві – 900, у Польщі – взагалі 1300 дол.), створення нових робочих місць, боротьба з корупцією і хабарництвом, які поширились не тільки в середовищі високопосадовців, але й в багатьох інших структурах, в тому числі в органах МВС, судової системи, охорони здоров'я і у системі освіти.

Насамкінець слід зауважити, що за теорією політичної науки тільки об'єднання всіх конструктивних сил суспільства, ефективна діяльність патріотично відповідального і професійного уряду, прихід до влади нової генерації політиків, проведення необхідної люстрації кадрів в силових і управлінських структурах та, нарешті, закінчення війни при збереженні територіальної цілісності України зможе забезпечити її прискорений розвиток, створить сприятливі умови для нового національно-культурного відродження.

Основні поняття і терміни:

- *натуралістичний* – тут: пов'язаний з природними явищами;
- *теологія* – богослов'я, вчення про божественне походження світу;
- *інтеграція* – об'єднання в ціле будь-яких частин;
- *консолідація* – зміцнення;
- *структура* – внутрішня будова;

• *суб'єкт політики* – індивід чи інституція, які активно проводять певну політику (на відміну від об'єкту, на який спрямована діяльність суб'єкта).

Тема 6.

Проблеми політичної еліти в Україні.

Підвищений інтерес до проблеми політичної еліти і лідерства сягає сивої давнини. Втім глибоке і систематичне осмислення цих феноменів, застосування отриманих висновків і узагальнень почалося тільки з минулого століття. На думку вчених-політологів, політична еліта відіграє дуже важливу роль в сучасному політичному житті людства. І якщо цей

постулат є актуальним для кожної держави, то з відомих об'єктивних причин він ще більш важливий для нинішньої України. Саме від приходу до життя нової генерації національно-патріотичної еліти залежить подальша доля всього нашого суспільства.

1. Теоретичні основи феномену «еліта».

Культурно-політична еліта – це невеликий, але передовий і активний прошарок суспільства, який відіграє домінуючу роль в процесі самоорганізації етносу. Основна функція еліти полягає в тому, щоб забезпечити управління державою, бути генератором нових ідей, які відповідають на «виклик» історії, забезпечувати культурно-просвітницькі і виховні завдання, подальшу інтеграцію і консолідацію суспільства. Отже, еліта в широкому розумінні слова визначає саму історичну долю народу, всі його основні здобутки, а також і недоліки. Не випадково італійський учений В. Парето наголошував, що «історія народів – це історія еліт».

Теорії еліт почали розроблятися ще в античні часи. Давньогрецький мислитель Платон стверджував, що державні функції може здійснювати тільки добірне коло людей, які здобули відповідне виховання і мають досвід управління державними справами. Вважаючи за можливе перехід обдарованих людей у вищу соціальну групу, він тим самим став попередником конструктивної теорії «відкритої» еліти. Відкинуті подальшою практикою ідеї розділення суспільства на «вищих» і «нижчих», «простолюдинів» і «аристократів» підтримували Конфуцій, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше та ін.

На межі XIX – XX ст. вперше з'являється сучасний термін «еліта» і перша наукова концепція еліт, яка закріплювала розділення суспільства на тих, хто управляє, і тих, ким управляють. Її авторами були італійські соціологи В. Парето і Г. Моска, німецький філософ О. Шпенглер, французький вчений Ж. Сорель. Вони вважали, що серед представників еліти мають бути люди, які проявили себе найбільш здібними і успішними в різних сферах діяльності. Саме ця передова меншина забезпечує збереження і розвиток народу та його культури. Важливою умовою успіху вважався високий морально-етичний рівень еліти, особливо в порівнянні з рештою населення.

Дещо під іншим кутом зору розглядав цю проблему М. Вебер. Для своєї характеристики лідерів він використав запозичене з християнської літератури поняття «харизми» – виняткової обдарованості. Науковець вважав, що харизматичний лідер володіє особливими здібностями, вірить в своє призначення і може повести за собою своїх прихильників.

Названі класичні концепції еліт заклали основи макіавеллістської школи політології. Втім зараз їх іноді критикують за недостатнє врахування демократичних і ліберальних цінностей, цинічне ставлення до боротьби за владу. Тому певною альтернативою ним стали нові ціннісні концепції еліт, теорії демократичного елітизму, концепції плюралізму еліт та ін. Загальним для всіх їх є те, що вони намагаються поглибити наші уявлення про керівний прошарок суспільства з урахуванням нових політичних реалій, що з'явилися останнім часом.

Високо оцінювали роль політичної еліти в житті народу українські мислителі. Д. Донцов стверджував, що суспільство з одних так званих трудящих, без передового прошарку – це «плебейська фантазія», яка в житті не існує. «Без еліти суспільство є стадом», – писав вчений. Він вважав, що еліта – це люди у вічній тривозі, в напрузі всіх сил духу і серця, байдужі до своїх тілесних (матеріальних) потреб, «сухі і вогненні душі формотворців, що палають негасимим внутрішнім вогнем».

Український учений В. Липинський розробив концепцію «національної аристократії». На його думку, тільки на основі етнографічної маси людей навіть за наявності своєї території і мови нація автоматично не виникне. Для цього необхідна самовіддана діяльність активної групи людей, яка здатна роз'яснити народу найважливіші національні цінності, зміст загальної ідеї і очолити його зусилля, що спрямовані на її здійснення. Еліта створює певні культурні, етичні, політичні і цивілізаційні цінності, які потім привласнює собі вся нація. Саме таких передових людей, без яких «немає і не може бути нації», український мислитель називав «національною аристократією», провідним соціальним прошарком.

2. Проблеми еліти в історії України.

З самого початку формування української еліти цей процес зазнав значних труднощів через низку об'єктивних причин. По-перше, родюча українська земля давала високі врожаї, що приводило до формування ідеалізму, а не до об'єднання навколо вожака для вирішення спільних справ, гальмувало процес формування еліти і державотворення. По-друге, геополітичне розташування України між двома світами, на перехресті міграційних і торгових шляхів, відсутність природних кордонів призводило до того, що вона була відкрита всім сусідам-зайдам – варягам, татарам, литві, полякам, росіянам тощо, що стояли в черзі за українськими землями, намагаючись відсторонити нашу еліту і самим розпоряджатися долею працьовитих українців.

Остання обставина призводила до того, що українці на протязі своєї історії неодноразово втрачали свою еліту. Ще на початку нашої історії замість київського князя Аскольда прийшли варяги Рюриковичі. В подальшому втрата українцями своєї еліти стало поганою традицією. У складі Речі Посполитої у XVI ст. українські дідичі для збереження своїх маєтків і політичних прав змушені були перейти на польські позиції і вірно служити королю. Аналогічна ситуація відбулася вже у складі Російської імперії наприкінці XVIII ст., коли Катерина II скасувала всі залишки української державності, знищила Запорозьку Січ і закріпачила українську селянство. Натомість козацькій старшині були надані пільги на рівні російського дворянства, і вона стала ревно служити імперії, забувши про свій власний пригнічений народ. Черговий раз українці втратили свою еліту під час перебування у складі Радянського Союзу, коли в результаті масових політичних репресій і Голодомору були фізично винищені мільйони українців, в тому числі представники інтелігенції – письменники, поети, журналісти та інші діячі культури. Замість них до органів влади прийшли російські урядовці і слухняні представники місцевої партноменклатури.

3. Українська еліта в роки незалежності.

Під час проголошення незалежної України у нас політичної еліти практично не було, домінувала радянська номенклатура і колишні комсомольські працівники. Політики національно-політичного спрямування, які гуртувалися навколо Народного Руху і деяких інших партій, не мали відповідного практичного досвіду і необхідної рішучості. В аналогічній ситуації опинилися і недавні українські політв'язні, які саме в цей час повернулися із таборів.

Тому першим президентом України став вчорашній секретар ЦК Компартії України (політв'язень В. Чорновіл посів друге місце, набравши 23% голосів). Другим президентом був колишній «червоний» директор, який вправно володів радянським методами керівництва і був схильний до авторитаризму. Третім теж була колишня радянська людина, яка позиціонувала себе націонал-патріотом, але не зуміла налагодити дружню роботу своєї команди і наробила багато шкоди. Четвертий президент – теж вихованець радянської номенклатури, тому він впровадив режим жорсткого авторитаризму, небачену корупцію і "дерібан" бюджету, відверто проросійський курс. До того ж він несподівано для багатьох виступив проти ухвалення підготовленої Угоди про асоціацію з ЄС, що викликало масові протести по всій країні. Євромайдан призвів до зміни влади, вибори нового президента і Верховної Ради. В зв'язку з цим, не бажаючи втрачати контроль над Україною, президент Росії В.Путін розпочав проти нас справжню війну: протягом лютого-березня 2014 року було здійснено анексію Криму, а у квітні почалася воєнні дії на Сході України - в Донецькій і Луганській областях.

Всіх попередніх керівників та їх оточення науковці називають перехідною елітою (чи перед-елітою), для якої характерні недостатня відданість громадським справам, низький рівень патріотичної відповідальності, схильність до авторитаризму, корупції, нерозбірливість в геополітичних питаннях тощо. Всією своєю діяльністю вони гальмували розвиток країни і затвердження її справжньої незалежності. Тому нова влада, яка позиціонує себе національно-патріотичною, змушена зараз не тільки долати ще небачену соціально-економічну кризу, але й воєнними методами захищати кордони України. Упевненість в нашій перемозі визначається тим, що ми боремося за абсолютно справедливую справу - незалежність своєї держави, і в цьому нас підтримує практично весь світ.

4. Політичне лідерство

Політичне лідерство є надзвичайно цікавим і не менш важливим явищем в житті суспільства. Його часто визначають як об'єктивну потребу соціальних груп або суспільства, яка приймає форму очікувань і вимог, звернених до лідера. Проте при цьому не можна забувати і про інший аспект справи, який більше пов'язаний з суб'єктивним чинником: лідерство, насамперед, передбачає здатність керівника впливати на людей, забезпечувати розробку і здійснення управлінських рішень. Отже, у цьому плані основний зміст діяльності самого лідера полягає у тому, щоб вести за собою людей, об'єднувати їх зусилля і направляти діяльність, але тільки відповідно до назрілих соціальних очікувань і прагнень. Тому розхожа в побуті думка про те, що лідер «що хоче, то й робить», повністю відмітається політологією. Напрямки його зусиль багато в чому визначаються саме прагненнями суспільства. Тому переломні епохи, які вимагали від лідерів великої напруги сил і рішучих дій, висували таких великих політичних діячів, як Наполеон, О. Кромвель, Б. Хмельницький, У. Черчилль та ін.

Типологія лідерства в сучасній політологічній літературі дуже різноманітна. Значний внесок в її розробку зробили такі автори, як Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, Р. Тард, М. Вебер та ін. В нашу епоху, особливо для політичного життя в Україні, актуальною стала така класифікація лідерства: вербальний політик, лідер-ідеолог, лідер-прагматик, харизматичний, лідер-догматик, популіст, професіонал і т.д. Така типологія дуже умовна, тому що в реальному політичному житті «чисті» типи керівників практично не зустрічаються, вони з'являються в основному в різних комбінаціях рис. Зараз особливості політичних настроїв в нашому суспільстві полягають в тому, що воно нетерпляче чекає на нову генерацію політичної еліти чи на нового Мойсея – харизматичного та енергійного, який буде здатний вивести країну на почесне місце серед розвинених європейських держав, зможе забезпечити швидке закінчення війни, динамічний розвиток економіки, відродження національної культури і піднесення добробуту населення.

Література

1. Белебега І. О. Українська еліта. — Х.: Березіль, 1999. — 345 с.
2. Головій В. М. Українська політична еліта: минуле, сучасне, майбутнє: моногр. - Х.: Вид-во Асоціації докторів держ. упр-ня, 2011. - 576 с.
3. Журавський В., Кучеренко О., Михальченко М. Політична еліта України: теорія і практична трансформація / Українська академія політичних наук ; Інститут соціології НАН України. — К.: Логос, 1999. — 262 с.
4. Кухта, Б. Політична еліта: (кратократичний аспект). - Вид. 3-тє, переробл. й допов. - Л.: ЦПД, 2011. - 417 с.
5. Мандзій Л. С. Політична еліта: історія та теорія: навч. посіб. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л.: Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2009. - 364 с.
6. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матеріали міжнар. науково-теорет. конф. — Х.: НТУ "ХП", 2010. — 498 с.

7. Демократія в Україні

В середині XIX ст. існувало широко відоме твердження:
«Росіяни – автократи, поляки – аристократи, а українці - одвічні демократи».
<http://www.i-hyrych.name/Hrushevsky/Pricak.html>.

Одна з основних закономірностей розвитку людства полягає у тому, що в процесі історії воно проходить шлях від деспотичних, насильницьких форм політичної самоорганізації до все більш демократичних. В результаті кожний народ одержує можливість все більшою мірою проявляти себе активним суб'єктом політичного процесу. Особливо добре це відчутно на прикладі попереднього, „червоного” століття: якщо більша його частина позначилася існуванням авторитарних і тоталітарних режимів, жахливими світовими війнами, кривавими революціями і масштабами політичними репресіями, то закінчилося воно цілком обнадійливо.

Динамізм демократичних перетворень наприкінці минулого століття настільки зріс, що, на думку деяких науковців, набув ознак „безпрецедентного демократичного прориву”, „третьої хвилі демократизації” (С. Хантінгтон) чи навіть „світової демократичної революції”. В цілому шляхом демократії зараз розвивається вже понад 62 % загальної кількості держав світу.

Етапною подією на цьому шляху став розвал останньої в світі радянської імперії і численні мирні „кольорові” революції, які повернули народи до загальнолюдських демократичних цінностей. На жаль, не дивлячись на прояв такої могутньої загальноісторичної тенденції, повсюдного встановлення народовладдя ще не відбулося. На пострадянському просторі тільки країни Балтії, а останнім часом Грузія та Україна спромоглися на впровадження принципів демократії. Втім „гібридна” війна Росії проти України, яка не вщухає вже четвертий рік, свідчить, що у справі трансформації суспільства не все так просто.

1. Визначення і роль демократії.

Поняття «демократія» дослівно перекладається із старогрецького як «народовладдя». Сучасна політологія трактує його як форму державного устрою, при якому здійснюється народовладдя з допомогою виборів і кожний громадянин має рівні права і свободи. Іншими словами, це така держава, де безпосередньо народ формує владу, яка потім працює під його контролем, забезпечуючи розбудову справедливого і заможного суспільства, гарантію прав і свобод кожному громадянину.

Демократія буває прямою і представницькою, при якій вироблення, ухвалення і здійснення державних рішень електорат доручає обраним представникам – президентам, депутатам парламентів і місцевих органів самоврядування.

Найважливіша роль демократії полягає в тому, що вона має цілу низку безперечних переваг, які роблять її в сучасному світі безальтернативною. По-перше, вона формує більш ефективний механізм самоорганізації народу, створює конкурентне середовище в економіці і політиці, сприяє оновленню і самовдосконаленню суспільства. Звичайно, що і демократичне правління не в усьому ідеальне, але воно має здатність до самовдосконалення, долаття своїх недоліків. В. Черчилль іронічно називав демократію навіть «гіршою формою правління, за винятком всіх інших». Затверджуючи принципи конкуренції, демократія сприяє виявленню і поширенню найбільш ефективних форм життя і підприємництва, найповнішому розкриттю потенційних можливостей кожної людини, забезпечуючи тим самим успішний і прискорений розвиток всього суспільства. Підтвердженням цієї тези може бути рівень розвитку передових, насамперед європейських країн та США – «золотого мільярду», які забезпечили свої високі досягнення в суспільно-економічному житті, насамперед, за рахунок впровадження демократичного управління. Відбувається зменшення ентропії (розсіювання енергії) за рахунок більш раціонального використання ресурсів. Нобелівський лауреат премії з хімії Вільгельм Освальд наголошував, що «функція культури полягає в збереженні енергії». І далеко не остання роль тут належить саме культурі політичній.

По-друге, з допомогою демократії задовольняються найголовніші потреби людини через гарантування її прав і свобод, людської гідності, забезпечення соціального захисту, доступної чи безоплатної медицини, освіти, свободи слова, удосконалення всієї гуманітарної сфери. А для українців ще вельми актуальна така загальнолюдська цінність, як державний суверенітет.

2. Основні принципи і ознаки сучасної демократії.

Сучасну демократичну систему правління називають «плюралістичною демократією». Її основи почали складатися ще на межі XVIII-XIX ст. Окрім названих вище принципів попередньої моделі, вона позначається ідеологічним і політичним плюралізмом, більш високим рівнем політичної культури і толерантності населення, забезпеченням прав, свобод, гідності людини і всіх верств населення.

Найважливішим засадничим принципом сучасної демократії можна вважати визнання того, що саме народ є єдиним джерелом влади. Цей постулат підтверджується всіма політичними реаліями нашого життя, більш широкою і активною участю населення в

політичних процесах. При справжній демократії управління державою стає справою самих громадян. Вона має спиратися на середній клас, інститути громадянського суспільства, конкретні форми і методи місцевого самоврядування. Крім того, в нинішню епоху для затвердження демократичного правління дуже актуальне значення мають такі його ознаки і процедури:

- зміна влади з допомогою чесних альтернативних виборів, а не застосування сили;
- існування легітимної опозиції, з якою влада має співпрацювати;
- утвердження вільної преси, свободи слова і оцінок;
- незалежність одна від одної трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової;
- створення конкурентного політичного середовища, цивілізованого суперництва між різними лідерами і партіями.

В умовах демократії можливі три форми державного правління: парламентська, президентська і змішана. Наприклад, Україна зараз є формально парламентською республікою, втім де-факто використовує президентську форму правління.

3. Демократичні традиції українського народу.

Аналіз історичного минулого нашого народу переконливо свідчить, що менталітет українського народу та його політична культура завжди мали демократичну основу чи, як наголошував М. Грушевський, „одвічний демократизм”. Незважаючи на відомі труднощі минулого і тривалі періоди бездержавності, українське суспільство нагромадило і зберегло значні демократичні традиції.

У середньовіччі внутрішня політична організація землі-князівства на Подніпров'ї будувалася на основі своєрідної діархії: по-перше, найважливішим чинником її політичного устрою була громада зі своїм суверенним правом, яке забезпечувалося діяльністю віче; по-друге, ключову роль в кожній землі виконував, звичайно, князь зі своєю військовою дружиною і апаратом влади. Щоправда, таке положення не в усіх землях було завжди однаковим і залежало від багатьох конкретних обставин. Так, дуже самостійні в своїх діях бояри Галицько-Волинського князівства не тільки самі обирали і знімали князів, але і багато в чому визначали основні напрямки їх діяльності, навіть іноді втручалися у сферу їх особистого життя: наприклад, авторитетного князя Ярослава Осмомисла примусили розлучитися зі своєю дружиною і навіть стратили її, звинувативши у чаклунстві.

Перебування українських земель у складі Литви та Польщі, незважаючи на всі негативні наслідки національно-політичного пригнічення, позначилося подальшим посиленням європейських культурно-цивілізаційних впливів і засвоєнням українцями деяких елементів європейського, більш демократичного устрою, в тому числі системи виборів влади, діяльності парламенту-сейму, Магдебурзького права, системи освіти тощо.

Окремо слід сказати про розвиток українських демократичних традицій за часи козацтва. Сама національно-визвольна боротьба вже за своїм змістом і формою є суто демократичним явищем самоорганізації, бо ставить за мету забезпечення порушених імперією прав людини, відновлення суверенної держави. Вона збагатила і розвила демократичні традиції народу, які в той час були поширені в усіх сферах громадсько-політичного, культурного і релігійного життя. Про це красномовно свідчить Українська національно-визвольна революція середини XVII ст.

Що стосується Гетьманщини, то тут затвердився, по суті, республіканський демократичний устрій, рівноправність громадян-козаків, діяла козацька рада, вільно обиралися представники влади від гетьмана до старшини і отаманів, існував козацький «присуд» тощо. З огляду на гостроту наших сучасних передвиборчих баталій, цікаво нагадати процедуру козацьких виборів. Кандидат у відповідності з ритуалом повинен був поводитися більш ніж скромно. Він мусив двічі відрікатися від запропонованої посади і погоджувався тільки після третього звернення до нього, тривалого умовляння, нарочитої лайки і погроз. Церемонія виборів закінчувалася покладанням старими козаками на голову новообраного жмені землі. Останній факт означав, що новий керівник стає слугою товариства, яке його обрало.

До усталених демократичних традицій належить також практика самоуправління, яка була поширена в українському селі («сільська демократія»), і організація в багатьох містах

громадського життя за принципом Магдебурзького права. Ведення одноосібного, по суті фермерського господарства було важливою ознакою українського демократизму на селі. В цьому плані доречно пригадати і Конституцію П. Орлика – «Пакти і Конституція прав и вольностей Запорозького Війська», яка була затверджена 1710 р. і передбачала впровадження демократичних засад в політичному житті суспільства.

Ще один важливий поштовх в розвитку демократизму відбувся в добу існування Української Народної Республіки 1917-1920 рр. Українська революція, яка сталася в цей час, мала за мету цілком демократичні завдання – визволення народу від пригнічення і проголошення незалежної суверенної держави. За формами і методами свого проведення революція спиралася на широкі верстви населення, була з самого початку суто демократичною, мирною і реформаторською. На першому етапі вона об'єднала практично всі українські політичні партії і найширші верстви населення, проголосила створення незалежної держави на основі традиційних для українського народу демократичних принципів виборності, свободи слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканості особи тощо. Незважаючи на неспокійний воєнний час, була відмінена навіть смертна кара.

Було розроблено і прийнято Конституцію – «Статут про державний устрій, права і свободи УНР», яка проголошувала Україну суверенною, демократичною, парламентською державою з поділом влади на законодавчу, виконавчу і судову. Втім молодій державі з боку більшовицької Росії була нав'язана справжня війна, яка брутально відкинула можливості мирного демократичного розвитку.

В подальшому Україна опинилася в жорстких тенетах тоталітарного Радянського Союзу, що призвело до ліквідацію найменших ознак демократії, численних експериментів і випробувань, політичних репресій і голодоморів, фізичного знищення населення. З невеличкими змінами так тривало до самого краху останньої у світі імперії на початку 90-х років минулого століття.

3. Сучасний стан української демократії

Проголошення незалежності України 1991 р. відкрило нові широкі можливості для розвитку і примноження демократичних традицій. Були створені всі притаманні сучасній демократичній державі органи влади, зокрема постійно діючий професійний парламент – Верховна Рада, відновлено інститут президентства, створено Кабінет міністрів, Конституційний суд та інші інституції. Не дивлячись на всю складність політичної обстановки, всі політичні перетворення в суспільстві проводилися мирним шляхом. У 1996 р. була прийнята нова Конституція, яка визначила Україну демократичною, правовою державою і назвала народ – єдиним джерелом влади.

Проте українцям в цей час не вистачало політичного досвіду, рівня політичної культури, не було ще патріотично свідомої і досвідченої національної еліти. Тому при владі опинилися представники старої формації, колишня номенклатура і виникла напівавторитарна форма політичного правління, яка істотно обмежувала рівень демократії. Корумпованість держслужбовців набула загрозливих масштабів через відсутність демократичних принципів і прозорості в діяльності чиновників. Не випадково пишуть, що корупція виявилася справжнім „тріумфом антидемократизму”. Авторитарно-олігархічна влада призвела до уповільнення процесу самоорганізації, гальмування реформ, девальвації виборчої системи, широкого використання адмінресурсу і „брудних” політтехнологій, які практично перекреслювали доцільність демократії як неодмінного засобу самоуправління народу.

В таких умовах, захищаючи цінності демократії і своє право на управління державою, збурений фальсифікацією президентських виборів український народ у листопаді 2004 р. піднявся на Помаранчеву революцію. Припинив своє існування одіозний напівавторитарний режим, відкрилась можливість для демократичних перетворень. Втім не все було так просто у нашому домі: представникам нової владної еліти не вистачало управлінського досвіду, уміння і бажання домовлятися, що призвело до політичного протистояння, втрати багатьох завоювань і масового розчарування населення.

Сучасні аналітики наголошують, що саме таке становище призвело до характерної в таких випадках «відкотної хвилі» в бік авторитарних тенденцій. У 2010 р. до влади прийшла

команда старих номенклатурників і представників бізнесу, яка не без порушення демократичних процедур швидко утворила жорстку вертикаль влади, навіть без погодження з Верховною Радою вернула стару Конституцію. На засіданні Гуманітарної ради Президент В. Янукович назвав демократію в Україні специфічною і висловився за те, щоб вона наближалась до європейських стандартів (podrobnosti.ua/power/2010/06/29/696848.html). Натомість політологи пишуть про проведення політики певного обмеження демократії, утиску опозиційних сил, порушення інших демократичних процедур. Особливо помітним став дрейф влади в бік вчорашньої метрополії, гальмування традиційного для України курсу на євроінтеграцію та обмеження політичних свобод в країні.

Все це призвело до нового масового протесту народу. 21 листопада 2013 року розпочався Євромайдан, який тривав три зимових місяці. Його найголовніша особливість полягала в тому, що тодішня антиукраїнська влада наважилася використати проти молодих протестувальників вогнепальну зброю. В результаті загинули герої "Небесної сотні". Цього страшного злочину злякався, мабуть, сам колишній президент і поспіхом покинув країну.

Отже прийшла нова влада і Україна продовжила політику євроінтеграції, підписала Договір про асоціацію з ЄС. Цього не могла перенести наша вчорашня метрополія, Путін вважав, що Росія остаточно втрачає контроль над Україною. В таких умовах він пішов на нечуване: у лютому 2014 захопив (анексував) Крим, а в березні розпочав війну на Донбасі. Цей приклад ще раз підтверджує, що авторитарна, недемократична влада завжди становить загрозу не тільки для свого народу, але і для сусідів. Вже четвертий рік триває гібридна" війна, загинули тисячі людей. Практично всі демократичні, цивілізовані країни світу підтриали державний суверенітет України, оголосили Росії санкції, але зупинити її агресію ще досі не вдається.

Література

Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів / Міжрегіон. акад. упр. персоналом (МАУП). - К.: Персонал, 2011. - 227 с.

Кучменко Е. М, Кучменко Б. А. Основи демократії: [курс лекцій] / Інститут підготовки кадрів держ. служби зайнятості України.- К. : ІПК ДСЗУ, 2009. - 124 с.

Лазар І. Г. Механізми забезпечення паритетної демократії в органах публічної влади: [монографія] / Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України / О.Д. Лазар (наук.ред.). — Л., 2009. — 231 с.

Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії: монографія / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України ; Київський нац. торговельно-економічний ун-т. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008

Основи демократії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. Колодій (ред.). — 3-тє вид., оновлене і доп. — Л.: Астролябія, 2009. — 832 с.

Толстоухов А. В. Багатолика демократія: монографія / А. В. Толстоухов, І. Г. Парапан, Ю. О. Мелков. - К.: Парапан, 2011. - 204 с.

Демократія участі в Україні. Стан реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства [Текст] : аналіт. доп. / [М. І. Ставнійчук та ін. ; за ред. М. І. Ставнійчук]; Громад. об-ня "За демократію через право". - Київ, 2015. – 170 с.

Краснодембскі З. Демократія периферій [Текст] : [публіцистика] / Здіслав Краснодембскі; пер. з пол. [Пасько Я. І., Коржов Г. О., Белякова О. Г.]. - Київ: Талком, 2016. - 353 с.

Тема 8

Роль української ментальності в самоорганізації суспільства

Серед чинників самоорганізації етносу окремо потрібно сказати про національну ментальність. Цей науковий термін було введено в науковий обіг України порівняно недавно, років двадцять тому. Втім за цей час наші науковці вже підготували і видали

чимало цікавих праць з даної проблеми. Список деяких з них пропонується в кінці тексту лекції.

1. Теоретичні основи ментальності.

Термін «ментальність» чи «менталітет» перекладається з латинської *mentalis* як «розумовий» і може бути визначений як *спосіб мислення і поведінки нації чи людини, який спирається не тільки на нашу свідомість, але й на глибинні, підсвідомі архетипи національної культури*. Ментальність визначає, насамперед, те, чим одна нація чи людина відрізняється від іншої.

Соціально-практична **роль** менталітету полягає в тому, що в кінцевому рахунку саме він визначає найголовніші особливості механізму самоорганізації кожного етносу, забезпечує реалізацію його намірів, всі здобутки і прорахунки в розвитку матеріальної і духовної культури, а отже історичну долю народу. Достатньо хоч би поверхово порівняти особливості життя українців та поляків, росіян та німців, фінів та японців, щоб переконатися в тому, що різні національні характери народів призводять до відмінності їх історичних шляхів, своєрідності процесів самоорганізації, несхожості в культурі, в здобутках і прорахунках. Тим більше це стосується людини, не випадково древні греки наголошували, що доля людини – це її характер, тобто менталітет.

Щодо **концепції формування** менталітету людини, то в науковій літературі існує думка, що його основні риси закладаються саме в процесі родинного виховання і удосконалюються все життя. Тут доречно навести такий приклад. Наша система освіти за радянські часи (як багато в чому і зараз) працювала в основному за одними і тими ж підручниками і методиками, але при цьому відбувалося формування принципово різних людей за їх ідейно-теоретичними переконаннями та культурологічними орієнтирами. Виходить, що шкільні знання накладаються на якусь вже існуючу основу. В цьому плані особливо симптоматичним видається вислів видатного філософа М. Мамардашвілі: «Познавать можно только то, что есть в душе. Даже из книги – готовое, казалось бы, знание – можно усвоить, если в тебе уже есть то, с чем можно привести его в соответствие, что можно вспомнить и узнать... *Познание как воспоминание*». Такі міркування звертають нашу увагу на витоки людської свідомості і менталітету, які певною мірою можуть бути пов'язані і з проявом спадкових елементів людської психіки.

Такий підхід до проблеми набуває додаткових аргументів у зв'язку з останніми експериментами з визначення геному людини. Було повідомлено про остаточні підрахунки: геном людини становить послідовність понад 3 млрд. нуклеотидних пар ДНК. Але цікава особливість полягає в тому, що половина з них розташовані в тканинах головного мозку, а це робить вірогідним припущення про їх активну участь у здійсненні вищої нервової діяльності. Здається, що людина одержує у спадок такі особливості психофізіологічних структур, які мають певну схильність до засвоєння ментальних рис, навичок та стереотипів поведінки, що притаманні представникам саме даної етнічної культури. Втім визначити межу між одержаними у спадок психофізіологічними чинниками і набутими в процесі виховання рисами і навичками людини іноді дуже важко. Медична наука, вивчаючи спадкові захворювання, стверджує, що у спадок передаються психофізіологічні особливості організму, які можуть сприяти формуванню певних рис характеру людини.

2. Формування українського менталітету.

Аналізуючи витоки формування національного менталітету, потрібно дотримуватися принципу тяглості історико-культурного розвитку, коли окремі ментальні риси поступово складаються, передаються з покоління в покоління і зберігаються серед мешканців даної території, незважаючи на часткову зміну складу населення чи заміну пануючої етнокультури. В зв'язку з цим потрібно згадати, насамперед, про народів трипільської культури, від яких до сьогоденних українців, як вважають, перейшла і хліборобська **працьовитість**, і звичка прикрашати своє помешкання та використовувати орнаменти, і певна схильність до духовного життя, і особлива роль жінки у суспільстві тощо. Важлива ознака народів трипільської культури полягала в тому, що вони жили за звичаями **матріархату**, навколо жінки складалася родина, вона доглядала і виховувала дітей, сформувалася навіть жрецька

жіноча верства, певний культ жінки, про що свідчать численні культові статуетки у формі жіночих фігур тощо.

Тому науковці говорять, що українська ментальність має «**жіночу стать**». Перевага в менталітеті «жіночих» рис допомагає поширенню ідей свободи і рівності, гуманізму і просвітництва. Саме жіноча м'якість українського менталітету сприяє поширенню толерантних, ненасильницьких, демократичних форм його самоорганізації, призводить до формування тонкої душі, творчого індивідуалізму, схильності до різних форм мистецтва, музичності, в тому числі співу. Особливо потрібно відзначити, що матриархат сприяв поглибленню індивідуалізму, в тому числі творчого, мистецького, а саме така риса, як слушно наголошують науковці, „найбільше пов'язує Україну з Європою і відрізняє її від Росії”. Щоправда, „жіноча” основа національного характеру може викликати посилення і деяких негативних рис - підвищену емоційність соціальних стосунків, зниження раціональної та вольової основи в житті етносу, надмірну м'якість та боязкість українців. На жаль, вони теж сповна проявились в нашій історії.

Свій слід в українському менталітеті, мабуть, залишила доба **кочових племен**, яка тривала на межі двох епох – старої і нової ери. Племена кіммерійців, скіфів, сарматів, гунів та ін. постійно змінювали один одного, а перед місцевим населенням стояло непросте завдання не просто вижити, але і зберегти своє господарство і культуру. Саме в подібних умовах надмірного зовнішнього тиску формувалися такі риси менталітету автохтонного населення, як життєва стійкість і **толерантність**, вміння пристосуватися до різних форм мінливої влади.

Необхідно наголосити, що толерантність (терпимість) відіграє особливо важливу роль в самоорганізації суспільства. Не випадково французький філософ Вольтер, який значно поглибив концептуальне розуміння толерантності, називав її «**універсальною цінністю**». Вона забезпечує інтеграцію і консолідацію будь-якого суспільства, без неї просто неможливо існування сучасної цивілізації. Особливо актуалізується її роль в сучасному українському суспільстві.

Втім надмірна толерантність і м'яка жіноча основа українського характеру іноді приводили до втрати державності і формування у населення українських земель **рабської психології**. Сьогодні можна згадати, що ще за часи Київської Русі тут панувала чужа влада – спочатку прийшли варяги, а потім певний час татари; в XIV-XVII ст. на українських землях володарювали литовці та поляки; у добу Російської імперії – зросійщені німці-царі та російські пани; у XX ст. – тоталітарна більшовицька влада, яка силоміць нав'язала терплячому українському народові чужі для нього культурно-цивілізаційні і політичні цінності. До українського менталітету набагато ближчим був не комунізм більшовиків, а «громадівський соціалізм» М. Драгоманова, що за своїм змістом дуже наближався до принципів конструктивної європейської соціал-демократії.

На формування українського менталітету великий вплив справила **антична культура і прийняття християнства**. Процес цей був досить тривалим і сприяв всебічному збагаченню духовності українця, підвищення рівня його освіченості і культури, розвиненню таких специфічних рис української світоглядно-філософської ментальності, як спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, творчий індивідуалізм тощо. Поширення нової релігії сприяло посиленню авторитета влади, консолідації суспільства і підвищення моральності населення.

Втім антична культура сприймалася **творчо**, критично: не прижився на українських землях візантійський цезаропапізм (об'єднання світської і духовної влади), зазнав суттєвих змін еллінський індивідуалізм тощо. Відомо, що споконвіку артіль чи громади відігравали важливу роль в економічному житті українця – в хліборобстві, торгівлі, мисливстві тощо. При цьому українські громади принципово відрізнялися від російської общини, про що переконливо писали М. Костомаров, М. Туган-Барановський, М. Грушевський та ін. Громади широко увійшли не тільки у виробничу сферу, але і в культурно-просвітницьку діяльність, про що свідчить український громадівський рух другої половини XIX ст.

В менталітеті українців сформувався високий, творчий **індивідуалізму**, який був пов'язаний з ідеєю рівності та свободи, повагою до окремого індивіда, гострим

неприйняттям деспотизму і абсолютної влади монарха. Він повною мірою проявився у господарській діяльності, у сфері мистецтва і літератури, в музичності народу, в тому числі у створенні чудової української пісні, в досягненнях науки і культури.

Саме особливості українського менталітету, доброта і працьовитість селянина найбільше сприяли розробці морально-етичної концепції **кордоцентризму** (від лат. cordis – серце). По праву її засновником вважають визначного українського філософа Г.Сковороду (1722-1794 рр.). Основний зміст вчення полягав в необхідності служити добру, затвердженню «сродної» праці, високих загальнолюдських ідеалів і цінностей, що повністю відповідало високим моральним ідеалам українців та рисам їх національного характеру – прагненню до свободи і справедливості, працьовитості, доброті, сердечності, гостинності.

Багатьом національним культурам притаманна філософська система або вчення, що найбільше характеризує її своєрідність та унікальність у світі. Таким філософським вченням, яке виражає специфіку української національної культури і філософії, є «філософія серця». Найбільш яскраве відображення вона знайшла у Григорія Сковороди та філософії Памфіла Юркевича. Памфіл Юркевич, зокрема, відводить серцю особливе місце в своїх філософських пошуках, вважаючи його осередком усіх сутнісних сил людини. «Філософія серця» з'являється як філософська основа українського романтизму та знаходить своє відображення у працях Михайла Максимовича, Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка.

К.О. Дубровіна. «Філософія серця» в українській культурній традиції -

https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm

Пригнічення і русифікація (денаціоналізація) українського народу у складі Російської імперії справляли подвійний ефект на його менталітет. С одного боку, це викликало **протест** і прагнення до свободи, стимулювало національно-визвольну боротьбу за відновлення державності. Про те, що визвольні рухи виникають у відповідь на пригнічення добре знали навіть передові російські учені. Маючи на увазі приєднані і пригнічені Російською імперією народи, російський соціолог Питирим Сорокін наголошував, що «ми самі робимо їх націоналістами». С другого, постійний тиск призводив до поглиблення у значної кількості пересічних українських громадян таких негативних ментальних рис, як рабська психологія, «меншовартість» і політична пасивність, що відповідала відомому народному прислів'ю «моя хата скраю».

Для українського менталітету дуже важливою була риса здатності до **колективних** дій, до інтеграції суспільства. Цю ментальну рису розвивав і поглиблював досвід козаччини, який переконливо доводив, що успіх у національно-визвольному русі можна забезпечити тільки спільними, колективними і масовими діями. І навпаки, відсутність згоди і розпорошення сил призводили до поразки. Не випадково український гетьман І Мазепа неодноразово наголошував: „Нема згоди – всі пропали”. Козаччина стала не тільки стихійним поривом, піднесенням творчих, визвольних зусиль великої маси українського населення, але і важливим прикладом високого рівня його самоорганізації, що позначився на всіх сферах розвитку суспільства -- військовій, політичній, релігійно-культурній і господарській. Структура козацького війська була покладена в основу організації держави, козацькі традиції і принципи значною мірою визначили зміст всього українського способу життя, стали вирішальним і природним чинником для розвитку господарства і культури.

С другого боку, під час перебування українського народу у складі Російської імперії вперше глибоко проявилася певна **амбівалентність** його ментальності, виникло протиріччя між представниками різних культурно-цивілізаційних орієнтацій – східної і західної. Імперська політика північного сусіда, яка проводилася під широковідомим гаслом „поділяй і володарюй”, спровокувала в толерантній Україні внутрішньополітичне протистояння. Нездатність об'єднатися марнувала сили українців, визначила їх неспроможність протистояти жорстким зовнішнім тискам і зрештою - втрату державності. Не випадково великий український поет і філософ І. Франко категорично наголошував: «Ворог, що затаївся в душі народу, - ще страшніший від зовнішнього».

Незважаючи на свій порівняно нетривалий часовий відрізок, **радянський** період в історії українського народу справив дуже помітний вплив на процес подальшого формування

українського менталітету, особливо його колективістських рис, патерналізму та відданості комуністичним утопічним ідеям. Надмірна заідеологізованість всього громадського життя, численні жакливі сторінки радянської історії, масові політичні репресії, насильницька колективізація і голодомори посилювали рабську психологію та політичну пасивність українців, формували з людини слухняного «гвинтика» чи «совка» великого комунопартийного механізму. Дуже переконливо про руйнівний вплив на український менталітет жакливої реальності радянської доби пише О. Андрійчук: «Венцом страданий українцев стал ад двух мировых войн, Голодомора и Чернобыля, которые уничтожили жизнь и витальную енергию десятков миллионов украинских душ и сердец, искалечив генетический код и ментальный характер всех нас без исключения».

Українські науковці добре розуміли велике значення духу **протесту** в ментальності поневоленого народу. Ю.Липа писав: «Кожна нація, щоб вижити, мусить вигартувати в собі дух опору». Без певного протестантизму не може бути цивілізованого суспільства. Втім протестний, національно-визвольний рух в цей не став загальноукраїнським. Так сталося, насамперед, тому, що імперська влада постійно винищувала в Україні всіх національно свідомих і здатних до опору сил, практично була знищена українська культурно-політична еліта. Піднесення політичної активності відбувалося тільки при збігу надзвичайних обставин, втім воно іноді набувало дуже широкого і виразного характеру, про що свідчать події так званої «українізації» 20-30-х рр., самовіддана боротьба ОУН-УПА і опозиційний рух 60-80-х рр. В умовах горбачовської перебудови Україну вважали „заповідником соціалізму”, здавалося, що в політичному плані тут всі почали в летаргійному сні.

3. Вплив української ментальності на розвиток сучасного суспільства.

Аналізуючи історію, ми можемо зробити висновок, що позитивні риси українського менталітету особливо повною проявлялися на крутих поворотах його долі. На **початку 90-х рр.** надзвичайної актуальності набуває одвічне прагнення українців до **свободи** і відновлення української державності. Такі риси були притаманні на ментально-генетичному рівні і старшому поколінню українців, і представникам молоді, в тому числі студентству. В Україні були створені нові політичні партії і громадські організації, розгорнувся активний національно-визвольний громадський рух. 1 грудня 1991 р. за підтримку Акту проголошення незалежності Україні проголосувало понад 90% учасників референдуму. Ментальний дух свободи кожного разу охоплював українців і змушував їх активно виступати і під час прикордонного інциденту на Косі Тузлі, і під час газового тиску Росії, і при підписанні та ратифікації Харківських угод тощо.

Для розбудови сучасної держави і пристойного життя не менш важлива і друга риса менталітету українців – їх «одвічний **демократизм**» як типова прикмета суто європейської нації. Достатньо наголосити, що з усіх пострадянських країн (за винятком Прибалтики) тільки Україна і Грузія спромоглися на демократичний шлях розвитку і курс на євроінтеграцію. І тимчасове намагання на початку нового століття затвердити авторитарний режим було рішуче відкинута Помаранчевою революцією. І незважаючи на всі негаразди наступних років, цей історичний досвід має бути важливою пересторогою проти використання модних зараз у нас авторитарних, силових методів.

На жаль, в сучасний важливий період розбудови незалежної держави повною мірою проявилися і негативні риси українського менталітету, насамперед невміння і небажання домовлятися, **упертість**, егоїзм. Особливо прикро було спостерігати за політичним протистоянням двох «помаранчевих» лідерів – Ющенко і Тимошенко. Як тут не згадати про народне прислів'я «де два козака – там три гетьмани». Адже за час своєї каденції президент зумів провалити всі величезні можливості в реформуванні суспільства, які перед ним відкривала історія і неабияка довіра народу. Тричі він відправляв у відставку прем'єр міністра і стільки ж разів поновлював на посаді. Він зумів втратити весь свій високий авторитет, його найвищий у 2004 р. рейтинг упав на наступних виборах майже до рівня соціологічної похибки. Електорат вже хотів тільки спокою і стабільності – так були змарновані світлі сподівання народу і відкрита дорога для нової влади і авторитарних тенденцій.

Тут доречно нагадати і ще про дну негативну рису українського менталітету, яка повною мірою проявляється в наш час. Йдеться про **байдужість**, політичну індіферентність, занадту пасивність, коли українець керується принципом «моя хата скраю». В історії це призводило до того, що науковці навіть почали говорити про «бездержавність» української нації, про її нездатність самоорганізуватися. Складається враження, що з часом вплив цієї хибної риси зменшується. Втім вона ще проявляється в тому, що в керівництві державою ще чимало політиків і чиновників, які проводять відверто антиукраїнську політику відносно мови, історичної пам'яті, добробуту населення чи навіть цивілізаційного вибору. А населення тепле вичікує. Тому деякі політологи стверджують, що українська більшість байдуже ставиться до нової хвилі русифікації на своїй території, яку зараз учиняє над нею агресивна меншість.

Ще значною мірою проявляється **рабська психологія** українців, їх «меншовартість», занадто м'який характер тощо. Аналітики кажуть, коли ми укладаємо з Росією будь-які угоди, ми завжди програємо. Незважаючи на весь прикрий досвід історії, українці погоджуються на нові угоди з Росією – і на Харківські, і на зону вільної торгівлі з країнами СНД, і на можливе входження в Митний союз чи «Союз-2». Хоч всім зрозуміло, що в усіх цих ситуаціях саме Москва буде вирішувати все, насамперед, у своїх інтересах, а Україна з її рабським менталітетом знову буде в кращому випадку в напівколоніальному становищі.

Аналіз впливів різних рис українського менталітету на сучасну політику можна було б продовжувати, але час лекції обмежений. Тому насамкінець хочу наголосити на важливій думці, яку висловлюють сучасні філософи. Справа в тому, що ми переживаємо дуже відповідальний і, водночас, цікавий час оновлення і **зміни** нашого традиційного менталітету. Це визначається дуже серйозними об'єктивними причинами, що проявилися останнім часом і в нашій країні, і у світі. По-перше, величезний вплив на менталітет українського суспільства справляє двадцятирічний процес **розбудови** своєї незалежної держави та її існування. Формується нова культурно-політична еліта, постає молоде покоління, рівень культури і патріотичності якого, за свідченням соціології, значно вищий. По-друге, одночасно здійснюється перехід від колишнього перекрученого тоталітарного суспільства з його неефективною плановою економікою до ринкових відносин, які накладають свій відбиток на всі сфери життя, докорінно міняють наші ментальні імперативи. По-третє, величезний вплив на моральну-психологічну сферу сучасної людини справляють зміни загальносвітового масштабу – сучасний процес **глобалізації**, досягнення інформаційної епохи, Інтернет, цифрові технології та інші ознаки передової цивілізації. Їх вплив на сучасну людину та її менталітет можна буде оцінити тільки згодом, але вже і зараз Б. Кримський наголошує, що в цих умовах формується людина з новим менталітетом, людина «планетарного мислення».

В таких умовах багато науковців сподіваються саме зараз, на початку ХХІ ст. для миролюбного, працьовитого, освіченого, талановитого і по-європейські толерантного українського народу нарешті настав сприятливий час для його власної незалежної самоорганізації і справжнього національно-культурного відродження.

Події останніх місяців повністю підтвердили попередній постулат. Брутальна політика корумпованої антиукраїнської влади, зрадницька відмова у листопаді 2013 р. від єдиного вірного курсу на підписання Угоди про асоціацію з ЄС при збереженні співпраці з Росією призвела до нового протестного вибуху – Євромайдану, який продемонстрував європейські цінності, високий патріотизм і пасіонарність українців, особливо представників нового покоління. Студентство і молодь були основною силою нового протесту, нова генерація мала оновлений менталітет і вже не знала страху радянських людей. Євромайдан боровся з владою три зимових місяця і нарешті переміг, хоча втрати протестувальників від застосування владними силовими структурами вогнепальної зброї були великі. Вся Україна з великим болем спостерігала за урочистим прощанням на Майдані з загиблими, яких люди назвали «Небесною Сотнею». Всі вони стали Героями України, пам'ять про них буде назавжди увічнена в нашій історії.

Література

1. Історія - ментальність - ідентичність [Текст] = Historia - mentalność - tożsamość : кол. моногр. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, Жешув. ун-т ім. Королеви Ядвіги. - Л.: ПАІС, 2011.
2. Карп'юк Л. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими // Нар. творчість та етнографія. — 2004. — № 6. — С. 76-83
3. Оганезова-Григоренко О. В. Теорія і практика формування професійного менталітету вокалістів у процесі фахової підготовки. - О.: Астропринт, 2011. - 127 с.
4. Поплавська Т. Особливості національного менталітету та побудова національної держави в Україні // Філософська думка. – 2004. - №1. – С. 73-91.
5. Проблеми теорії ментальності.- К.: Наукова думка, 2006.-408 с.
6. Стражний О. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. – К.: Книга, 2008. – 368 с.
7. Формування національного менталітету: зб. наук. пр. за матеріалами Регіон. наук.-практ. конф., 15 квітня 2009 р., м. Брянка. - Луганськ: ДЗ "ЛНУ ім. Т. Шевченка", 2009. - 88 с.
8. Бичко А. К. Українська ментальність. Джерела становлення [Текст] : [монографія] / А. К. Бичко (Неліпович). - Київ : Освіта України, 2014. - 195с.

Тема 9.

Культурно-цивілізаційний чинник в самоорганізації українського суспільства.

Академік І. Дзюба вважає, що надійніший гарант і найпотужніша основа майбутнього України – це розвиток національної культури. Саме вона визначає нашу приналежність до певного культурно-цивілізаційного типу, до сучасної європейської цивілізації. Іншими словами, культурно-цивілізаційні особливості народу визначають основні напрямки його розвитку, його історичну долю. Тому зараз особливої актуальності набувають питання: „В чому зміст і особливості української культури і цивілізації? Як вона розвивалась і як впливала на самоорганізацію суспільства? Чому вона не врятувала український народ від численних поневірян? Що таке горезвісна „культурно-цивілізаційна рубіжність” українського суспільства?”

1. Визначення термінів

Культура – це термін, який має багато різних взаємопов'язаних значень. Учені наводять їх понад сотні (американські автори нарахували 164 визначення культури). Синергетичний підхід до культури дозволяє зробити висновок про її, без перебільшення, визначальну роль в процесі самоорганізації людства і формування націй. При цьому складний і багатозначний науковий термін „культура” ми вживаємо тут в найбільш широкому розумінні цього слова – як *сукупність матеріальних, духовних та інших цінностей, що створені людством на протязі його історії* (<http://uk.wikipedia.org/wiki/Культура>). Вона включає в себе не лише різні мистецтва, науку, освіту і технології, а й спосіб життя, основні правила людського буття, політичну культуру, системи цінностей, традицій і вірувань.

Свого часу видатний український вчений В. Вернадський писав, що ноосферу створює нова форма енергії, яка пов'язана з життєдіяльністю людських спільнот і яку можна назвати енергією людської культури або культурною біогеохімічною енергією. Соціальна роль культури полягає в тому, що вона не тільки задовольняє наші численні матеріальні і духовні потреби, а стає універсальним **формотворчим чинником** самоорганізації та саморозвитку людського суспільства. З того часу, як в процесі еволюції людина (homo sapiens) замість біологічного шляху розвитку обрала соціальний, саме культура стала тим механізмом наслідування і відтворення все нових поколінь, роль якого в біології відіграє генетичний код. Без перебільшення можна стверджувати, що національна культура визначає весь процес етногенезу, основні риси спільноти, її творчий потенціал і здатність до самоорганізації. Без неї суспільство не може існувати як упорядковане ціле, воно зазнає тотальної деградації і знищення.

Крім того, саме особливості національної культури визначають нашу цивілізаційну приналежність. **Цивілізація** – це людська спільнота, що як правило складається з декількох

народів, які мають схожі риси в культурі, мовах, менталітеті, економіці, духовних цінностях, територіальне сусідство тощо. В цьому плані унікальність України полягає в тому, що наша, в цілому європейська держава, розташована між двома світами, Сходом і Заходом, і відчуває відповідні культурно-цивілізаційні впливи. Західна цивілізація демонструє повагу до людини, до її прав і свобод, демократизм, державний суверенітет, вільний ринок та інші, поширені в цивілізованому світі цінності. А східна традиція і досі пов'язана із застарілими принципами соціального управління: авторитарна система влади, домінуванням держави та її силових структур в житті суспільства, порушенням принципів демократії і обмеження прав людини, діяльності ЗМІ, нерівноправні, неоімперські тенденції у відносинах з сусідами тощо. Незважаючи на всю свою, здавалося б, непривабливість і безперспективність, цінності східної цивілізації нерідко знаходять сприятливий відгук з боку ще деяких українців, які були виховані на патерналізмі радянської системи.

2. Україна як складова європейської цивілізації.

Український народ має **самобутню, європейського** типу культуру, яка посідає почесне місце в розмаїтті творчих досягнень людства. Згідно із своєю синергетичною функцією вона сприяла відтворенню на наших землях все нових поколінь українців-європейців з їх багатими традиціями, талантами і моральними чеснотами. Як неодноразово наголошував М. Грушевський, українці є європейським народом, народом західної культури, але із значними східними впливами. Аналогічну думку поділяють не тільки вітчизняні, але і зарубіжні автори. Наприклад, З. Бжезинський заявляє, що Україна є „**центральноевропейською** і аж ніяк не євразійською державою. Незалежна Україна стимулює процес утворення нової об'єднаної Великої Європи”.

Формування культурно-цивілізаційних ознак праукраїнців сягає стародавніх часів і пов'язано з виникненням слов'янських землеробних племен як автохтонного населення Європи, що творчо успадкували нагромаджену на подніпровських землях тисячолітню культуру своїх попередників. Традиційне **землеробство** сформувало у людей такі важливі чесноти, як працьовитість, глибока духовність, високі морально-етичні принципи, толерантність. Українська культура, яка була споконвічно європейським явищем, завжди відрізнялася невичерпним синергетичним потенціалом, який дозволив зберегти її всупереч всім складним і драматичним поворотам історії.

Стародавня Київська Русь, яка географічно була розташована в **центрі Європи**, на перехресті світових міграційних і торговельних шляхів, просто не могла залишитися осторонь значних культурологічних впливів, особливо таких, які мали загальноєвропейський характер. До того ж праукраїнці, мабуть, завжди були відкриті для позитивних культурних запозичень, адже їх генотип був схильний до адаптації, він всотав у себе деякі риси і культурні надбання численних племен і народів, що у різні часи, особливо на межі старої і нової ери, проживали на Подніпров'ї та у Північному Причорномор'ї.

Взаємини з південними, середземноморськими країнами відігравали в нашому господарському і культурному розвитку надзвичайну роль: на півдні з допомогою морських шляхів українці успішно торгували і спілкувалися з розвинутою Візантією, звідти прийшло до нас християнство і багата антична спадщина, на південь пролягли основні напрямки експансії київських князів, по лінії південь-північ пролягали головні торговельні шляхи, в тому числі славетний маршрут „із варяг в греки” тощо. Взагалі Ю. Липа вважав напрямок південь-північ „відвічною віссю” українського народу, яку він закликав обороняти і розвивати.

Важливо відзначити, що в плані середньовічних візантійських культурних впливів русини не були виключенням, подібні культурні запозичення в той час були здійснені народами майже всіх європейських країн. В цьому плані В. Лісовий цілком слушно наголошує, що „із трьох основних джерел української культури – **античність, християнство і українська етнокультура** (закорінена в давніх українських віруваннях) – двоє з цих джерел (античність і християнство) є спільними для всіх європейських народів”. Виходить, що стародавня Київська Русь разом з іншими європейським народами була охоплена, говорячи сьогодишньою мовою, глобальними для того часу загальноєвропейськими культурологічними процесами.

Про хрещення Русі потрібно сказати окремо. По-перше, сьогодні необхідно наголосити на поступовості просування нової реїгії на українські землі: про це свідчить і Перше хрещення Русі за часи князя Аскольда у 860-ті рр., і прийняття християнства княгинєю Ольгою, і, нарешті, діяльність її онука Володимира, який зробив християнство державною релігією. Нова віра не тільки дала змогу підвищити авторитет існуючої влади, консолідувати суспільство, але й сприяла більш повному входженню Київської Русі в сім'ю християнських країн Європи. Крім того, релігія, що поширювалася з допомогою написаних книг – Старого і Нового Заповіту, Біблії, Євангелія та ін., сприяла підвищенню освітнього рівня населення і, найголовніше, все більш широкому освоєнню багатой **античної культурної спадщини**. Практичну роль у здійсненні цього заходу відіграли болгарські просветителі Кирило і Мефодій, впровадження більш досконалої абетки кирилиці, пізніша діяльність монахів Києво-Печерської лаври з переписування книг, освітня діяльність блискучих вчених і викладачів Києво-Могілянської академії тощо. Успішному розвитку цього процесу сприяла і турбота князя Ярослава про книжництво і освіту, який і сам дуже цікавився книгою, мав велику бібліотеку – не випадково йому було дано прізвисько Мудрий. При ньому Київ перетворюється у культурний і політичний центр Європи. Названі події однозначно свідчили, що наші пращури були справжніми європейцями не тільки за своїм географічним розташуванням, але й за культурно-цивілізаційними ознаками.

В наступну історичну добу разом із занепадом Візантії спостерігається певне вичерпання її культурницьких джерел. В зв'язку з цим посилюються взаємини Києва з іншими європейськими країнами. Особливо успішно це відбувалось за часи князювання Ярослав Мудрого. За допомогою численних династичних шлюбів він активізує стосунки з багатьма європейськими країнами, за що історики назвали його „**тестем Європи**”. В результаті Київ стає одним з найважливіших центрів політичного і культурного життя всього європейського геополітичного простору, значно поширюється його міжнародний авторитет, торговельні і культурні зв'язки. Разом з тим особливо плідних і вагомих культурних запозичень в цей час, порівняно з візантійською епохою, вже не могло бути, бо завершився процес формування основ стародавньої руської культури. Київська держава в той час інколи не тільки не поступалася рівнем свого розвитку західноєвропейським країнам, а і перевищувала їх.

Поступово під тиском певних внутрішніх та зовнішніх обставин культурні взаємовідносини з західними країнами стають ще більш тісними, центр українського державницького, культурного і господарського життя навіть у географічно-просторовому плані все більше пересувається на захід. Насамперед, мається на увазі період існування **Галицько-Волинського князівства** - першої етнічно української держави, яка у XIII ст. органічно вписалась в європейські політичні та культурологічні процеси. Хоча нова держава була спадкоємицею попередньої, вона і суттєво відрізнялася від неї: її кордони охоплювали суто українські землі, населення складалося з праукраїнців, політичний устрій і культура були близькими до європейської традиції. В новому державному утворенні українці були ще ближче до країн Західної Європи, і всебічне співробітництво з ними стало домінуючою тенденцією часу, одержало найбільш широкого і змістовного наповнення.

До того ж, як слушно підкреслюють сучасні дослідники, українська держава зробила неоціненний внесок у європейську історію, захистивши європейські країни від руйнування та поневолення під час монголо-татарської навали, яка зупинилась саме на українських землях. Про належність Галицько-Волинського князівства до західноєвропейського світу і високий статус української держави свідчить її визнання Ватиканом та **коронація** у 1253 р. Данила Романовича. Таким чином, українці цієї доби ще більше збагатили свою культуру європейськими впливами. В той же час Московія все більше піддавалася азійським впливам через тривале монголо-татарське пригнічення. Все це дало додаткові підстави М.Грушевському наголошувати, що у „порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури”.

У XIV ст. українці втрачають свою державність і їх землі входять до складу **Литви та Польщі**, внаслідок чого вони ще більше поринають у стихію європейського світу. В таких умовах ще повніше засвоюються елементи європейської культури, поширюються ефективні форми освіти, знання іноземних мов, деякі форми європейської демократії і релігії -

Магдебурзьке право, парламентаризм, виборність влади, формується уніатська (греко-католицька) церква, уявлення про державний суверенітет тощо. Нова українська духовна і політична культура, що сформувалася за козацьких часів, відзначалася діалогічним, конструктивним характером і була відкритою до залучення надбань західноєвропейської цивілізації. Європейський, демократичний характер мала і національно-визвольна боротьба, бо це була боротьба за суто європейські, загальнолюдські цінності – права людини, її політичну свободу, вільний розвиток культури, здобуття державного суверенітету тощо.

Наступна історична доба пов'язана з виникненням **Козацько-гетьманської** держави, яка незабаром потрапила до складу Російської імперії. Щоправда, спочатку українці зберігали ще певну автономію, досить високий рівень своєї культури і в цьому плані були повноправними представниками Заходу, активними носіями його культурно-цивілізаційних здобутків. Відбулося відновлення українських державних інституцій, зміцнилася православна церква, з'явилося патріотичне літописання, була укладена Конституція тощо. На початку XVIII ст. Гетьманщина досягла таких висот, що це дає право поставити українську державу часів І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола і К. Розумовського на один рівень із найбільш освіченими країнами Європи.

Радянська історіографія через цілком зрозумілі причини замовчувала цей безперечний факт і **культурні впливи** української культури на нашу північну сусідку. Тільки після проголошення української незалежності названа проблема одержала певне висвітлення в науковій літературі, в тому числі у монографії П. Голубенка „Україна і Росія у світлі культурних взаємин”, яка була видана у Києві 1993 р. Тут наводяться переконливі факти про значне піднесення з середини XVII ст. української освіти, відновлення найважливішого на той час осередка культури – української церкви та її навчальних установ, розвиток Києво-Могилянської академії, мистецтва, літератури і архітектури, що зокрема виявилось в стилі українського бароко, тощо. Високий рівень української культури справив великий вплив на розвиток Росії під час її „європеїзації”, і це відбулося в таких широких, всеохоплюючих масштабах, що навіть деякі російські автори писали про „українізацію” своєї держави. „Реформа Петра I, - слушно відзначав М. Драгоманов, – це в культурному відношенні було не що інше, як тільки запровадження адміністративним порядком у Великоросії того, що було вже раніш в Україні”. Окремо можна сказати про українських митців, більшість з яких працювали в Росії і активно проявили себе, насамперед, в музичній творчості. Композитори Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель поклали початок українським і російським традиціям хорової музики. У багатьох їхніх творах був яскраво відчутний вплив українських народних мелодій. Не можна не згадати про українське культурне відродження XIX ст., які спиралися на європейські традиції. З'явилася ціла плеяда видатних українських письменників, поетів і композиторів, серед яких були насамперед Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, В. Лисенко та ін.

3. Нав'язування східних впливів.

У XVIII-XX ст., особливо після проголошення утворення Російської імперії, спостерігається значне посилення східних впливів на українську культуру. Почалася драматична доба її цілеспрямованого нищення. На Гетьманщину поширився російський деспотизм і бюрократія, у великих містах були розміщені російські військові гарнізони, посилювалося національне пригнічення, українська церква була підпорядкована Московському патріархату. Наприкінці XVIII ст. відбулося найстрашніше для українського народу – були брутально **ліквідовані всі залишки української державності**, скасовано гетьманство, знищена Запорозька Січ, розформовано козацтво, українські землі безпосередньо включили до складу російських губерній, було покріпачено селянство тощо. Почалася активна колонізація півдня українських земель і затвердження тут російськомовної міської культури. Адміністративний утиск всього національного, зростаючі темпи русифікації, заборона сумнозвісним Емським указом використання української мови не тільки загальмували розвиток української культури, але і призводила до часткової денаціоналізації українців та засвоєнню ними чужих культурних традицій і мови; з другого, – національне пригнічення викликало соціальний протест і посилювало прагнення етносу до самоорганізації і опору. Саме в таких екстремальних умовах поглиблюється „культурно-цивілізаційна **рубіжність**”

українців, яка стає для імперії зручним знаряддям нагнітання в суспільстві політичного протистояння за добре відомим принципом „розподілай і володарюй”. Пізніше, коли через довгі десятиліття хвиля розгубленості впаде і почнеться формування нової української еліти, один з її талановитих представників В.Липинський, спираючись на уроки історії, наступним чином сформулює проблему часу: „Одсепаруватися від Польщі, але так, щоб не утопитись в руському морі, – ось проблема, остаточне розв’язання якої не знайшло українство в протязі тисячі літ”.

Не вдалося подолати руйнівні східні впливи і у революційні 1917-1921 рр. Незважаючи на масовий характер **Української національно-демократичної революції** і підтримку з боку європейських країн змінити попередню логіку історичного процесу не вдалося. Не маючи відповідного рівня національної свідомості, не розуміючи до кінця своїх власних інтересів, частина зрусифікованого населення була засліплена пропагандою більшовиків і пасивно погодилась на відновлення імперії тепер вже у її новому, більшовицькому варіанті. Чергова спроба самоорганізації народу через нестачу його внутрішньої енергії і, найголовніше, внаслідок трьох руйнівних походів російських червоноармійців було брутально, насильницьки зламане і згорнуто, в Україні затвердилася проросійська більшовицька влада, а незабаром відбулося і включення українських земель до складу нової імперії – СРСР.

На українських землях запанувала **сталінщина**. На початку 30-х рр. була заборонена політика «українізації», були ліквідовані організації письменників, закрито Українську автокефальну церкву, розгромлено Українську академію наук, вислано до Москви М.Грушевського, спецорганами радянської влади було сфабриковано справу СВУ, а згодом ще десятки інших тощо. Більшість діячів, які брали участь в «українізації», були піддані масовим **політичним репресіям**, потрапили до в’язниць, концтаборів чи були розстріляні у карельському урочищі Сандармох. А деякі під на знак протесту самі заподіяли себе смерть (М. Хвильовий, М. Скрипник та ін.). Певним символом цієї доби стало «розстріляне українське відродження», внаслідок якого загинуло чи було репресовано багато сотень українських письменників і поетів. Все це означало новий етап нищення українства та його культури з використанням жаклих соціалістичних експериментів і масових політичних репресій, засобів колективізації і розкуркулення, депортацій і голодоморів. Все більш широкою розмаху набував процес русифікації та комунізації широких мас населення. На довгі роки національно-культурне життя завмирає, під жорстким ідеологічним і адміністративним тиском централізованої тоталітарної держави український народ тимчасово втрачає, говорячи словами М. Грушевського, свій „власний цивілізаційний ритм”.

Новим жакливим випробуванням для української культури стали випробування під час Другої світової війни. Вона принесла не тільки небачені руйнування, але й величезні невідновлювальні людські жертви, стала справжньою гуманітарною катастрофою. Післявоєнна доба і політика „**хрущовської відлиги**” не принесли помітних позитивних змін в становище українців. У 70-ті рр. проти всіх учасників української опозиції, представників культури посилюються політичні репресії, багатьох з них було заарештовано і засуджено. Деякі, в тому числі талановитий поет В.Стус, загинули у в’язниці. Під гаслом злиття націй і відмирання національних мов розпочалася нова хвиля русифікації і нищення української культури. Колишній українській партійний лідер В. Щербицький обіцяв своїм московським босам протягом п’яти років покінчити з українською мовою і русифікувати Україну. Значно зменшилась кількість шкіл, де навчання проводилося українською мовою, а в деяких крупних містах, наприклад в Донецьку, їх не було зовсім. Міста Південної і Східної України стали майже повністю російськомовними. У 2-3 рази зменшилась кількість книжок і журналів, що виходили українською мовою.

4. Сучасні культурно-цивілізаційні орієнтири.

Глибинне, дійсно „тектонічне” культурно-цивілізаційне зрушення сталося на євразійському континенті на межі 80-90-х років. Внаслідок розпаду колишнього СРСР десятки країн і народів, серед яких була і Україна, відмовились від нав’язаного їм способу життя, круто замішаному на утопічних комуністичних ідеологемах, проголосили свою державну **незалежність** і повернули в бік загальнолюдських культурних цінностей

європейської цивілізації – демократії, прав людини, гуманізму, добробуту, розвитку національної культури тощо. Втім багатомільйонному народу – величезній соціальній системі – відразу змінити свої культурно-цивілізаційні орієнтири було просто неможливо.

Так розпочався тривалий і вельми складний шлях України «до себе», поступове затвердження у суспільстві загальноєвропейських цінностей: державного суверенітету, демократії, альтернативних виборів, ринкових відносин, забезпечення прав і своєюод людини, відкритої діяльності ЗМІ тощо. Основним геополітичним курсом було визначено **євроінтеграцію**, що передбачала розширення всебічного співробітництва з європейськими країнами та входження в європейські міжнародні інституції. 1994 р. Україна вступила в Раду Європи, почалося співробітництво з Європейським Союзом, з воєнно-політичним блоком НАТО та деякими іншими міжнародними організаціями континенту. Разом з тим приділялося багато уваги і курсу «багатовекторності», налагодження рівноправних і добросусідських взаємин з Російською Федерацією. Наближали до європейських стандартів життя і положення нової Конституції України, що була затверджена у 1996 р.

Важливою подією в культурно-цивілізаційному і геополітичному житті країни стала **Помаранчева революція** 2004 р., коли український народ на знак протесту проти фальсифікацій виборів піднявся с колін і вийшов на майдани і вулиці. Громадськіє практично всіх країн світу з великим інтересом і підтримкою спостерігала за подіями на Майдані, що стали величезним пасіонарним вибухом, який не тільки змінив владу, але й дав відчутний поштовх для подальшого зближення з Європою, поширення і затвердження в нашому житті європейських цінностей. На жаль, «помаранчеві» лідери виявилися нездатними уміло розпорядитися пасіонарним піднесенням народу, почалися зайві чвари і протистояння, виявлялося невміння вирішувати практичні завдання і домовлятися між собою. Сподівання населення на проведення реформ і покращення життя не справдилися, всіх охопило велике розчарування і поглиблення розколу між Сходом і Заходом країни.

Політичне протистояння тривало декілько років і по мірі зниження рейтингу влади перетворювалось на **«відкатну хвилю»**, що була спрямована проти всього українського. В таких умовах на президентських виборах у 2010 р. з невеликою перевагою переміг В.Янукович. Його команда ніколи не приховувала своїх антиукраїнських, проросійських поглядів: було скасовано курс на співпрацю з НАТО; підписано Харківські угоди, які передбачали продовження перебування російського ЧФ в Криму до 2042 р.; побудовано жорстку вертикаль влади з «донецьких»; нелегітимно змінено Конституцію, що значно розширило повноваження президента; почалися брутальні розправи з лідерами політичної опозиції; було обмежено права і свободи громадян, взято під контроль діяльність ЗМІ; прийнято «мовний закон», який обмежив вживання української мови, тощо. Особливо активно проявили себе на українофобській ниві міністр освіти Д.Табачник, мер Одеси О. Костусев, В. Колісніченко і С. Ківалов з «мовним законом», московський патріарх Кирил, що постійно роз'їжджав Україною з ідеєю розбудови *«Русского мира»*, тощо. Керівники держави врешті-решт вімовились від підписання Договору про асоціацію з ЄС, який готувався в країні на протязі тривалого часу.

Така подія викликала величезне незадоволення серед українського народу, особливо серед молоді. 21 листопада 2013 р. починається Євромайдан, протестний виступ населення, який тривав три зимових місяці. Антиукраїнська влада у Києві дійшла до того, що використала проти протестувальників вогнепальну зброю. В лютому 2014 р. загинули герої *«Небесної сотні»*. Здійснивши такий нелюдський злочин, деякі керівники, в тому числі президент Янукович спішно покинули країну. В цей же час В.Путін, зрозумівши, що втрачає контроль над Україною, розпочав проти неї військові дії: в лютому 2014 р. анексував Крим, а березні почав віну на Сході України, яка триває вже четвертий рік.

Кращі сини України стали на її захист – воїни-добровольці, волонтери, в тому числі багато молоді. Все це призвело до певної зміни наших культурно-цивілізаційних і геополітичних орієнтацій, посилило нашу співпрцю з західно-європейськими країнами, які встали на захист суверенітету і державної цілісності України.

Закінчуючи лекцію, можна зробити висновок, що зараз тільки на основі високого рівня культури і національно-патріотичної свідомості еліти і пересічних громадян можлива

перемога над ворогом і успішна розбудова Української цивілізованої держави і досягнення високих стандартів життя, які притаманні країнам європейської цивілізації.

Додаткова література

1. Богуцький Ю. П. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспектива: монографія. — К.: Веселка, 2008. — 199 с.
2. Верменич Я. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі [Текст] : [монографія] / Ярослава Верменич ; [відп. ред. В. А. Смолій] ; НАН України, Ін-т історії України, [Від. іст. регіоналістики]. - Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. - 481 с.
3. Кияновська Л. О. Українська музична культура: навч. посіб. - Л., 2009.- 356 с.
4. Ковальчук Т. І. Культурний фактор європейської інтеграції на прикладі поступу Європейського Союзу: монографія. - К.: Наук. світ, 2011. - 239 с.
5. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / кер. авт. кол. і наук. ред. - д-р іст. наук, проф. А. І. Кудряченко; НАН України, Ін-т європ. дослідж. - К.: Ун-т "Україна", 2010. - 404 с.
6. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997.
7. Павлов О. І. Тенденції розвитку цивілізацій у контексті глобалізації [Текст] : навч. посіб. / О. І. Павлов ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр., Каф. регіон. політики та публ. адміністрування.- Одеса: Фенікс, 2015. - 283 с.
8. Попович М. В. Нарис історії культури України. – К.,1999. – 728 с.
9. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури. – Луцьк: Вежа, 2008.– 696 с.
http://www.alexandria.org.ua/component/option,com_docman/task,cat_view/gid,223/Itemid,42/?mosms_g=%C2%FB+%EF%FB%F2%E0%E5
10. Соціокультурний поступ українства: цивілізаційний контекст [Текст] : монографія / [Н. М. Авер'янова та ін. ; упоряд. К. А. Кобченко ; за заг. ред. М. І. Обушного] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ ; Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2015. - 382 с.

Тема 10.

Морально-етичні чинники у розвитку українського суспільства

В розвитку українського суспільства значення моральних чинників особливо підвищилось останнім часом, що пояснюється здійсненням складного і багатопланового процесу - переходу від тоталітаризму до демократії, від старої радянської моралі до загальнолюдських цінностей, які для багатьох українців виглядають новими і незвичними. В таких умовах суспільство ще не має твердої морально-етичної основи. Отже, сучасний трансформаційний процес в Україні є, насамперед, процесом формування нової сучасної моралі.

1. Сутність і роль людської моралі.

1. Определение терминов.

Мораль – це система поглядів, правил, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Моральні правила іноді дуже схожі на правові норми, тільки вони не формалізовані у вигляді законів і конституцій, їх практична реалізація забезпечується громадським осудом, рівнем виховання і свідомості людини («іманентним імперативом соціалізованого індивіда»). **Основні принципи і правила** сучасної суспільної моралі – справедливість, чесність, доброта, порядність, відповідальність, гідність, толерантність та ін. В цей перелік не завжди включають такі категорії, як працьовитість і гостинність, хоч вони значною мірою визначають поведінку людини, її духовний світ і ставлення до інших людей.

Слово *ethos* – грецького походження – звичай, правило. Зараз науковий термін **етика** в соціально-політичній літературі має два значення: 1) наука про мораль, її походження і роль у суспільстві; 2) синонім моралі - **норми поведінки**, сукупність моральних правил. Термін **етикет** може мати і більш конкретне значення – правила поведінки окремих груп чи професій, або поведіння людей в будь-яких особливих умовах – поведінка за столом,

придворна етика, дипломатична етика, лікарська етика тощо. Все ширше використовується новий термін «політична етика», яку вважають частиною загальної етичної науки.

Якщо говорити про **роль** моралі у суспільстві, то вона разом з державою, політикою, правом, церквою є важливими **регулятором** нашого життя. Тільки політика спирається на владу, право – на закон, то мораль – на громадську думку, традиції і звички. У соціально-політичній сфері мораль створює можливість оцінювати політичну поведінку суб'єкта на підставі критеріїв добра і зла, справедливості, патріотизму, демократизму, доцільності тощо. Політична моральність в суспільстві залежить від рівня його свідомості, політичної культури, освіти, поширення демократії, релігійних вірувань тощо.

Слід наголосити, що населення (електорат) прагне до того, щоб політика і політики завжди були високоморальними і відповідальними, служили інтересам суспільства. За умов широкої, розвинутої, сталої демократії з кожним новим голосуванням до влади приходять все більш підготовлені і все більш моральні люди. Так на підставі набутого досвіду відбувається поступове і неухильне удосконалення **механізму самоорганізації** суспільства. В зв'язку з цим хотілось б підтримати оптимістичні думки американського вченого П.Меркла, який дуже влучно висловився щодо питання моральності політичної сфери: в найкращому своєму прояві, слушно стверджував він, політика – це є шляхетне прагнення до «справедливості і розумного порядку і тільки в найгіршому варіанті вона стає корисливою жадобою до безмежної влади, слави і багатства». Втім, в Україні чомусь політика найчастіше повертається до суспільства своєю гіршою, «брудною» стороною.

Сучасна наука з питань моралі давно набула вже сталого, класичного вигляду. Так, англійський філософ Джеремі Бентам (1748-1832), маючи на увазі соціально-політичну роль моралі, наголошував, що у найзагальнішому розумінні – це вчення про уміння направляти дії людей таким чином, аби виробляти «найбільшу суму щастя» (The great is possible quantity of happiness) для найбільшої кількості людей. Здається, що сучасні українці через нерозвинутість своєї моралі у політичній сфері все роблять з точністю до навпаки – адже суспільство весь час переживає нескінченні кризи і труднощі, марнують сили на постійне внутрішньополітичне протистояння, процвітають такі негативні явища, як корупція, рейдерство, казнокрадство тощо. Останніми роками до цього додалися ще і зовнішні проблеми – російська агресія, справжня російсько-українська війна.

Втім, зараз в літературі, переважно в російській, можна зустріти твердження про те, що політика і мораль є **різні речі**, що вони несумісні, що політична діяльність має право бути аморальною. Це питання настільки важливе, що про нього потрібно сказати окремо. Аморальну політику ми отримали від радянського суспільства. Відомо, що Ленін казав під час приватної бесіди з М. Спиридоновою (одна з керівників партії лівих есерів): «В політиці немає моралі, тільки доцільність (*целесообразность*)». В одному сучасному манускрипті записано: «Мораль і політика – речі несумісні. Політика – це боротьба за владу, в якій перемагає сильніший, хитріший, жорсткіший; це боротьба без правил». No comment!

Здається, що автор трохи погарячкував: по-перше, порівняно з темним Середньовіччям сучасна політика в розвинутих демократичних країнах значно змінилась, докорінно підвищився її моральний, інституційний і професійний рівень; по-друге, якщо в сучасній політиці ще зустрічаються аморальні явища (наприклад, в Україні), то це зовсім не означає, що суспільство з ними мусить миритися і назавжди відмовитися від «шляхетного прагнення до справедливості і розумного порядку», до високоморальних постатей політичних лідерів.

2. Виникнення і розвиток суспільної моралі.

За своїм походженням людська мораль старіша за такі соціальні регулятори життя, як держава, політика, право та ін. Основи моралі виникли ще у доісторичні часи, що відіграло дуже важливу роль в розвитку людської еволюції. Науковці стверджують, що в епоху мезоліту – 12-7 тис. рр. до н.е. – почали з'являтися перші правила людської поведінки. Найголовніше полягало, мабуть в тому, що набуває все більшого поширення принцип «Не вбивай!», впровадження якого призвело до значного зниження міжвидової боротьби серед людей і збереження представників старшого покоління. Ця обставина відіграла дуже велику роль у прискоренні еволюції людства, збільшення населення, збагачення його культури. Адже представники старшого покоління, носії цінного життєвого досвіду і навичок,

одержували можливість передавати цей здобуток представникам молодого покоління і таким чином значно збагачувати їх досвід. Все це стало настільки важливою подією в історії, що деякі автори називають цю початкову добу у формуванні людської моралі «**мезолітичною революцією**».

Особливе місце у розвитку людської моралі належить так званому «**осьовому часу**», який вважається центральним періодом у розвитку свідомості людства - періодом появи не тільки раціональної філософії, але і **етично** орієнтованих релігій, який тривав з 800 до 200 рр. до Р.Х. Науковий термін був запропонований німецьким філософом Карлом Ясперсом. Основна особливість «осьового часу» полягає в тому, що в цю добу з'являються нові світові релігії морального змісту: замість неморальної релігійності сакралізованого космосу постають релігійні вчення про спасіння та визволення людини: буддизм і джайнізм в Індії; зороастризм і юдаїзм на Близькому Сході, адже Тора-П'ятикнижжя містила, крім іншого, закони і правила гідної поведінки віруючих; конфуціанство в Китаї, яке стало одночасно і релігією, і новою філософією для всієї великої країни. Безпосередньо примикає до цієї доби і виникнення християнства, про яке ми всі багато знаємо; ісламу (релігія мусульман - 7 ст.), яке теж сповнене різноманітних моральних настанов.

До того ж саме в цей час з'являється і **раціональна філософія**, яка особливо розвинулась у Стародавній Греції і дуже багато уваги приділяла саме питанням людської моралі. Найголовнішою цінністю вважалася людина. Видатний філософ того часу **Сократ** (469-399 до н. е.) багато уваги приділяв питанням моралі, розробив її світську концепцію, обґрунтував такі поняття, як мораль політики, мораль права, справедливість, мудрість, соціальна роль знань тощо. Він наголошував, що тільки той, хто навчився управляти собою, може бути державним діячем. Схвалював принцип поміркованості: чим нижче у людини рівень потреб – тим вона ближче до Бога. На жаль, він не залишив написаних праць, обмежуючись усними дискусіями з учнями. До процесів соціальної самоорганізації мають відношення такі його етичні висловлювання: „що законно, то справедливо”, „Вітчизна і закон – понад усе”, „знання – найвища чеснота” тощо. Разом з тим Сократ вважав, що в умовах демократії мудрець може опинитися у меншості, передбачивши, мабуть, тим самим і свою долю. Адже він був звинувачений у неповазі до державних богів, моральному розбещенні молоді і засуджений до страти. Людина високих принципів, він не міг їм зрадити і шукати для себе порятунку. Користуючись існуючою традицією, Сократ сам обрав для себе форму покарання і прийняв смертельну дозу отрути (цикути).

Його послідовники Платон і Аристотель пишуть про концепцію «ідеальної держави», яка має бути заснована на моральних принципах, на їх думку - благородна мораль сприятиме розумному і гуманному державному устрою. Платон стверджував, що людини – це, насамперед, **моральна істота**, яка прагне до справедливості, мужності, чесності, гідності... Демокрит підкреслював, що джерелом моральності є душа людини, він розглядав мораль с позиції демократії, яку вважав найвищою цінністю.

Докорінно змінилися соціально-політичні умови розвитку людства в добу **Середньовіччя**. Релігійний філософ Фома Аквінський стверджував, що єдиним джерелом моральних цінностей є всемогутня воля Бога і підкорятися їй - моральний обов'язок кожної людини. Поширюється зневажливе ставлення до існуючої світської моралі і політики, порушуються закони, відбуваються дворцеві перевороти, політичні репресії, з боку церкви проводиться жахлива практика інквізицій, вводяться індульгенції, практикуються переслідування людей за інші погляди та жорстоке покарання «грішних» аж до спалення на вогнищі (вчених, жінок-«відьом» тощо) - аутодафе. Розмах такої ганебної практики був настільки широким, що став найголовнішою ознакою доби Середньовіччя, призвів до Реформації церкви (1517 - 500 р. тому), формування протестантизму і не міг залишатися без спокути в наш час. Тому однією із найрезонансних подій кінця ХХ століття у житті церкви стало публічне вибачення **Івана Павла II** у 1992 р. перед покійним не одне століття Галілео Галілеєм. Понтифік оголосив рішення інквізиції помилковим і реабілітував вченого,

повернувши йому «право бути законним сином церкви». Потім були реабілітовані Джордано Бруно, Савонарола¹, Ян Гус і Мартін Лютер.

В умовах Реформації, Ренесансу, Просвітництва і початку Нових часів поступово відновлюється нормальне, позитивне ставлення до моральних цінностей. Французький філософ-просвітник, письменник і композитор Жан Жак Руссо (1712-1778) у своїх працях наголошував, що за своєю природою людина прагне до таких моральних цінностей, як **добро і справедливість**. Втім, в умовах нової доби актуальними стають і загострюються нові проблеми. Переважна більшість мислителів того часу наголошували, що політика, яка не має належної підтримки з боку існуючої моралі, приречена на поразку.

За весь час існування науки тільки окремі мислителі виступили з інших позицій. Серед них слід назвати, насамперед, італійського філософа, політика і письменника Нікколо Мак'явеллі (1469-1527), який обґрунтовував ідею - «мета виправдовує засоби». З того часу політика аморалізму одержала назву – **мак'явеллізм**. Не менш відомий в політичній науці німецький соціолог Макс Вебер (1864-1920) теж допускав розбіжність між політикою і мораллю, використання методів насилля для збереження влади. Не випадково його називали «новим Мак'явеллі». Мабуть, ще далі в цьому напрямі пішов відомий теоретик Карл Маркс, який взагалі вважав насилля «повивальною бабкою історії» і закликав до соціального перетворення суспільства з допомогою сили, озброєної революції та диктатури пролетаріату. До чого призвели ідеї класової боротьби, війни, голодомори, сталінські масові репресії і соціальні експерименти на пострадянському просторі всі добре знають, – загинули десятки мільйонів безневинних людей (Україна втратила половину свого населення). Врешті-решт насильницькі створений експериментальний Союз розпався, але деякі політики і частка населення ще і досі залишаються у полоні фантомної ностальгії за минулим. Тому серйозні аналітики стверджують, поки люди остаточно не відкинуть старі прокомуністичні міфи - жодного помітного кроку до соціально-політичного і духовного відродження не станеться. А для цього потрібен час. Мойсей 40 років водив свій народ по пустелі, щоб звільнити його від дурману рабської психології.

Втім у громадській свідомості європейських країн 17-19 ст. не менш вагомою була думка і про інше, про важливість моральних критеріїв у політичній діяльності. Поширюються ідеї про «облагородження» політики мораллю (А.Швейцер, А. Ейнштейн, М. Ганді), про пріоритет моральних цінностей у політики (Е.Фромм, Дж. Хакслі), поширюються ідеї про права людини і людську гідність.

3. Політична етика на сучасному етапі.

Щоб краще зрозуміти моральну обстановку у сучасному світі, в тому числі і в Україні, потрібно зробити короткий огляд ХХ ст. Справа в тому, що ця доба з моральних позицій посідає зовсім особливе місце в історії - її іноді, цілком слушно, називають **«моральною катастрофою»** людства. Про це свідчить нещодавно видана книга провідного українського філософа М. Поповича «Червоне століття». Минуле століття названо «червоним» не тільки тому, що відповідало кольору більшовицьких прапорів, але й тому, що внаслідок двох світових війн земля була рясно полита людською кров'ю, яка має відповідний колір. Це «червоне» чи «темне» століття («Dark ages») відзначилося тим, що воно стало справжньою «моральною катастрофою» для всього людства: дві світові війни, криваві революції, фашизм, нацизм і радянський тоталітаризм, Голокост, геноциди, голодомори, масові політичні репресії, жахливі соціальні експерименти, небачене приниження людської гідності - ось тільки деякі основні випробування, через які пройшли народи у минулому кривавому столітті. Були відкинуті геть високі принципи моральності і честі, замість того з'явилися експансіоністські ідеї підкорення цілих народів і світового панування, догматичні концепції насильницької перебудови світу і світової пролетарської революції, поширення і затвердження людиноненависницьких ідеологій, що призвели до небачених людських втрат і перетворення громадян на слухняних зомбованих рабів, які вже були нездатні оцінити своє становище і не мали сил для опору. Доля таких посттоталітарних народів, які ще вижили, але відстали від передових країн на цілу епоху, полягала в тому, щоб скинути ненависне

¹ Джироламо Савонарола (*21 вересня 1452 — 23 травня 1498) — флорентійський поет, монах-домініканець, засновник Флорентійської теократичної республіки.

ярмо і з величезними труднощами повертатися до загальнолюдських моральних цінностей, культури та ринкової економіки. Серед них була і пост- геноцидна Україна, яка втратила половину свого населення і віддану національну еліту, здатність до самоорганізації і самоідентифікації, мала жахливі наслідки русифікації, напівзруйновану культуру і покалічену мову.

Цікаво, що нове **XXI ст.** ще не підвело ризику під моральними злочинами минулого, не всі вони ще піддані всебічному осуду, не всі політичні сили визнали свою провину і зажадали спокути. Отже людство далеко не до кінця ще змінило свої морально-етичні принципи і відновило цінності найвищої справедливості, продовжуються локальні воєнні конфлікти, терористичні акти, експансіоністські військові дії тощо. Про це свідчить терористичний акт на Всесвітній торговий центр і Пентагон США 11 вересня 2001 року, події в Іраку, Афганістані, Чечні, Грузії, арабо-ізраїльський конфлікт, події в багатьох арабських країнах, в тому числі в Сирії, тощо.

В Україні тривалий час вдавалося уникати воєнних дій. Втім загальний **рівень моральності** в українському суспільстві був дуже низьким: на початку десятих років про це свідчило жорстке протиборство політиків, їх антидержавні і антиукраїнські дії, гранична безвідповідальність, небачений рівень корупції, нахабний «дерібан» держави, елементарна нечесність, коли брехня стала дієвим методом політичної діяльності; переслідування опозиційних лідерів і політично мотивованого застосування проти них нечесної судової системи, боротьба проти української мови та історії тощо. Все це призвело до нагромадження енергії соціального протесту і вибуху у лютому 2013 р. Євромайдану, коли молодь виступила проти відмови української влади підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Весь світ був у захваті від моральної позиції молодих протестувальників, які на протязі трьох зимових місяців рішуче виступали проти силовиків і на заключному етапі проявили вищий героїзм і гідність, коли «Небесна сотня» віддала свої молоді життя за ідеї свободи рідної Вітчизни. Знайшлася тільки одна країна в усьому світі, яка виступила проти демократичних перетворень в Україні. Мало того, РФ почала проти нас справжню війну – у лютому 2014 р. вона анексувала Крим, з наступного місяця вже четвертий рік веде агресивну війну на Сході України.

Українці мають оцінювати діяльність своїх лідерів саме з позиції високої політичної моральності і відданості громадській справі, щоб на цій основі формувати в суспільстві усвідомлену потребу у високоморальних і креативних (пасіонарних) керівниках. І вони з'являться тільки тоді, коли така **соціальна потреба** буде сформована, коли електорат зрозуміє, що до влади потрібно обирати гідних і чесних людей, а не вчорашніх представників номенклатури, невдалих бізнесменів, галасливих партійців чи взагалі випадкових для державної діяльності людей. Не випадково мудрі науковці писали, що ХХ ст. має бути духовним і гуманним, чи його не було зовсім.

Тенденції гуманізації світу і підвищення морально-етичного рівня народів продовжується і зараз. У внутрішньополітичного розвитку України все чіткіше формується соціальна потреба в підвищенні саме моральності політики, в приході на відповідальні державні посади чесних і до кінця відданих народу лідерів. Тому ми вважаємо не випадковим кардинальне підвищення рейтингу такою української партії молодих патріотів, як «Самопоміч», яка за опитуванням у лютому 2016 р. вийшла на перше місце, а її лідер А.Садовий посів почесне третє місце серед таких суперваговиків в політиці, як П.Порошенко і Ю.Тимошенко (Чорноморські новини, 25 лютого 2016 р.). При цьому спостерігається серйозний рівень довіри до громадянського суспільства і волонтерського руху. Без високих моральних принципів політика просто не може бути успішною, процес суспільної самоорганізації буде гальмуватись. Науковці сподіваються, що саме сьогоднішнє нове покоління, до якого належать і наші студенти, невдовзі зробить політику моральною, а мораль - дієвою.

Додаткова література

1. Краснова Н. М. Общество. Мораль. Личность (изменения, проблемы, акценты). — К.: Нац. пед. ун-т им. М. П. Драгоманова, 2011. — 192 с.

2. Оболонский А. В. Мораль и право в политике и управлении / Государственный ун-т Высшая школа экономики. — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. — 262 с.
3. Шип Н. А. Мораль і бізнес : духовні орієнтири майбутнього підприємця / М-во фінансів України, Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. — К.: Інтерсервіс, 2011. — 130 с.
4. Лазоренко Т. Г. Основи моралі й етики, їх значення в житті народів: посібник. - К.: Преса України, 2009. - 128 с.
5. Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості. - Донецьк: Наука і освіта, 2010. - 284 с.
6. "Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації". Всеукраїнська міжконфесійна християнська науково-практична конф. - Кам'янець-Подільський, 2011. - 244 с.
7. Зарва О. М. Моральне виховання студентів у коледжах та університетах США: навч.-метод. посіб. / Ольга Зарва ; Нац. ун-т "Остроз. акад.". - Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Остроз. акад.", 2011. - 171 с.
8. Краснова Н. М. Общество. Мораль. Личность (Изменения, проблемы, акценты) [Текст] : [учеб. пособие] / Краснова Н. М. - К. : Нац. пед. ун-т им. М. П. Драгоманова, 2011. - 193 с.
9. Залужна А. Є. Морально-естетичні засади життєвого світу людини [Текст]: монографія /; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. - Рівне : НУВГП, 2012. - 238 с.
10. Галагуцький Г. П. Психологічні та моральні проблеми сучасної людини [Текст] / Галагуцький Г. П., Солдатенко В. А. - Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. - 91, [1] с. : іл.
11. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави [Текст] : [монографія] / Василь Костицький. - Київ ; Дрогобич : Коло, 2013. - 171 с.
12. Середюк Н. Г. Прикладна етика: інституалізація моралі [Текст] : монографія / Н. Г. Середюк ; Нац. акад. наук України, Центр гуманітар. освіти. - Київ : Четверта хвиля, 2014. - 157 с.
13. Тофтул М. Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі [Текст]: словник / Тофтул М. Г. - Житомир : Євенок О. О. [вид.], 2015. - 654 с. : іл.
14. Наталія Іванівна Морозова. "Успішність вимірюється... ерудицією, силою волі, працелюбством і моральністю" [Текст] : зб. матеріалів. - Вінниця: [б. в.], 2015. - 144 с.

Тема 11.

Синергетичний потенціал української економіки

Значення економіки в суспільній самоорганізації етносів переоцінити просто неможливо. Вона є найголовнішою галуззю суспільного життя, бо визначає його матеріальний рівень і можливості подальшого розвитку. Не випадково марксистичні завжди говорили, що економіка є найголовнішою політикою, базисом суспільства. Щоправда, більшість сучасних авторів дотримуються трохи інших позицій, які в основному збігаються з висловом видатного англійського вченого А. Тойнбі про те, що „соціальний прогрес зумовлюється передусім його духовним середовищем”. Втім такі погляди нікому не заважають визнавати величезну роль економічної складової особливо в українському перехідному і в основному зубожілому суспільстві.

1. Економіка як цілісна система.

За своїм визначенням економіка – це є *господарською діяльністю суспільства*, яка ставить за мету задоволення матеріальних потреб населення. Іноді говорять, що економіка може бути двох видів - ринковою і плановою (командною). Втім остання форма в минулому

столітті виявила свою повну неспроможність (нежиттєздатність), а після того як понад два десятка країн і народів відмовились від неї і знову повернулися до ринку, говорити про два різні види економічного життя немає жодних підстав. Хіба що лише в історичному плані, як про невдалий пошук і насильницьке проведення над народами масштабних і жахливих соціально-економічних експериментів, що завели їх в історичну безвихідь і закінчилися повним економічним крахом, стали ще одним прикладом з ознакою „як не треба”. З точки зору синергетики, планово-директивна економіка порушила один з основних принципів функціонування великих соціальних систем – принцип самоорганізації і саморегулювання на основі прямих і зворотних зв'язків.

Отже, **роль** економіки в житті суспільства, її найголовніше призначення – забезпечення матеріальних потреб населення, випуск товарів масового попиту, а також вироблення засобів виробництва, відповідних машин і різноманітної техніки. Важлива роль належить ринку як **регулятору** економічних відносин, який формує так необхідні для нормального існування будь-якої системи прямі і зворотні зв'язки між виробниками і споживачами, сприяє виникненню конкурентного середовища, чим створює стимули до удосконалення технологій і випуску більш дешевих і якісних товарів в самому широкому асортименті. Важливо підкреслити, що остання тенденція повністю збігається з ключовими інтересами споживача-покупця, що і призводить до насичення ринку необхідними різноманітними товарами і задоволення споживацького попиту.

Крім того, економіка, особливо малий і середній бізнес, сприяє становленню середнього класу, який є основою будь-якого цивілізованого, демократичного, громадянського суспільства і по-справжньому зацікавлений в забезпеченні свободи і стабільного розвитку суспільств, у становленні дійсно демократичного механізму соціальної самоорганізації, який довів свою найбільшу ефективність.

Окремо потрібно сказати про те, що такий добре всім нам відомий соціально-економічний феномен, як **товарний ринок**, своїми коренями уходить в епоху сивої давнини і несе в собі риси універсального характеру. Його слід вважати важливим винаходом людства, який досі не має альтернативи у вирішенні проблем гармонізації виробництва і наших потреб. Разом з тим це важливе явище деякі науковці вважають тільки окремим, частковим випадком спорідненого йому більш масштабного феномену – великого Ринку природи. Останній утворився в процесі еволюції і став одним з основних механізмів самоорганізації всієї живої і неживої природи. Академік М. Мойсеєв у своїх працях, присвячених концепції "універсального еволюціонізму", цілком переконливо описує це явище саме за допомогою термінів і принципів економічного "ринкового механізму", при якому в процесі людської еволюції із всієї різноманітності соціальних моделей відбувається відбір і утвердження найбільш ефективних і придатних форм і варіантів. "Ринок, - пише він, - механізм, який за певними правилами відбирає ті форми організації живої речовини, які в найбільшій мірі відповідають "гармонії сьогодення".

2. Розвиток господарства на українських землях.

В середньовічну добу розвиток господарства Київської Русі мало чим відрізнявся від його стану в інших країнах Європи. Становлення феодалних відносин супроводжувалося диференціацією суспільства, що позначилося на всіх сферах життя, в тому числі посилювало і міжособні чвари. Серед різних видів поселень особливу роль відігравали давньоруські міста, яких у XIII ст. налічувалось близько 300. Вони ставали центрами економічного, політичного і культурного життя в країні. Поширилась міжнародна торгівля, особливо відомим був «шлях із варяг в греки». Втім, на думку науковців, через особливість феодалних стосунків, роздрібненість земель і, нарешті, монголо-татарську навалу Київська Русь у своєму господарсько-економічному розвитку дещо відставала від країн Західної Європи, де значно ширше застосовувалися елементи індустріалізації – велика кількість млинів, обробка деревини, виготовлення паперу і сукна, добування руди тощо.

В добу пізнього середньовіччя і литовсько-польської доби економічне становище українських земель визначалося розвитком індустріального суспільства, поряд з певною його самотністю, спостерігались і помітні тенденції до „**вестернізації**”. Набирав обертів розвиток мануфактурного виробництва, процес нагромадження первісного капіталу, чому

сприяло одержання значних коштів від діяльності таких традиційних сфер господарства, як гуральництво і чумакування.

Становлення Козацько-гетьманської держави і розвиток її господарства у середині XVII ст. відбувалися вже під жорстким контролем Російської імперії. Втім в умовах **стабілізації**, особливо за часи гетьмана І. Мазепи, вона переконливо демонструвала переваги свого соціально-економічного життя: Гетьманщина була по суті республікою, де існувала виборча система, селяни були вільними (кріпацтва не було), їх одноосібні подвірні маєтки дуже нагадували фермерські, спостерігалося загальне піднесення сільського господарства, розвиток мануфактурного виробництва, гуральництва, торгівлі, поширилось будівництво (особливо культових споруд) тощо.

Втім, наприкінці XVIII ст., втративши залишки своєї автономії, українські землі перетворилися у пересічну пригноблену провінцію Російської імперії, український народ змушений був терпіти **кріпацтво** у найгірших його проявах. Зайве і казати, що така ситуація гальмувала розвиток господарства, підпорядковуючи його інтересам відсталого імперії.

Особливо повчально проаналізувати роль економіки на прикладі ще небачених у світі соціальних експериментів XX ст., коли з приходом радянської влади функціонування ринку та інституту приватної власності були практично скасовані, натомість впроваджувалась командно-адміністративна, планова економіка і насильницька колективізація, якої не знала жодна країна світу. За участю російських червоноармійців вже у 1919 р. була впроваджена політика „**воєнного комунізму**”, яка складалася із заходів насильницької продрозкладки, заборони торгівлі, позбавлення селян землі і хліба, створення різних комун тощо. Така політика настільки суперечила інтересам суспільства і просто здоровому глузду, що незабаром призвела до глибокої соціально-політичної кризи і масових виступів селян. В таких умовах більшовики змушені були тимчасово відступити і частково відновити ринкові відносини – цей демарш отримав назву «**нової економічної політики**» (неп).

Втім після зміцнення сталінської влади політика неп була відкинута, більшовики знов повернулися до адміністративних методів управління, впровадження форсованої індустріалізації та насильницької колективізації. Щоб взяти село під свій повний контроль, Сталін в листопад 1929 р. прийняв рішення про початок кампанії „**суцільної колективізації**“. Практично це означало справжнє державне закріпачення селян, їм не дозволяли змінювати роботу чи місце проживання, не видавали паспорти. Під гучним гаслом „ліквідації куркульства як класу” незадоволених і більш-менш заможних селян позбавляли майна, піддавали репресіям і депортували. Село було позбавлено дбайливого господаря.

Складність економічної і політичної ситуації була значно поглиблена **голодомором** 1932-1933 рр., який забрав життя багатьох мільйонів людей і остаточно підкорив наш край владі тоталітарної імперії. До масової трагедії призвело не тільки злочинне порушення природних виробничих відносин на селі, але і вкрай вороже ставлення радянської влади до українського селянства як до охоронців національних традицій. Більшовики вважали українських селян дрібнобуржуазною стихією, яка виступає проти соціалізму. Наслідки радянських голодоморів полягають в тому, що вони висмоктували всі творчі сили українського народу, зламували його волю і здатність до самоорганізації, поглиблювали **рабську психологію**, посилювали процеси русифікації і комунікації населення.

Вся економіка так званого соціалізму, на побудову якої змушені були витратити сили не одне покоління людей, виявилася утопічною, вкрай неефективною діяльністю. По-перше, сам принцип **директивного планування** за роки радянської влади довів свою повну безпорадність: практично жоден з п'ятирічних планів так і не був до кінця виконаним. По-друге, вкрай низьким був рівень наукової обґрунтованості планування, дуже часто тут було більше політичних амбіцій, ніж економічної доцільності. Наведемо тільки деякі приклади. Загальні темпи зростання промисловості в п'ятирічних планах передбачались на рівні 250-330% - так приголомшуючі завдання ще ніколи в історії не ставила перед своїм народом жодна держава. Виробництво автомобілів було заплановано на рівні 100 тис., Сталін поволонтаристськи змінив цифру на 200, а виготовили - 24 тис.; план випуску тракторів - 170 тис., виконання - 50 тощо.

В безтоварній, командній економіці панували відповідні позаекономічні **методи примусу** – трудові армії, в'язні ГУЛАГу, адміністративний тиск, навіть притягнення до суду за невихід на роботу чи запізнення (згодом було скасовано) тощо. Сучасні автори пишуть, що через концентраційні табори пройшли десятки мільйонів людей, їх насильницьким трудом створювалась третина валового продукту країни. Позаекономічним стимулом можна вважати і всю колишню систему морального заохочення: організацію так званого „**соцзмагання**”, дошки пошани, перехідні вимпели, грамоти, проведення рухів за присвоєння різних „почесних” звань тощо. Все це робило людину слухняним „гвинтиком” у тоталітарному державному механізмі.

В наступну, повоєнну добу влада намагалася провадити реформи для підвищення ефективності економіки. Найбільш помітні спроби була проведена в часи „**хрущовської відлиги**”. Втім, вони не дали бажаних результатів, бо існуюча адміністративно-командна система була нездатна до самовдосконалення, вона підлягала повної заміни. Тому з роками в соціально-економічному житті України, як і в інших республіках, відбувається поступове, але неухильне **наростання кризових явищ**. За свідченням деяких авторів, всупереч галасливій пропаганді про "переваги радянського способу життя", його рівень в цілому був на порядок, тобто в десять разів, нижчий порівняно з розвинутими західними країнами. Низькою була заробітна плата, в багатьох галузях виробництва панувала зрівнялівка. За розмірами споживання на душу населення у 1985 р. СРСР посідав **77-ме місце** у світі (менше третини від рівня США). Типовим явищем став дефіцит багатьох необхідних товарів і довгі черги в магазинах. На охорону здоров'я і фізичну культуру кошти виділялися за "залишковим" принципом — 0,1%, в той же час на оборону витрачалося 40% бюджету. Порівняно з розвинутими європейськими країнами середня тривалість життя людини була у нас дуже низькою, в 1990 р. за цим показником ми посідали 54-те місце в світі, а дитяча смертність, навпаки, занадто високою – на рівні африканської країни Зімбабве.

Тоталітарна країна неминуче добігала до свого кінця. Не допомогли тут навіть "нафтодолари", які одержувала Москва за експорт сировини. Поглибилися застійні явища в економіці, поширився тотальний дефіцит товарів широкого вжитку, зупинилися підприємства, не виплачувалась заробітна плата, держава втрачала останні важелі управління. Тоталітаризм руйнував сам себе, він не мав майбутнього. Так, насамперед, глибока системна економічна криза розвалила Радянський Союз.

3. Проблеми розвитку сучасної економіки.

Найважливіша подія в новітній історії українського народу – проголошення державної **незалежності у 1991 р.** Перехід до суверенітету, демократії і ринкових відносин по суті означав глибинні, по-справжньому революційні зміни в історії українського суспільства. Величезна масштабність і складність нових завдань посилювалась їх принциповою новизною і відсутністю патріотичної і професійної політичної еліти в українському посттоталітарному суспільстві.

Тому вже перші спроби проведення ринкових реформ призвели до таких жахливих явищ, як зупинка підприємств і невивплата заробітної платні, поглиблення дефіциту товарів і ще небачена ніколи нами **гіперінфляція** (у 1993 р. ціни виросли у 103 рази), спроби приватизації підприємств перетворилися у злочинну «прихватування», коли 80% основних фондів країни захопили 20 «сімей»-кланів, з'явилася тіньова економіка, страшна корупція (3-тє місце у світі), олігархи багатіли, а переважна більшість населення опинилася за межею бідності. На протязі всього першого десятиліття незалежності з року в рік продовжувалося падіння виробництва і тільки з 2000 року починається поступове пожвавлення української економіки.

Втім «помаранчева» команда, яка незабаром прийшла до влади, не зуміла сповна використати піднесення життєвих сил суспільства для проведення необхідних соціально-економічних реформ. Внутрішні суперечки не дозволили їм вийти на новий рівень розвитку вітчизняної економіки. Наприкінці першого десятиліття починається певний **економічний спад**, який був додатково спровокований світовою фінансово-економічною кризою. Українське суспільство переживало глибоке розчарування.

Багато громадян України пов'язували президентські вибори 2010 р. з новими надіями на поліпшення економічного стану в країні і проведення соціально орієнтованих реформ. Втім, не так сталося, як гадалося. Оголошені реформи виявилися вкрай неефективними, виникла жорстка авторитарна вертикаль влади, обмежилась демократія, порушувалась Конституція, до в'язниці потрапили лідери опозиції, спостерігалася неефективна витрата державних коштів, згортання євроінтеграційного процесу і загравання з московськими керівниками. Все це означає «**відкотну хвилю**» у соціально-політичному і економічному розвитку країни і загрожує самому її незалежному існуванню.

Втім проведені у жовтні 2012 р. вибори до Верховної Ради, на думку деяких науковців, створюють більш сприятливі умови для проведення справжніх, системних реформ. Вони наголошують, що в економічному розвитку нам потрібно прориватися до «**золотого мільярду**», тобто до родини передових європейських країн. Вважається, що економіка всіх цивілізованих країн розвивається на схожих принципах і їх лише три: 1) розвиток внутрішнього ринку, який має охопити від 60-80% вітчизняних товарів; 2) обов'язкова індустріалізація промисловості – для нас це завдання полягає в тому, щоб найперше врятувати металургію та хімію, відновити машинобудування; 3) всебічно розвивати корпоративність економіки, саме сучасні ефективні корпорації визначають зараз економічну могутність розвинутих країн. З необхідністю модернізації країни погоджується і український вчений Богдан Гаврилишин, при цьому наголошуючи на необхідності «тотальної трансформації системи і структури політичної влади». А вирішення цього завдання, на його думку, вимагає принципово нових підходів, розробку і використання яких зможуть забезпечити тільки представники наймолодшої генерації, яким зараз 18-35 років, тобто в тому числі і сьогоднішні студенти. Втім, завдання кожного свідомого громадянина полягає не в пасивному очікуванні, а в тому, щоб починати зміни з себе, по-новому активно і ефективно працювати, вчитися і нагромаджувати досвід, підтримувати і виховувати молодих енергійних лідерів. Має виникнути критична маса нових політиків і люди підуть за тими, хто запропонує нові підходи. «І нам не варто думати, що ми найгірші, - наголошує Богдан Гаврилишин, - нам варто орієнтуватися на те, що ми спроможні запропонувати нові візії для цілого світу».

Література

1. Білоус В. С. Синергетика і самоорганізація в економічній діяльності: навч. посібник / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. — К.: КНЕУ, 2007. — 371с.
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В.Рубцов.— Вид. 3-тє, допов.— К.: ПУЛЬСАРИ, 2009.-248 с. - <http://nauka.in.ua/spaw2/uploads/files/HawrylyshynMaps.pdf>
3. Данилишин Б. М. Економіка України: криза розвитку та перспективи модернізації. - К.: [Нічлава], 2010. - 412 с.
4. Долішній М., Козоріз М. Національна економіка в умовах глобалізації [Електронний ресурс] // Вісник НАН України / www.management.com.ua
5. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ: аналіт. доп. / [Жаліло Я. А. та ін. ; за ред. Я. А. Жаліла] ; Нац. ін-т стратег. дослідж. - К.: [НІСД], 2010. - 104 с.
6. Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку: монографія / Білоцерківець О. Г. [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. - К.: [б. в.], 2010. - 479 с.
7. Москалюк М. М. Економічна історія України і світу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — Т.: Підручники і посібники, 2009. — 139 с.
8. Тищук Т. А. Економіка України у 2011 році: прогноз динаміки, виклики та ризики: аналіт. доп.; Нац. ін-т стратег. дослідж. - К.: НІСД, 2011. - 86 с.

Геостратегія України в умовах сучасного світу

Найголовніша особливість сучасного світу полягає в тому, що він переживає дуже важливі і масштабні перетворення: доба інформації і нових технологій створює умови для динамічного процесу глобалізації, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства, забезпечуючи всесвітню економічну, політичну та культурну інтеграцію та уніфікацію. У свою чергу такі умови викликають небачені геополітичні зрушення і трансформації країн і цілих континентів – Внаслідок серединного географічного розташування України між двох світів, багатства її землі і природних ресурсів, наявності сильних сусідів геополітичне становище нашої країни завжди було непростим і вимагало особливо уважного ставлення до вирішення проблем міжнародних взаємин і співробітництва. Ми були активними учасниками процесу розпаду останньої комуністичної імперії і утворення нових незалежних держав, в тому числі суверенної України. Втім з 2014 р. Росії намагається повернути контроль над нашою країною і з допомогою воєнної агресії, справжньої «гібридної» війни докорінно змінити наші геополітичні орієнтири, позбавити державної незалежності.

1. Особливості геополітики країн в умовах глобалізації світу

Отже, сучасний світ відзначається не тільки великим динамізмом розвитку, але й дуже значними якісними змінами. Одним з принципово нових соціально-політичних і культурно-економічних явищ можна вважати сучасний процес глобалізації. У Вікіпедії наголошується, що **глобалізація** (англ. globalization) — це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, поширення інформації та комунікативних зв'язків. Основними наслідками цього процесу є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті глобалізації світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб'єктів <https://uk.wikipedia.org/wiki/Глобалізація>

Початок процесу утворення світового ринку і перегляду геополітики спостерігається з початку ХХ століття, в епоху становлення великих міжнаціональних монополій. Він дещо призупинився в середині століття внаслідок поділу світу на ворожі табори та холодної війни між ними, коли економічний і культурний розвиток окремих країн світу, таких як СРСР з його сателітами та КНР, відбувався ізольовано від розвитку решти країн. Особливих темпів глобалізація набрала в останні десятиліття ХХ і на початку ХХІ століття. З одного боку це пов'язано з падінням «залізної завіси» та інтеграцією цілої низки нових незалежних країн у світову економіку, з іншого — із швидким розвитком інформаційних технологій та Інтернету, завдяки яким зросли можливості доступу до будь-якої інформації у світі. Хоча процес глобалізації об'єктивний, навколо нього відбувається політична боротьба, він має як багато палких прихильників, так і чимало затятих опонентів.

Для нас важливо відзначити, що сучасні умови глобалізації дуже суттєво позначаються на геополітичних процесах у світі, прискорює і урізноманітнює їх. В тому числі це впливає на вироблення і реалізацію **геостратегії** України, тобто основних векторів нашої міжнародної політики. Ми з вами раніше вже говорили, що геополітика – це молода і модна зараз наука, яка в основному спирається на політичну географію і філософію і розглядає широкий спектр політично вагомих проблем, в тому числі *концепції життєвого простору і напрямків його колонізації, морської могутності, атлантизму, євразійства, виникнення і розпаду держав, глобалізації і регіоналізації, транспортних коридорів та всю сукупність міжнародних взаємин*. З огляду на теорію синергетики названа дисципліна цікава тим, що вона безпосередньо торкається питань соціально-політичної самоорганізації етносів, в першу чергу на міждержавному, міжнародному рівні. Адже нація-державна (state-nation)

розглядається як відкрита система, яка взаємодіє з рештою людства і оточуючим середовищем. Отже історичний процес, життя етносу багато в чому визначається саме практикою міжнародних взаємин і політичних впливів, здійсненням країною певного геостратегічного курсу, тобто змістом і напрямками геополітики. Тому геополітику найчастіше визначають як **науку про вплив на зовнішню політику держави природно-географічних чинників** – просторового розташування країни, розміру території, наявності чи відсутності природних ресурсів, клімату, кількості населення, рівня його політичної культури тощо.

Геополітика народилася на початку ХХ ст. Багато зусиль до її розробки доклали шведський науковець Р. Челлен, німецький Ф. Ратцель, англієць Маккіндер, американець Мехем, який розробив геополітичну концепцію «морської сили», та ін. Особливо добре відоме ім'я німецького геополітика Карла **Хаусхофера**, якого радянська влада звинувачувала у співпраці з німецьким нацизмом і використанні постулатів науки для здійснення агресивних гітлерівських планів. Через це геополітика була названа «буржуазною і реакційною» і на довгі роки викреслена з науково-дослідних планів наших учених. Тільки проголошення незалежності України у 1991 р. створило сприятливі умови для «реабілітації» і відродження геополітичної науки.

2. Українські вчені про геостратегію України

Українські вчені ще на початку ХХ ст. плідно використовували геополітичні концепції для аналізу соціально-політичного становища українського народу, визначення основних векторів його розвитку, особливостей національно-визвольної боротьби. «Батьком» української геополітики часто називають географа С. Рудницького, який видав чимало цікавих творів і заклав основи нової науки. Неоціненний внесок у розуміння геополітичних інтересів і векторів українського народу вніс патріарх вітчизняної історії М. Грушевський, який особливо докладно і переконливо аналізував **«московську орієнтацію»** як протиприродну і насильницьку політику, що паралізувала творчу енергію українського народу і призвела до величезних політичних, фізичних і моральних втрат. Багато зробив для розвитку геополітичного бачення І. Лисяк-Рудницький, В. Липинський та інші. Останній закликав українців у вирішенні геополітичних і соціальних завдань покладатися, насамперед, на власні сили. «Ніхто нам державу не зробить, якщо ми самі її не збудуємо. Ніхто з нас нації не зробить, якщо ми самі єдиною нацією не схочемо стати». Сьогодні актуально звучать слова В. Липинського про те, що український націоналізм має бути державотворчий, у розбудові держави потрібно спиратися на «любов до своїх земляків, а не на ненависть до них, за те, що вони не українські націоналісти», потрібно знайти спільну політичну мову з «місцевим москвофілом», а не завзято боротися проти нього з допомогою третіх, зовнішніх сил (http://uk.wikipedia.org/wiki/Липинський_В'ячеслав_Казимирович).

Особливо місце в історії української геополітики посідає наш земляк Юрій Липа, який народився у 1900 р. в Одесі. Незважаючи на своє коротке життя, що було перерване радянськими енкаведістами у 1944 р., ця талановита, всебічно обдарована людина – громадський діяч, письменник, поет, публіцист, палкий український патріот – створила «всеукраїнську трилогію» — книги «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940) та «Розподіл Росії» (1941). В цих працях Ю. Липа виступає як справжній теоретик сучасної української геополітики і палкий патріот своєї країни.

Після проголошення незалежності починається новий, «легальний» етап у розвитку важливої науки. Великий резонанс серед науковців, студентів і читацького загалу викликали праці В. Кременя і В. Ткаченко «Україна: шлях до себе» (1999), В. Дергачова «Геополітика» (2000), Ф. Рудича «Україна в сучасному геополітичному просторі» (2002), С. Василенко «Геополітика України» (2007) тощо. Автори розглядають не тільки основні вектори нової української геополітики, але й роблять важливий висновок про перехід від романтичного періоду розвитку, що пов'язаний з початком українського державно-культурного відродження до консолідуючого, який передбачає подолання горезвісної дилеми «Схід-Захід» через домінування геополітичного вектору на євроінтеграцію. Для

українських вчених особливо актуалізувались геополітичні проблеми у зв'язку з початком у 2014 р. російсько-української війни – анексії Крима та агресії на Донбасі.

Прогнозуючи напрямки української геостратегії на майбутнє, сучасні науковці наголошують на необхідності враховувати все розмаїття зовнішніх і внутрішніх чинників. Особливість поточного політичного моменту полягає в тому, що українське суспільство зараз у своєму розвитку проходить так звану «точку біфуркації», коли найближчі події можуть докорінно змінити стан в країні і визначити певний шлях її розвитку на цілу низку років.

3. Геостратегія сучасної України

Основні геополітичні вектори розвитку держави високо оцінював Ю. Липа, слушно називаючи їх «двигунами історії». І тут, насамперед, потрібно зауважити, що за останні чверть століття геополітична ситуація у світі **кардинально змінилася**: розпався Радянський Союз, відбулися істотні зміни в колишніх соціалістичних державах Центральної й Східної Європи, об'єдналася Німеччина. На міжнародній арені з'явився цілий ряд нових держав, і серед них незалежна держава Україна, яка прагне усвідомити себе в геополітичному контексті, знайти своє місце серед народів світової цивілізації, визначити культурно-цивілізаційні пріоритети, власні національні інтереси, розробити і здійснити дієву конструктивну геостратегію розбудови рівноправних і взаємовигідних стосунків з усіма своїми сусідами.

За своїми геополітичними вимірами (площею, населенням, природними запасами) Україна відразу стала помітним державним утворенням, **важливим геополітичним гравцем**. Вона має у своєму розпорядженні значну частку світових ресурсів родючих чорноземів, могутній промисловий і науково-технічний потенціал, досить розвинену інфраструктуру й у той же час відчуває гостру необхідність капіталомісткої структурної перебудови економіки, слабкість експортних можливостей, втрату традиційних ринків, послаблення зовнішньоекономічних зв'язків. У термінах класичної геополітики українську геостратегію спочатку визначали дві головні парадигми: Євразійська і Євроатлантична, хоча заявляла про себе і третя - Чорноморська. У теоретичному плані це обумовлювало необхідність наукових розробок і пошуку відповідного місця держави у світовій глобальній політичній і економічній системах. Політична історія свідчить: спілкування нашого народу з іншими було інтенсивним у періоди існування власної національної держави. І навпаки, в періоди бездержавності вона опинялася на периферії міжнародних контактів.

З цим і пов'язано, як зазначається в сучасних підручниках, те, що «геостратегічне становище України вивело її на багатовекторність у зовнішній політиці». Такий ракурс, безперечно, має свої виклики, відповідні «за» і «проти», але зумовлює необхідність брати участь у «гармонізації зв'язків» із двома регіонами – Сходом і Заходом. Це є для України об'єктивним геополітичним імперативом і політично відповідальним ставленням до своєї ролі в системі міжнародних стосунків.

Серед основних геополітичних напрямків незалежної України останніх десятиліть була проблема формування нових **українсько-російських** відносин на рівноправній і взаємовигідній основі. Було зрозуміло, що саме від успішного вирішення цього важливого завдання без перебільшення залежить доля України, умови її подальшого розвитку. За багатьма параметрами це явище є унікальним не тільки в життів двох народів, але і в історії людства взагалі, воно має низку притаманних тільки йому особливостей, за рахунок яких претендує на цілком **особливе місце** серед аналогічних подій світової культури і геополітики. Насамперед, йдеться про непросту історію сусідства двох народів, взаємодію їх культур, мов та історичної долі, тривале перебування українців у складі Російської та радянської імперій. Втім через політичну нерівноправність їх взаємин природні культурні взаємовпливи були брутально переокреслені царською політикою русифікації та сталінською комунізацією, жахливими соціальними експериментами, масовими репресіями, голодоморами, розкуркуленням і жорсткою боротьбою проти міфічного „українського буржуазного націоналізму”. У свідомості російського народу офіційна ідеологія сформулила

стійке відчуття благодійного „старшого брата”, а пригнічені українці переживали непереборні настрої протесту, відчуття образи, рабського приниження і „меншовартості”.

З проголошенням незалежності взаємини між двома народами дещо змінилися, але на **ментально-психологічному** рівні ще багато залишилось від минулого, посттоталітарного, бо в цій царині будь-які трансформації відбуваються дуже повільно. Росія завжди прагнула домінувати на пострадянському просторі і була далекою від того, щоб визнавати Україну своїм рівноправним партнером. Саме для забезпечення контролю над пострадянським простором були створені такі структури, як СНД, ЄП і ЄвразЕС, мета яких добитися інтеграції колишніх республік під патронатом Росії, включаючи підписання митного союзу, створення наднаціональних регулюючих органів і запровадження єдиної валюти. Багато росіян розглядали Україну як **тимчасове** державне утворення, що рано чи пізно опиниться у складі Російської Федерації.

«Великий договір» 1997 р. про партнерство і співробітництво України і РФ мав певне стабілізуюче значення для двох держав. Але його принципи поділяли далеко не всі. Російський політолог О. Дугін у своїй книзі «Геополітика» наголошував, що незалежність України – це «неприпустимо», це оголошення Україною «геополітичної війни» проти Росії, що необхідно втрутитись у «перевлаштування українського простору». Навіть «багатовекторність» геополітики Президента Л. Кучми не могла врятувати українсько-російські взаємини від протистояння, яке іноді нагадувало «театр воєнних дій»: претензії на Севастополь, маніпуляції з Чорноморським флотом Росії, провокаційні приїзди Лужкова, інцидент на Косі Тузла, постійні «газові війни», неодноразові ембарго на українські товари, відверте втручання у внутрішні справи тощо. Особливо загострилися стосунки з РФ після Помаранчевої революції і приходу до влади Президента В. Ющенка.

Отже у відносинах з РФ завжди спостерігалась неабияка напруга: не допомогли ні відмова від НАТО, ні Харківські угоди, які продовжили перебування ЧФ в Криму до 2042 р., ні прийняття нового «мовного закону». Мало того, Україна платила найвищу ціну за газ, Росія здійснювала на неї шалений тиск з метою зтягнути в Митний союз чи ЄвразЕС і заповучити контроль над українською ГТС.

Після чергового Майдану – **Революції гідності** 2013-2014 рр. - Україна рішуче заявила про геополітичний курс на євроінтеграцію, новий уряд підписав Угоду про **асоціацію** з ЄС. Росія зрозуміла, що остаточно втрачає контроль над Україною, і, порушуючи всі укладені раніше угоди і міжнародні документи, здійснила проти неї озброєну агресію – анексувала Крим і вже четвертий рік поспіль веде неоголошену війну на Донбасі (тисячі жертв і покалічених, мільйони біженців).

В таких умовах ще актуальніше постало для нас питання про розвиток **євроінтеграційного** вектору, який може захистити нас, допомогти утворити певний баланс геополітичних сил, нейтралізувати надмірний тиск північного сусіда. Отже, домінування європейського геополітичного вектору має для України доленосне і суто практичне значення, тим більше що вона географічно і культурно у Європі. По-перше, якщо ми справді бажаємо кращого життя для свого народу, то потрібно орієнтуватися саме на передові і розвинуті європейські країни, які вже давно демонструють найкращі зразки життя, найвищий рівень добробуту, захист прав і свобод людини. По-друге, тільки входження України до європейських структур може сприяти надійному забезпеченню її суверенного статусу, припиненню війни і незворотності незалежного розвитку. В останні роки важливими кроками на шляху євроінтеграції стали угоди про вільний ринок і безвізовий режим з європейськими країнами. Втім понад усе може бути оцінена практична підтримка України в боротьбі проти агресора.

Саме така природна і зрозуміла стратегія і тактика української геополітики має стати необхідною передумовою для відновлення ефективного механізму самоорганізації українського народу на демократичних засадах. При цьому варто відзначити, що це поверне нас до **своєї цивілізаційної системи**, ми ввійдемо в спільний „ритм” з природним і звичним для українського генотипу культурним середовищем. Все це буде сприяти не тільки прискоренню економічного і культурного розвитку суспільства, а і його подальшій

консолідації, зняттю, нарешті, злочасної геополітичної і соціокультурної дилеми «Схід-Захід».

Література до теми

1. Власов В. І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії: монографія: у 3 т. / ННЦ "Ін-т аграр. економіки", Держ. наук. с.-г. б-ка Нац. акад. аграр. наук України. - К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2011.
2. Войтович Р. В. Глобалізація та її вплив на систему державного управління: аналіз, проблеми, перспективи: монографія / Центр дослідж. пробл. публіч. упр. - Чернівці: Технодрук, 2011. - 367 с.
3. Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. - 434 с.
4. Кузь О. М., Коротков Д. С. Геополітика: конспект лекцій / Харківський національний економічний ун-т. — Х. : ХНЕУ, 2008. — 180 с.
5. Україна і Росія: хроніка взаємин / А. О. Стьо́пін (ред.), В. М. Соколов (авт.-упоряд.). — Т. 2: 2004-2007 рр. — О.: Астропринт, 2007. — 552 с.
6. Кудряченко А.І. Геополітика: Підручник / А.І.Кудряченко, Ф.М.Рудич, В.О.Храмов. – К.: МАУП, 2004. – 296 с.
7. Ігнат'єва Т. В. Геополітика України в категоріях і поняттях: минуле та сучасність [Текст] : навч. посіб. [для студентів ВНЗ спец. "Політологія", "Історія України"] / Тетяна Ігнат'єва. - Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2015. - 111 с.

Література, що рекомендується для вивчення спецкурсу «Сучасне українське суспільство»

1. Андрущенко В. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України. — К., 2006. - <http://www.nbu.gov.ua/books/2006/06vaos/>
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В.Рубцов.— Вид. 3-тє, допов.— К.: ПУЛЬСАРИ, 2009.-248 с. - <http://nauka.in.ua/spaw2/uploads/files/HawrylyshynMaps.pdf>
3. Стьо́пін А.О. Синергетичні виміри розвитку України. – Одеса: Астропринт, 2006. – 156 с. (є у бібліотеці ОНМА).
4. Громадянське суспільство: історія та сучасність: монографія / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. Т. В. Розової; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - О., 2010. - 342 с.
5. Сучасне українське суспільство у вимірах глобалізації і євроінтеграції [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 21-22 берез. 2013 р. / [за наук. ред. В. Г. Воронкової] ; Укр. акад. політ. наук, Запоріж. держ. інж. акад. - Запоріжжя : ЗДІА, 2013. - 234 с.
6. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький [та ін.]. - Київ: Дух і літера, 2015. - 450 с.
7. "Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку", науково-практична конференція / ВНЗ "Нац. акад. упр." та ін. - Київ : НАУ, 2014. - 331 с.
8. Українське суспільство на шляху до політичної нації. Історія і сучасність: колект. монографія / керівник кол. авт. і наук. ред. д-р політ. наук, проф. І. Д. Дудко; Держ. ВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана", Ін-т історії укр. сусп.-ва. - Київ: КНЕУ, 2014. - 478 с.
9. Громадянське суспільство і соціальний капітал у нових країнах-членах Європейського Союзу: монографія. - Чернівці: Технодрук, 2015. - 336 с.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

№	визначення	за національною системою	за системою рейтингу ОДМА (бали)	оцінка за шкалою ECTS
1	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	відмінно	90 - 100	A
2	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками	добре	82 - 89	B
3	ДОБРЕ – в загальному правильна робота з певною кількістю значних помилок		75 - 81	C
4	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків	задовільно	69 - 74	D
5	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії		61 - 68	E
6	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно працювати перед тим, як перескласти	незадовільно	35 - 60	FX
7	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс		1 - 34	F